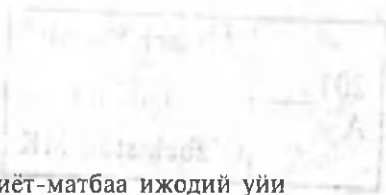

Хўжамурод Тоштемиров

МИНГИЛЛОНИНГ КАБОБИ

Ҳажвиялар, ҳикоялар, қиссалар, қатралар

Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи

Тошкент — 2014

УЎК 821.512.133

КБК 84(5Ў)7

Т 71

— 9,8. араб.

Тоштемиров, Хўжамурод

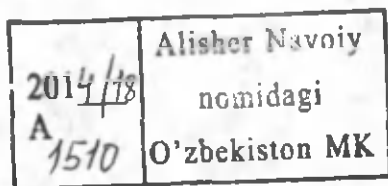
Мингтиллонинг каботи: ҳажвиялар, ҳикоялар, қиссалар, қатралар / Х.Тоштемиров. — Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2013. — 136 б.

Сурхондарелик адиб ва журналист Хўжамурод Тоштемировнинг ушбу сайланмасига «Ўтов», «Бобоевнинг жияни» қиссалари, инсон қалб туйғуларини тараннум этган ҳикоялари, ҳажвиялари ва қатралари киритилган бўлиб, адиб ўз асарларида инсонийлик, меҳр-муҳаббат, эгуликнинг умрбоқийлигини ёрқин образларда аке эттириб, худбинлик, такаббурлик каби иллатларни енгил кулги билан фош этган.

Ўйлаймизки, ушбу китобдан жой олган асарлар Сиз азиз ўқувчиларнинг кўнгил мулкингиздан муносиб жой олади.

УЎК 821.512.133

КБК 84(5Ў)7

Ю 42349
291

© Хўжамурод Тоштемиров
© Фафур Фулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий
уйи, 2014

ISBN 978-9943-03-589-8

БЕОЗОР ИНСОН ЭДИ

Баъзан одам ёлғиз қолганида алланималар ҳақида хаёлга берилади, ўйлайди, хотирлайди. Бунда яхшиликларни ҳам, ёмонликларни ҳам эслайди, киши. Лекин мен ўз феъл-атвори билан эл орасида, ижодкорлар даврасида обрў-эътибор топган ва топаётганлар ёхуд ўзидан яхши ном қолдириб кетган одамларни ёдга оламан ва шундай сиймоларнинг суратларини кўз ўнгимда чизганимда, улар фақат яхшилиқ учун яратилгандай туюлади менга. Бундайларнинг умри шарафли, қутлуғ, исм-шарифлари эса ҳамма учун бирдек азиз эканлиги ҳаммамизга маълум. Улар қанчалик камсухан, камтарин бўлишмасин, меҳнатлари, ижодлари уларни юзага олиб чиққан, довруқларини эл-юртга ёйган, номларини бир умрга тарих саҳифасига нақшлаб қўйгани, шубҳасиз. Мен шулар ҳақида хотираларга берилар эканман, кўз ўнгимда истеъдодли журналист, ҳажвгўй адиб, сахий қалб эгаси, бутун умри яхшиликларга йўғрилган инсон Хўжамурод Тоштемиров сиймоси намоён бўлади.

Хўжамурод ака билан Ангор туман «Илғор» газетасида қарийб беш йил устоз-шоғирд мақомида бирга ишлаганмиз. Дастлаб камгап, камтарин, оғир-босиқ бу одамнинг талай ҳажвий ҳикоялар муаллифи эканидан беҳабар эдим. Бироқ, бирга ўтган йиллар давомида устоз нафақат истеъдодли қалам соҳиби, балки дилкаш, ҳозиржавоб, бағри кенг инсонлигини англадим. У қайси бир даврада бўлмасин доимо теша тегмаган қайроқи гаплари, ичакузди аскиялари билан суҳбатларга завқу шавқ бағишларди. Таҳририят ходимлари ҳаётида рўй берган қизиқ-қизиқ воқеаларни ажиб бир латифлик ҳамда мароқ билан сўзлаганда кулгидан кўзларимиз ёшланиб, ичакларимиз узилар ҳолатга келар эди. Турли йиғину маъракаларда давра олсак, у кишидан «Дўсмири», «Гул шоир», «Манतिकрес», «Кейинги пайтларда», «Бола-чақа боқиш керак» каби улфатий «анекдот»ларини айтиб беришларини илтимос қилардик ва Хўжамурод ака бу ҳангомаларни қайта-қайта айтишдан

чарчамас, айтганда ҳам, ҳар сафар янгича завқ билан ҳикоя қиларди.

Хўжамурод ака иродаси мустаҳкам, тартиб-интизомли киши эди. Бир ишга жазм этдими, ўша ишни охирига етказмай қўймас ва ҳар ишни албатта уддасидан чиқарди. Инсон ҳаётида ҳар хил воқеа-ҳодисалар рўй бериб туради, тақдир ўзани гоҳ ўнгга, гоҳ чапга бурилиб кетиши табиий. Хом сут эмган банда-да у. Ана шундай кезларда ҳам Хўжамурод ака ўзини йўқотиб қўймаган, атрофидатиларнинг маслаҳатларига қулоқ солган. Отам (Хушбоқ Тангриев, туман «Нуроний» жамғармасининг раиси)нинг маслаҳати билан ўн йил бурун турмуш тақозоси билан ярим йўлда қолиб кетган Низомий номидаги педагогика институтидаги ўқишини қайта тиклаб, уни муваффақиятли тамомлади. Ўқишни тугатгач, «Илғор» газетасида масъул котиб, бош муҳаррир ўринбосари ва умрининг сўнгги йилларида эса бош муҳаррир лавозимида самарали фаолият кўрсатди.

Хўжамурод Тоштемиров нафақат туманда, балки вилоят, республика миқёсидаги матбуот вакиллари назарига тушган, ўзининг турли мавзулардаги ижод намуналари билан устозлари эътиборини қозонган ижодкор-журналист эди. Ўша даврларда биз газетачилик оstonасига эндигина қадам босаётган ёшлар эса шундай истеъдодли қаламкаш билан бир жамоада бақамти ишлаётганимиздан фахр ҳиссини туярдик.

Меҳрибон устоз бир қатор шоғирдлар, издош журналистларни тарбиялаб вояга етказгани айни ҳақиқат. У таҳририятимиз қошида фаолият кўрсатиб келган «Ёш мухбирлар» тўғарагига раҳбарлик қилган давларида қўлига энди-энди қалам ушлаган навниҳолларга журналистика фанининг сир-асрорларини эринмасдан, кунт билан ўргатар эдики, унинг сабоқларидан баҳраманд бўлган қўпгина ёшлар бутунги кунда республикамизнинг етакчи матбуот нашрларида фаолият кўрсатиб, устоз ишини давом эттириб келишмоқда.

Хўжамурод Тоштемиров туманда яшаб, маҳаллий газетада ишлаб, қисқа умр кечирган бўлса-да, баракали ижод қилди. Унинг ҳикоя, қисса ва ҳажвияларида қаҳрамон шахсига, мавқеига, инсоний улуғлигига ҳеч қандай гард юқтирмай, фақат шахснинг иллоти ёхуд унинг фаолиятидаги жузъий камчиликлари кулги остига олинадилар ва ўша қаҳрамоннинг исм-шарифи ўзгартирилса-да, асарларидаги истиора — бадий ўхшатмалар аниқ нишонга бориб тегаверадилар. У ҳажв жанрига қўл урар экан, ҳар бир ёзган, хоҳ у кулгили, хоҳ у жиддий

ҳикоя бўлсин, унда ҳаёт ҳақиқати, кишиларнинг характеридаги ўзгаришлар ўзининг аниқ ва ҳаққоний ифодасини топган. Бунинг учун эса, у доим воқеа-ҳодисаларнинг икки-чикиригача мукамал ўрганишга интилган. Шунингдек, газета таҳририятига келаётган хатларни ўқиб, юморга бой далилларга дуч келиб қолса, худди шу далиллар асосида таъсирли ҳажвлар ёзардики, бу — хабар ёки воқеанинг таъсир кучини янада оширар ва сўз қудратининг нақадар буюклигини намойиш этар эди. Бу — ўзбек сатирасининг қироли Абдулла Қодирийнинг: «Ҳажвий танқид халқнинг руҳига яқин ва унинг ҳис этган, ammo ифода қилолмаган масалаларига таржимондир», деган сўзларининг амалдаги исботидир.

Қисса ва ҳикояларида эса Сурхондарё воҳасида яшайдиган заҳматқаш оддий инсонларнинг ҳаёти, урф-одат ва анъаналари ёрқин бўёқларда акс эттирилган. Айниқса, «Ўтов» қиссасида миллий оҳангларимиз шундоқ жилоланиб туради:

«Керагалари олтмиш бошли, кигизлари кўм-кўк, кўзни яшнатади. Кўк қоракўл қўйнинг кузги қирқимдаги жунидан босилган кигизлар. Бу кигизларни босиш учун Эпқораларникида неча бор ҳашар бўлган. Билагги йўғон йигитлар кигизларни тобига келтиришиб думалатишган.

Ўтовнинг чийлари олтиндек товланади. Тўқайдаги қамишлардан сараланиб олинган...

Ўтов ичи сепда келган буюмлар — қурлар, зардеволлар, турли жиҳозлар билан аллақачон безатилган, тўрга алвон чимилдиқ осилганди. Буни кўриб Улжамолнинг юраги ҳаприқиб кетди...

Дастлаб керагалар тикка қилинди. Одатда керагалар қирқ саккиз, эллик икки, олтмиш бошли бўлади. Буларники ҳам олтмиш бошли. Уларни бир-бирига маҳкамлашгач, эшикни ўрнатишди. Тошан бир-бирига чандиб боғланган тўртта ўқ билан чанғароқни азот кўтариб турди. Аёллар ўқларни чанғароққа тез-тез қадаб, бир томонини керагага боғлай бошлашди. Олти-етти ўқ, шу жумладан эшик устига жойлаштирилган етим ўқлар ҳам чанғароққа қадалгач, Тошаннинг кераги бўлмай қолди. У терини арта-арта четга чиқди.

Ўқларнинг барчаси қадалиб, тизмалар маҳкамлангач, кигизлар ёпилди. Белдов, тоғобчилар кигиз устидан жой олгач, жуда ярашиб тушди. Чанғароққа туйнук ташланди, чий тутилди. Керакли қозиқлар қоқилди, боғланадиган жойлари боғланди.

Қарабсизки, турли миллатдаги кўчманчи қавмларнинг қадимий манзили бўлган росмана ўтов тахт. Ичидаги юкоёқ, обдаста, жунтароқ, хумра, ўчоқ тош, ёрғунчоқ, куви сингари юзлаб ашёлар жой олди...»

«Бобоёровнинг жияни», «Бир коса сув», «Тақдир ҳукми», «Бўсағада» каби қатор ҳикояларида Сурхон элига хос жайдари иборалар, қочиримлар, кўнғирот шеvasидаги сўз ва атамалар усталик билан ишлатилган. Уларни ўқиб қадим ўзбек халқининг тили нақадар бой эканлигига амин бўласиз. Ҳикояларда ҳақиқий ҳаётни, оддий қишлоқ одамларининг кундалик турмушини, ташвиш ва қувончларини ёрқин бўёқларда тасвирлаб берган. Гўё уларни аниқ-таниқ кўрасиз, улар билан суҳбатлашасиз, сирлашасиз. Бу эса Хўжамурод Тоштемировнинг ёзувчилик истеъдоди нақадар баланд эканлигидан далолат беради.

Хўжамурод аканинг хилма-хил мавзуларда ёзган мақола ва ҳажвий ҳикоялари фақат маҳаллий газеталарда эмас, балки республикамизнинг марказий матбуот саҳифаларида ҳам тез-тез кўзга ташланиб турарди. «Ойнадан ўпқалама», «Чорраҳаси кўпдир умрнинг» китоблари, «Юлдузлар чарақлаганда», «Ҳажв гулдастаси», «Сурхон табассуми», «Ёшлар овози» сингари кўплаб тўпламларга киритилган ижод намуналари бунга мисолдир. Унинг ўз касбини қай даражада уддалай олганини 1987 йилда «Муштум» журнали таҳририяти, 1996 йилда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси томонидан эълон қилинган танловларда голибликни қўлга киритганидан ҳам билса бўлади.

Беозор инсон, меҳрибон дўст, жонкуяр устоз, иқтидорли адиб Хўжамурод Тоштемировнинг ушбу тўплами унинг дўстлари, фарзандлари ва шогирдлари кўмагида нашрга тайёрланди. Ҳажвчининг энг сара асарларидан тартиб берилган мазкур сайланма китобхонлар қалбидан муносиб жой олади, деган умиддамиз.

Лазиз Тангриев,
*Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа
ижодий уйи директори*

ҲАЖВИЯЛАР

ҚОБИЛ ҰФИЛ

Хўжаликнинг ёш мутахассиси Олимжон сартарошхонага бораётганди, ёнига машина келиб тўхтади. Ичкарида ўтирган бош зоотехник уни чақирди.

— Шокиров, чиқинг машинага, яйловга кетамиз.

Олимжон шу кетишда саккиз кундан кейин қайтди. Келасолиб елкасига тушай деб қолган сочини олдириш учун сартарошхонага кирди. Навбатини аниқлагач, сомон шляпасини илгакка осиб «Муштум»ни варақлай бошлади.

Уч киши навбат кутарди. Тўрдаги Эгамберди бобо гўё ўсганига ишора қилаётгандай соқолини дам-бадам силаб қўярди. Берироқда умрининг ўттиз йилини чўт қоқиб ўтказган Толиб ҳисоб ва кўйлагининг ёқаси ёғ тўкилгандек ялтираган хўжалик мудири Каримбой ўтирарди.

Олимжон кирганида чўғига сув сепилган суҳбат яна давом қилди:

— Ҳозирги ёшлар тоза талтайиб кетди, дейман, — минғиллади Каримбой, чап оёғини ўнг тиззасига оларкан, кўчага ишора қилиб: — Қаранг, анавуни.

Беихтиёр у кўрсатган томонга қарашди. Сув дўкони олдида озода кийинган йигитча турарди.

— Шу бола пулнинг қаердан келиб қаерга кетаётганини биладими? Гўрни биледи. Отасининг давлатида юрибди, кўкрагини очиб. Бизлар шундайлик давримизда бу юришлар бормиди. Бўз кийган кунимиз байрам бўлгич эди.

— У давр билан ҳозирни тенглаштириб бўладими, — деди энсаси қотган Эгамберди бобо.

Мудир эшитмагандек давом этди:

— Бу боланинг отаси қурилишда. Деворга бир фишт қўйсаям пул, бир андава ишлатсаям пул. Шундай бўлгач ўғли талпаяди-да. Елкасига тушириб соч қўяди, бошқа қилади.

Сизларга айтсам, соч ўстирганни жиним суймайди. Ажинани кўргандай бўламан.

Охирги гапдан Олимжон қил-қизариб кетди. Бадани мисдек қизиди, Каримбой унга шаъма қилаётган эди. Олимжон силтаб ташламоқчи бўлиб чоғланди-ю ўзини босди. Каримбой буни сезмай тобора авжига чиқарди:

— Агар бўш қўйганимда бизнинг ўғил ҳам шундай кўз куйги бўлиб чиқармиди. Тўққизинчини битирувди, олдимга чақириб: «Шунча ўқиганинг ўзингга эмас икки-уч кишигаям етади. Энди «ишла» дедим. Қобил экан, гапимни олди. Бозорқўм ошнам билан гаплашиб паттачиликка жойлаш-тирдим. Ишлаб юрибди...

— Ҳа «ишлаб юрибди», — деди Толиб ҳисоб очиқ киноя билан.

— Умуман ҳозирги ёшлар... биз булардай пайтимизда, эҳҳе...

Шу пайт кўчадан шовқин эшитилди. Дўмбоққина йигитча икки милиционерга бош бермай шанғилларди.

— Бормайман, мелисахонага! Кўлларингдан келганини қилинглар. Отам бир гап бўлса ўзим гаплашаман, деган. Бормайман...

— Уй-й, бизнинг Арслонтой-ку!

Каримбой шитоб билан ташқарига отилди. Йигитча уни кўриб қичқирди:

— Ана, отамнинг ўзи билан гаплашинглар. Бормаймиз, мелисахонага.

Маълум бўлишича, Арслонтой паттачи қиёфасида доллар билан чайқовчилик қилаётганида қўлга тушибди.

Мусодара қилинган нарсалар ўралган тугунчани кўтарган новча милиционер амирона деди:

— Қани, бўлимга кетдик. Ўша ерда ҳал қиламиз.

Каримбой бошини эгиб йўлга тушди. «Қобил ўғил» судралиб унга эргашиди.

ТАДБИРКОР ТАБИБ

(Ҳозир ҳам асқотадиган ривоят)

Қоидага мувофиқ эртагимизни «Бор эканда йўқ экан, оч эканда тўқ экан. Қадим замонда бир табиб бўлган экан» деб бошлайверамиз.

Ўша табибнинг доврўғи музофотдаги жамики маҳаллаю қишлоқларга маълум ва машҳур экан. Эрталаб тонг отиб, кечқурун қуёш ботадиган кунларнинг бирида унинг ҳузурига кўзларининг атрофи кўқарган, сергапликдек ажойиб хислатга эга бўлган бир жувон келибди.

Табиб дори-дармонлари, ўт-ғиёҳларини ҳозирлаб жувондан қандай дарди борлигини сўрабди.

— Менинг эримни биласиз, табиб бобо, — дея гап бошлабди жувон. Шубҳасиз, у йиғламсираб, нотавонсиниб гапирган.

— Ҳа, биламан, қизим. Худойберди сепоячи-да. Хўш, нима қилди унга?

— Уни яратган парвардигордан минг қатла норозиман, табиб бобо. Худо кун берса мени дўппослайди. Кечаям улим ичи қилиб урди. Ҳали ўзимга келганим йўқ...

— Ие. Худойберди бир замбар лойдан ҳам оғир, ўн саволга бир жавоб қайтарадиган киши-ку! — ҳайратланибди табиб.

— Эй, оғир бўлмай охир бўлсин. Онам мени шу но-бакорнинг калтаги учун туққан экан. Унга жин-ажина каср қилганки, мени уриш касалига йўлиққан. Илоё тублисига йўлиққур!

— Кўпроқ қандай ҳолларда уради? — сўрабди табиб жувоннинг давомли шикоятини бўлиб.

— Қачон уради дейсизми? Масалан, у ишдан келади-да «Чой-пойинг борми» дейди. Мен қўшниникидан эндигина келиб турган бўламан. «Чой бўлса, ана ўчоқда. Дамлаб ичаверсин» дейман. Тамом, бошланади. Ёки «яктагимни ювиб қўйган бўлсанг, олиб кел», дейди. Мен юлмаган бўламан. Нима қўшниларникидаги соз суҳбатни ташлаб унинг яктагини ювиб ўтираманми. «Олиб бор, туққан онангми, арзанда синглингми ювиб берсин», дейман. Бор гап шу. Яна таёққа зўр беради.

— Бўлди, қизим. Эринг дарҳақиқат оғир дардга чалинган...

— Чалинган, бўйни сингур, чалинган. Бўлмаса...

— Гапимга қулоқ сол. Унинг давоси сенинг қўлингда, — дебди табиб маънодор қилиб.

— Менинг қўлимда?! Тезроқ дорисини беринг, садағангиз кетай, табиб бобо, — бетоқатланибди жувон.

Табиб нарироқда ётган олча данагидек тошни олибди-да, унга пичирлаб дам солибди. Сўнгра жувонга узатиб тайинлабди:

— Мана унинг давоси. Эринг ишдан келиши биланоқ шу тошни тилингнинг тагига ташлаб ол. Нима деса айтганини бажар. Лекин бир оғиз ҳам гапирма. Агар гапиргудай бўлсанг, тошнинг сеҳри тарқаб эринг тагин сени урадиган бўлади. Яна қайтараман, унинг буйруқларини тинмай бажар. Зинҳор-базинҳор чурқ этма. Шундагина унинг қўли сенга қарши кўтарила олмай қолади. Натижасини менга янаги чоршанба куни келиб айт! Эринг ҳали-замон қайтади. Тошни ҳозироқ тилингнинг тагига қўй...

Жувон оғзида тош билан «Яхмат, табиб бобо» деб жўнаб кетибди. Табиб унинг орқасидан қувгина кулимсираб қараб қолибди.

... Келгуси чоршанбада жувон қувонч билан табиб ҳузурига келибди.

— Қалай, қизим, тош тилгинангнинг тагидами. Эрингнинг қўли мажолдан кетиб сени уролмай қолдими? — сўрабди тадбиркор табиб.

— Вой, отажон, дорингиз жуда посом чиқди, — хитоб қилибди жувон тошни кўзига суртаркан. — Эрим келиши билан тошни сездирмай тилимнинг остига ташлайман. Ичимда «Эндиям бир уриб кўрчи» деб қўяман. У бўлса ҳеч нарсани пайқамайди. Айтганингиздай қилиб «чурқ» этмайман. Нима буюрса қиламан. Энди, уриш уёқда турсин, аксинча жуда меҳрибон бўлиб қолди. Аммо, лекин эримни бошлаб қўлга тушириб бердингиз-да. Касали бутунлай тузалиб кетди...

Унинг ваъзи чўзилиб кетаётганини кўрган табиб:

— Бу тошни очиқ ҳавода кўп ушлаб турма, тезроқ тилингнинг тагига ташла. Акс ҳолда кучи қочади, — дебди.

— Тўғри айтасиз, отажон — дебди жувон апил-тапил тошни оғзига соларкан. — Биз томонлайга ҳам бойинг, ажиж меймонимиз бўйасиз!

Шундай қилиб эр-хотин аҳил ва тотув яшаб узоқ умр кўришибди.

ТОЗА БЕНЗИН ТОМОШАСИ

Ниҳоят Юнусалининг орзуси ушалди. Кўп қаватли биноларда қўним топган бир қанча маҳкамалардан ижозат теккач, хотини билан хорижга чиқадиغان бўлди. Яна ўзининг айрон кўпигидай оппоққина «Жигули»сида. Маза. Тўғри эмасми?

Мана у икки кундан буён чет элда нашъу намо қилиб юрибди. Инон-ихтиёри ўзида... ва ёнгинасида ҳиллодек бўлиб ўтирган, кўпгина ажнабийларнинг эътиборига тез-тез тушаётган рафиқаи хурлиқоси!

Бу ерлар обод жойлар экан. Йўлларини айтмайсизми? Биллиард столидек теп-текис. Босиб юришга истиҳола қиласан киши.

Учинчи кун деганда бензиннинг бакдагиси ҳам, канистрадагиси ҳам соб бўлди. Ўзиям олам-жаҳон юришдида. Чегарадан ўтиш арафасида Зулфиқор тарангдан бакни тўлдирган эди. Хийлага етди.

Юнусали ҳозир ўзлари юрган юртнинг давлат тилини билиши керак эди. Негаки саккиз йил мактабда, уч йил олий билимгоҳда ушбу тилни ўргатишган, синовларда юқори баҳолар олганди. «Таълим» жуда зўр бўлган экан-да, энди бирор калом ҳам ёдига тушмасди. Шундай бўлса ҳам бензин куядиган жойни беҳато топиб борди. Машинаси ҳам шу ерга келганда «Озуқам тамом» дегандай бир силкиниб ўчди, жонивор.

Юнусали заправкачининг олдига бориб иккала қўли бармоқларини икки бор очиб юмиб йигирма литр бензин кераклигини тушунтирди. Чўнтагидан шу ернинг пулларидан бир дастасини чиқариб тутди ва шлангга қўл узатди. Зулфиқор тарангнинг ажнабий ҳамкасби негадир шлангни Юнусалига бермай «Жигули»га ўзи роппа-роса йигирма литр бензин куйди. Сўнгра Юнусали қайта узатган пуллардан биттасини суғуриб олди. «О, ес, карошо» деб қўйди.

Бундай манзиратдан руҳланган, қадр-қиймати ошганидан қувонган Юнусали рулга ўтирди. Ўт олдиргич калитни буради. Машина «миқ» этмади. Қайта-қайта бураб кўрди. Самара йўқ.

«Зулфиқор» зеҳн солиб турган экан, нималарнидир ўз забонида чулдираб келиб машинага уннади.

Йўқ, ўз юртида икки ярим йил, ўзгалар тупроғида уч кундан буён «қилт» этмай ишлаб келаётган вафодор «Жигули»си бирдан қайсар бўлди қолди.

Рафиқасининг уч кундан бери бегона кўзларни ўйнатаётган жамоли ҳам тундлашди. «Адаси, балки бензин деб бир балоларни қуйиб бергандир, анави чулчут. Шланкани сизга бермаганидан ҳам сезувдим ўзим», деб гўдранди.

Бунни эшитиб Юнусалининг чеҳраси ёришиб кетди. «Зулфиқор»нинг олдига чопиб бориб қўли, кўзи, қоши ва яна бир қанча аъзолари билан алланималарни англади. Ажнабий масаланинг фаҳмига етди шекилли, кулди ва яна бир колонкадан челакни тўлғазиб солярка олди. Юнусалининг «Жигули»сига ағдарди.

Солярканинг ҳам пулини тўлаган Юнусали энди рулга хотиржам ўтирди. Калитни бураган эди, бензин билан солярка аралашмасига ўрганиб қолган ва ҳар доим «ейдиган» ёнилғисига энди етишган машина гуриллаб ўт олди.

Юнусали уни катта йўлга бурар экан, ҳайратдан донг қотиб қолган, умри бино бўлиб бундай ҳолни биринчи бор кўраётган хорижлик Зулфиқорга «Хайр, қойилмисиз» деган маънода қўл силжитди. Мамнун кайфиятда маликаи муҳтарамасига қаради.

Рафиқасининг жамоли яна ойдек равшан тортган эди...

ТИКЛАНГАН «МОСКВИЧ»

Жамоа хўжалигида «мен» деган сувчилар рўйхати бизнинг бобойнинг номи билан бошланади. Тенгдошлари тегишишиб уни «ариқнинг ёқасида туғилган», «сув билан тиллашади» дейишади. Мени танимайроқ турганларга «фалончи миробнинг фарзанди қобили бўламан», десам қайтадан сўрашишиб қолишади. Шундай!

Қайси йилдир хўжалик бобойни «Жигули» билан мукофотлади. Янги машина олингач, қисмлари тарқай бошлаган «Москвич»ни саройдан чиқаришга тўғри келиб қолди. Ўзиям бобойга бир мучал, яъни ўн икки йил холис хизмат қилиб берган кўп садоқатли машина эди-да!

«Москвич»ни сен олақол, тузаттириб миниб юрасан» дегандай шаъма қилди бобой. Мен ҳам чаққонгина эканман,

дарҳол қўшним — сув хўжалиги идораси ҳайдовчиси Насимжоннинг юк машинаси билан бобойнинг гаражи ёнида пайдо бўлдим. Беш-олти билаги йўғонлар биргалашиб, «Москвич»ни кузовга чиқардик. Отам азалий қадрдони билан хайрлашаётгандек хомуш тортиб қолди. Менинг оғзим эса қулоғимда эди.

Насимжоннинг машинаси, тўғрироғи, машина соҳибига қистирилган иккита юз сўмлик бобойнинг «Москвич»ини кўп қаватли уйимиз олдига «аллада азиз» қилиб олиб келди.

Дам олиш куни бўлгани учун аксарият қўшниларим уй-уйида экан. Бола-бақраси билан чиқиб келишди. Ҳамжихатлик билан «Москвич»ни тушириб олдик. Тўрт ғилдираги ўрнига ғишт қалар эканман, қўшниларим мени имтиҳон қила бошлашди:

— Бобоназарбой, лотореяга ютибсиз-да...

— Эллигинчи йилларда буям яп-янги бўлган-да.

— Келин парранда сақлайман деган бўлса, муносиб товукхона-да.

— Кеча шуни мелисахонада, пачоқ машиналар орасида кўргандиммий...

— Эртагаёқ бизга бориб бунингизни суғурта қилдириб қўйинг, ҳар ҳолда жамоат жойида яшайсиз. Гараж-паражингиз йўқ ҳали, — кулимсиради суғуртада ишлайдиган қўшним.

Эрмакталаб қўшниларимнинг пичингларини ўзимга юқтирмай уйдан эски гиламни олиб чиқиб «Москвич»нинг устига ташладим. Қўшниларим муҳокамани давом эттириб қолишди. Мен машина танийдиган собиқ ҳаммактабим Абдуназарни излаб кетдим.

Абдуназар билан узун-қисқа бўлиб етиб келганимизда ҳам қўшнилар баҳси авжида эди. Гап ҳамон мен ва менинг униққан гиламдан иборат либосга бурканган машинам хусусида эди.

Машина устидан гилам олингач, «қуруқ рамаси бўлсаям эпақага келтира оламан», деб керилиб келаётган Абдуназарнинг шашти пасайиб қолди.

— Э ҳа-ҳа, бунинг энг ками ўн мингни сўраб турибди-ку!

Бу гапдан қўшниларимга яна жон кирди:

— Бобоназарбойнинг кўнглини чўктирманг, йигит...

– Устаси шуёқ экан-да!

– Бу киши темир-терсак ташкилотидан бўлса керак...

Ҳаво анча салқин бўлишига қарамай Абдуназарнинг манглайи терлаб кетди. «Қўшнилари ҳам зўрини топган экансан», дегандек менга норози қиёфада қаради. Тили ўткир қўшнилариимнинг қочиримларию, ўн мингнинг дарагини эшитиб ҳийла довдираб қолдим. Лекин сир бой бермай гулдираддим.

– Ҳукумат устахона деган жойни бекорга очиб қўйгани йўқ. Ўн эмас, ўн беш кетсаям созлатаман...

Буни эшитган Абдуназар совуққина хайрлашиб жўнаб қолди. Яна қўшнилариимга гал келди:

– Бир чўқишда қочирди, бояқишни.

– Ҳалиги йигитнинг аҳволини кўриб «Ишқилиб ўзини суғурта қилдирган бўлсин-да», дедим, – мийиғида кулди суғурта ходими.

Қўшнилариим тантана қилишмоқда эди.

Эртасига усталар билан гаплашиб келиб, «Москвич»ни олиб бориб топширдим. Йигирма бир кун деганда уни гижинглаган отдай қилиб ҳайдаб чиқдим. Кўп эмас, оз эмас, беш минг икки юз кетди.

Машинани уйимиз олдидаги майдонга бурар эканман, бор кучим билан сигнални босиб «солют» бердим. Ишдан қайтган, ишга бормаган қўшнилариим яна ўз пешайвонларида пайдо бўлишди. Йўлагимиз рўпарасида машинамни тўхтатиб анча довургача ўчирмай турдим. Яна бир давомли сигнал бергач, калитни бураб қўйдим. Тушиб шундай ҳам топ-тоза турган капотни латта билан «арта бошладим». Қўшнилариимнинг бесабрроқлари атрофимда тўплана бошлади.

– Келин антиқа товухонадан айрилибди-да, – кихкихлади ён йўлакда турувчи меъмор.

– Бир тўйнинг пули кетгандир, – минғирлади хуфия отарчилик қилувчи қўшним.

– Қани, суғурта ҳужжатларини расмийлаштириб берай, – ялтоқланди суғуртачи.

Кунлар ўтаверди. Ишга машинада бориб, машинада қайтаман. «Антиқа товухонага эга бўлолмай қолган» хотинимни йўл-йўлакай ишхонасига, болаларни боғчага ташлаб ўтаман. Мен шод: Яшасин, ариқнинг бўйида туғилган бобой ва унинг «Москвичи!»

Бир куни ишдан қайтиб машинани янги ўрнатилган металл саройга ростлаётгандим, меъмор қўшним ҳаллослаб келиб қолди.

— Атайлаб кутиб ўтиргандим, Бобоназарбой. Бизни болачақа билан Саёзсойга олиб бориб ташласангиз. Бирга ўқиган ошнам тўйга айтиб кетибди. Узоқ эмас — йигирма беш чақирим. Такси-пакси деб юрамизми, қўшнида бори, бизда бор дегани-да...

Унинг юзидан ўтолмадим. Тўйда мени ҳам ўтиргизиб қолишди. Алламаҳалда қайтдик.

Келинингиз хавотир олиб ўтирган экан, «кечкикиб қолдингиз, Гулшодингиз «отам-отам» деб хархаша қилавериб, ҳозир ухлади. Ие ароқ савилнинг иси келаяптими», деган сўзлар билан кутиб олди.

Тонг пайти эшикнинг қаттиқ тақиллашидан уйғониб кетдим. Остонада нариги йўлақдаги қўшним жомадон кўтариб турарди:

— Бобоназарбой, жонимга бир оро киринг, эрталабки самолётга билетим бор, такси айтиб қўювдим, келмади, қисталоқ. Атиги ўн беш минут қолди. Нонуштани ҳам насия қилиб рулга ўтирдим.

Шунақа! Бизнинг бобой мен орқали машинани кўпдан-кўп қўшниларимга совға қилган экан. Азаматларнинг

БИРИНЧИ УСТОЗИМ ЭДИ

Ҳарбий хизматни битириб келдим. Ўшанда 1979 йилнинг январи эди. Ўқувчилик давримдан менга қадрдон бўлиб қолган туман газетаси таҳририятига бордим. Муҳаррир Муртоз Тўрақулов тавсияси билан адабий ходим вазифасида ишга қабул қилиндим. Мени тажрибали журналист Хўжамурод Тоштемиров раҳбарлик қилаётган қишлоқ хўжалик бўлимига ўтказишди.

Хўжамурод ака ёш бўлсам-да, мени яхши танирди. 9-синфда ўқиб юрган пайтимда матбуот кунига бағишлаб мен ҳақимда «Жамоатчиларимиздан бири» сарлавҳали мақола ҳам ёзган. Ути талабчан, ўз навбатида қаттиққўл ва меҳрибон эканлигини у киши билан бирга ишлаган кезларим ҳис этдим. Ёзган мақолаларимнинг камчиликларини кўрсатар, қай йўсинда ёзиш сирларини эринмасдан ўргатарди. Кунаро газета чиқиб тургани учун янгиликларни излаб топиш, аниқлаш, қизиқарли мақолалар, репортаж ва хабарлар тайёрлаш лозим эди. Устоз кўзойнагини тақиб машинка ёнига ўтиргач, токи бир даста турли мавзуларда материаллар

машинабоп юмуши кўплигини. Бирови билан бозор-ўчар қилиб келаман. Сафардан, дам олишдан қайтган қайсидир кўшнимни кутиб олиш учун аэропортгами, шохбекатгами физиллаб қоламан. «Тез ёрдам» кечиккан эди, олтинчи йўлакдаги суқсурдек жувонни ярим кечада туғуруқхонага етказдим. Бунинг эвазига жувон тўртинчи ўғлига одатга кўра Чори эмас, балки Бобоназар деб ном қўйибди.

«Москвич»ни афтодаҳол кўринишда олиб келган куни мени роса майна қилган кўшнилариمنى энди таниб бўлмасиз, фақатгина суғурта ходими мендан хафа. Сабаби бундай, қайси кунидир ҳамкасбларини уйига чақирган экан. Улардан бири хурмачасининг ҳажмини билмай ичибди. Кўшним чиқиб:

«Шуни уйига ташлаб келайлик. Икков бормасак хотини ёмон», деб ўтинди. Кўнмадим, маст одамни ташиб юришдан ёмони йўқ. Бунинг устига хотини:

«Роса бўктириб олиб келганларинг нимаси. Олиб кет, кўчада еган жойига бориб тиришсин», дейиши аниқ.

Шундан бери суғуртачи «Оқибатсиз йигит экан, машинасини олти кунда суғурта қилдириб берувдим. Яхшиликнинг тенги эмас экан», деб юрганмиш. Дарвоқе, унинг

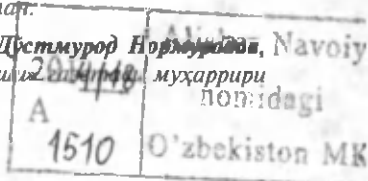
тайёрламагунча тиниб-тинчимас эди. У энг сермахсул ижодкор эди.

Х.Тоштемиров нафақат қишлоқ хўжалиги, балки саноат, транспорт, маданият, маориф ва спорт мавзуйида ҳам ўқишли мақолалар ёзарди. Бундан ташқари, масъул котиблик вазифасини ҳам қўйиллатарди. Материалларни саҳифалаш, сарлавҳаларни ўз ўрнига қўйишга уста эди. Енг ишариб босмахона саҳифаловчисидан ҳам ёрданини аямасди.

Газетачиликнинг нони қаттиқ. Шунга чидаган одам таҳририятда ишлаб, ижод қилиши мумкин. Хўжамурод ака газета юмушларини удалаб, бадий ижодга ҳам вақт топарди.

Ижод намуналарини китоб ҳолида чоп эттириши орзусида юрарди. Бироқ, шафқатсиз ўлим қалами ўтқир журналист, зукко адибни орамиздан бевақт олиб кетди. Мен Хўжамурод акани журналистикада биринчи устозим деб биламан ва ҳамиша шундай ижодкорга шогирд бўлганимдан фахрланаман.

Дўстмурод Нормуродов, Термиз туман «Жануб кўёли» муҳаррири

хотини ҳам нозикроқ таътилга чиққан. Насиб бўлса, ҳализамон ярашиб кетамиз.

Мана «Москвич»ни елдириб ишдан қайтаяпман. Орқа ўриндиқда қўшнилариمنىнг иккитаси бир-бирига гал бермай машинани ва мени мақтаб келишяпти.

Машинани уйимиз томон бурарканман, қўшнилариждан бири тўрхалта ва ёғ идиш кўтарган ҳолда севинч билан менга пешвоз чиқди...

ПИШТ, ОЛА МУШУК!

Аҳмад ака билан Салим ака девор-дармиён қўшни. Бошқармамиз ходимларига уй тақсимланганда иккаласига бир жойдан тушган. Аҳилликларини кўриб бармоқ тишлайсиз. Таъбир жоиз бўлса бир қориндан талашиб тушгандек. Қанчаси чин, қанчаси ёлғон Аҳмад ака тумовлаб қолганда Салим ака ҳам унинг кўнгли учун устма-уст акса уриб юрган, дейишади. Бунинг устига бир бўлимда – Салим ака бошлиқ, Аҳмад ака муовин бўлиб ишлашини қўшадиган бўлсак, уларнинг иттифоқликларини шундоққина тушуниб олаверасиз.

Сезгир кишиларнинг шаҳодатлик беришларича, сўнги икки кунда жон қўшнилариمنىнг орасидаги аҳиллик риштасига кичкина тугун тушибди. Ошхонада ҳам уларнинг бошқа-бошқа столларда овқатланишаётганини кўришибди. Иккаловининг бир-бирига қарамай нари-бери тамадди қилишларидан бошқаларнинг ҳам иштаҳаси бўғилибди. Оламдаги жамики яхши нарсаларга кўз теккани каби уларнинг дostonга мавзу қилса арзийдиган то-тувликларига ҳам суқ кирибди. Эҳ, одамлар, одамлар! Эт билан тирноқдай оғайнилариمنىнг қалинлиги сизларга малол келибди-да!

Ишхонамизда бегона папша учса ҳам назардан қочирмайдиган, синчковлиги билан орқаворотдан «Кўзгу» деб лақаб олган машинистка Илтижохонни ишга солдик. Аҳмад ака билан Салим ака ўтирадиган хонага уни «жосусликка» киритиб юбордик. Ҳамма нарса тезда «кўзгу»да намоён бўлди.

Зерикарли кўрсатув тугаб мультфильм бошланишига интиқ бўлиб телевизорга тикилиб ўтирган боладай юрак

ҳовучлаб «тажрибамиз» натижасини кутиб турдик. Битта сигарет чекилгунча вақт ўтмай, Илтижохон совчиликка бориб «бўри бўлиб» қайтган кайвонидек, голибона юриш билан чиқиб келди. Сездик, лобар жувон «бир нарса» бўлиб чиқибди. Иш-пишни йиғиштириб унинг гунчадек лабларига тикилдик. Илтижохон кулгисини тилла тишлари орасида зўрға сақлаб турган экан, бўлим эшигини зичлаб ёпгач хандон отиб юборди. Қизиқишимиз ошганидан-ошиб борарди. Илтижохон ўзига ярашадиган табассумини тўла намойиш қилиб олгач, сочини тузатган бўлиб бир толасини «билмай» ён дафтарчанинг варағидай жажжи пешонасига туширди. Бу унинг ҳуснини янада очиб юборди.

Бухгалтер Чори аканинг сабри тўғонни бузган сел мисоли жиловланмай қолди. Чидолмай деди:

– Одамни бунча куйдирмай гапиринг тезроқ!

Бу гап Илтижохоннинг кулгисини баттар авжига чиқарди. У кула-кула ўриндиққа ўтириб қолди.

– Кириб салом берсам, Аҳмад ака алик олди. Салим ака эса «Хайр» деворса бўладими. Бирови бир нимани гапирса, иккинчиси тескарасини айтади.

Илтижохон бошини чиройли қийшайтириб олди:

– Мен «Бугун бирам ҳаво яхшики», десам, «Аҳмад ака: «Ҳа, нимасини айтасиз. Ойлар ичида августдан зўри йўқда», деб қўйди. Салим ака бўлса чўтти шарақ-шуруқ қилиб тўнғиллади: «Кўкка булут айланаяпти. Қор-пор ёғса керак». Мен соддаси тушмагур чиппа-чин ишониб очиқ деразадан қуёшли осмонга қарабман. Вой-эй, кулавериб ўламан...

Дарҳақиқат, кўп кулганидан Илтижохоннинг сурмали кўзлари ёшланиб кетди. У кафтдаккина батист рўмолчаси билан кўзини оҳиста артиб давом қилди:

– Кирганимга бирор ваз кўрсатиш учун: «Касаба уюшмасида иккита йўлланма бор. Чортоққа. Борсаларингиз...» дебман, Салим ака «Чортоққа ўғли зўравонлар борсин. Бизга ким қўйибди, томошани. Уйимиздаги томошаям етади», деди Аҳмад ака совға қилган шарикли ручкани столга улоқтириб. Аҳмад ака: «Кўяверинг уни», дегандек менга маъноли бош қимирлатди. Кириб кўринглар, нақ комедианинг ўзи...

...Маълум бўлишича, Аҳмад аканинг Ориф ўғли билан Салим аканинг Нортой деган зурриёти эски велосипедни талашибди. Орифнинг қўли бехосдан Нортойнинг бурнига тегиб қонатади. Салим ака воқеанинг устига келиб қолиб Орифга тарсаки туширади ва «боламни қизил қонига бўяпти, Аҳмаднинг арзандаси. Бу масалани шундай қолдирмайман. Экспертга бераман. Бутун туманни оёққа турғазаман», деб бақриб бошига одам тўплайди. Аҳмад ака эса қўшинининг ноласи-ю бир бурчакда пиқиллаётган Орифнинг йиғисини эшитмаслик учун радиони баландроқ қўяди.

Икки ҳамхона яна икки кун бир-бирига тўмтайиб юришди. Учинчи куни тушдан кейин Салим ака у хонадан бу хонага кириб: «Кечқурун Аҳмадниқига айтилдинларми? Орифнинг туғилган куни. Зўр ўтириш бўлади. Бир чақчақлашамиз. Борасизларми?» деб суриштириб чиқди. Бошлиқдан: «Менга олдинроқ рухсат беринг. Аҳмаднинг бир ўзи гаранг бўлиб ётмасин. Бориб ёрдамлашай. Бизнинг уй-ку эрталабдан уларниқига кўчган. Қарашмасам бўладими, неча йиллик қадрдонмиз», деб жавоб олибди.

Бу тафсилотлар ҳам «кўзгу» орқали аён бўлди. Барчамиз енгил тин олдик. Бошимизда: «Бундан кейин Нортой билан Орифга инсоф берсин. Икки оғайнининг орасидан энди ола мушук ўтмасин», деган ўй бор эди.

Пишт, ола мушук!

СОЧ ОЛДИРИШ

Якшанба кунларининг бирида Солибой сартарошхонага равона бўлди. Хотини «қайтишда икки кило гуруч обкелинг, мен сабзи тўғраб тураман», дея қўлига халта тутқазди.

Солибой аввал гуруч олай, сочимни кейин текислатарман деган қарорга келиб, озиқ-овқат дўкони остонасидан ҳатлади. Пештахта ёнига борганини биледи, темир чангадек қўл билагини худди ўчи бордай қаттиқ қисди. Сояси юпқалардан эмасми, Солибой додлаб юбораёзди. Бурилиб қараса, собиқ ҳаммактаби Турди оғзини қулоғига етказиб турарди.

– Табриклашинг мумкин, ошна! – хитоб қилди у саломаликни ҳам унутиб.

– Ўғилми, қизми? – сўради Солибой уни фарзанд кўрган хаёл қилиб.

– «Ўғилми, қиз»инг нимаси. Тўлқинимиз энди уч ойлик бўлди-ю. Бошқа гап ошна, бошқа гап. Кечаги рўзномани ўқимапсан-да, беш минг ютганимни ёзишди-ку!

– Ўқимаган эканман.

– Шу десанг, қачондир икки-учта лоторея олувдим. Яқинда текширтирсам рақами беш мингга тўғри келиб қолмайдими де. Ке, гапни чўзмайин. Барибир «ювасан», деб туриб оласан. Қани, кетдик.

Солибойнинг «гуруч, икки кило гуруч», деганига парво қилмай Турди уни ташқарига судради. Яқингинадаги ошхонага киришди. Турди уни столлардан бирига мажбурлаб ўтқазди ва буфет томонга пилдираб кетди...

Столга Турдининг қайниси келиб ўтирганида улар уч қадахдан коньяк ютиб олишган эди. Қайнисини кўрган Турди яна буфетни мўлжаллаб қолди. Буниси ҳам гум қилинган Турдининг қайниси «омадли поччаси ва бахтли жиянчаларининг соғлиги учун» тагин уч идишни тўлатиб келди. Шундан сўнг Солибойнинг боши қовоқари уясига айланди-қолди. Кўзига Турди билан қайнисининг бошлари қўшилиб кетгандай кўринди.

Кайфининг зўрлигидан Солибойнинг мардлиги тутиб кетиб, столга суяниб тетапоя бўлди: «Булар сувдай тўкиб турибдию мен обкелолмайманми?». У икки кунлик бузоқдек оёқда қалқиб буфетга борди. Бу ердаги аёлнинг «Сизларга етарли, укалар», деганидан кейин пештахта устидаги ликобчани ерга урдими ё олдинми билолмай қолди. Кўзлари юмук, навбатдаги «қурбони»ни ахтариб пештахта устини пайпаслади. Шу орада «ширинроқ» сўкинган бўлса керак, буфетчининг «Оғзингни юм, беҳаё», дегани уч чақирим нарида айтилгандай элас-элас қулоғига чалинди. Кимнингдир бақувват қўллари унинг қўлтигидан олди. Киприклари орасидан сузилиб қараса... погонли киши! Тамом, уёғини эслолмайди.

...Солибой уйига эртаси куни қайтди. Сочини олдирган. Тўғрироғи олишган. Текис эмас, жудаям теп-текис, аниқроғи тап-тақир қилиб. Лекин... сартарошхонада эмас. Қаерда дейсизми? Яхшиси сўрамай кўяқолинг. Ўзи ҳам жуда хижолатда юрибди.

ЙЎҚ, МЕН ДОРИФУРУШ ЭМАСМАН...

Авайлаган кўзга чўп тушмай қолмас экан. Шойимқулнинг Тиловберди деган, қодир эгамдан минг илтижолар билан тилаб олган ўғли иситмалади. Ҳарорати чиқди, алахсиради, тишларини ғижирлатди, хуллас, бемор гўдак нимаики қилиши лозим бўлса барисини қилди.

Шойимқулни таниш-билишдан, қариндош-уруғдан, дўсту биродардан худо қисмаган. Шундай экан Тиловберди уларнинг бирига невара, бирига жиян, бирига бўла ва ҳоказо. Бундай кезде хеш-ақраболар қараб туришармиди. Шойимқулнинг уйини дори-дармон босиб кетди. Бунча нарса Мамадаминнинг қишлоқ гузаридаги хусусий дорихонасида ҳам йўқдир.

Дардини юборганнинг ўзи шифосини ҳам берган эканми, қутисию шишасига турли элларнинг, ҳар хил тиллардаги турфа ёзувлари битилган дорилар кор қилдими, ҳар қалай Тиловберди уч кунда кўрмагандай бўлиб, яна кўчадаги ўйинқароқ ошналарининг кўнглини шод, даврасини обод қилди.

Тўпланиб қолган дори-дармонлар сервантнинг тортмаси, столнинг ғаладонини банд этди.

– Буларни нима қиламиз, энди? Сақлайверайлик, десам ирим қиламан, худди касални соғингандай бўламизми. Чиқариб ташлай десам, бунинг ҳаммаси қадрли. Кўпларини фақатгина телевизор рекламаларида кўрсатишади, – зорланди Шойимқулнинг хотини Ойсултон.

– Кўни-қўшнилар сўраб қолишар. Тураверсин-чи, – деди Шойимқул бепарволик билан.

... Ойсултоннинг ташвишлангани беҳуда экан. Қаердан, кимдан, қачон хабар топгани номаълум бўлган одамлар кетма-кет кела бошлади. Бири «ишончли кишидан эшитдик, анальгин фақат сизларда бормиш», деса, яна бири «иссиқ уколдан ёрдам қилинг» дейди, учинчиси «хотиним икки кундан бери...» дея ерга қарайди.

Ойсултон келганларни қуруқ қайтармайди. Улар пул узатишса зинҳор олмайди. Бундан баъзилар хурсанд бўлади, айримлари хафа. Ишқилиб хурсанд бўлганлари аксарият эди.

...Кечаси учлармиди, учдан ўтганмиди, билмаймиз, Шойимқулнинг дарвозасини кимдир қаттиқ тақиллатди,

тақиллатди эмас қалдиратди. Чўчиб уйғонган Шойимқул чопони енгини бир амаллаб топиб кийди. Ҳозирги безовта замонда хаёлга нималар келмайди, дейсиз. Чиқа туриб эҳтиёти шарт хотинини ҳам уйғотиб ҳар балоларга шай қилиб қўйди. Бирор кори ҳол бўлса, хотиндан зўр таянч борми?

Шойимқул юзта ботир йигитнинг шижоатини юрагига жамлаб бориб дарвозани қия очди. Қора рангли «Жигули» ёнида икки нотаниш одам турарди.

Шойимқулнинг танасида неча томир бўлса барчасида қон музлаб қолди-ёв! Кўзига алланималар кўриниб, миясига ким-нималар келди, буни ёлғиз парвардигор ва унинг ўзи билади.

— Ака, кечирасиз! Безовта қилмасликнинг ҳеч иложи бўлмади, — деди тунги меҳмонлардан бири тилга кириб. — Сизни излаб Қизириқдан келдик. Тирамода узилган ўнта тиркиш олиб келганмиз. Яхши сақланган. Тин ерники. Ўғит емаган.

Лолу ҳайрон қолган Шойимқул бировдан «тирамода узилган қовун» сўраганини эслолмади:

— Қовун. Ярим кечада қовун... Тин ерда битган қовун. Қизиқ...

Тиркиш эгаси энди ялинишга ўтди:

— Ака, бобойимиз оғир ётибди. Гентамицини тамом бўлди. Тоза азоб чекаяпти. Суриштира-суриштира сизга келдик. Буёғи нақд пул йўқ. Чек деган нарсалар чиққан. Дорингизни қовунга алмаштирамиз деб...

Шойимқул воқеани энди фаҳмлади. Миясига қон тепгандай бўлди. «Шарпа»ни ичкарига киритиб хотинига буюрди:

— Обчиқ ҳаммасини! Энди номимиз дорифуруш бўлдимиз? Тиркиш қовун эмиш... Обчиқ. Билмабмиз, донғимиз аллақачон оламга кетибди!

Ойсултон шишалар, ялтироқ қоғозлардаги дориларнинг ҳаммасини кўтариб чиқди.

— Ука, садағангиз кетай, илтимос, ҳаммасини олинг. Олиб кетинг. Пулингизам, тиркиш-пиркишингиз ҳам керак эмас. Муаллимликдан топганимга қаноат қилиб юрган одамман, ука, тушунинг. Ҳаром томоқлик бизга ёқмайди. Шарманда қилдингиз-ку, мени! — хитоб қилди Шойимқул.

«Меҳмон» (ёруғда билинди: у бинойидайгина йигит экан), мамнун бўлганидан лаб-лунжини йиғиштиролмайд қолди:

– Йўқ, ака. Ҳаммаси керак эмас. Ўнтагина гентамицин бўлса етади. Билдим, аччиғингиз чиқаяпти. Нима қилай, ноилож қолдим-да, келдим. Изламаган жойимиз қолмаган эди.

– Билмайман. Олинг ҳаммасини, олинг. Ҳаммасини олинг, олинг. – дерди яккаш Шойимқул. – Мени дорифуруш деганларнинг...

«Шарпа», дарвоқе бинойигина йигит, ўзига керакли қутини олди-да, шипиллаб бориб тўртта қовунни дарвоза олдига апил-тапил туширгач, ўзини машинага урди. Шериги ҳам тайёр турган экан, бирдан ўт олдириб жўнашди-кетди.

Шойимқул ўринга мажолсиз чўзиларкан ингради:

– Хотин, эртага агар тонг отса, шуни туришига йўқ қил. Бирор жойга обориб топшир. Бир тийин олма.

...Дарҳақиқат, эртаси Шойимқул мактабга кетгач Ойсултон дориларни гузардаги медпунктга текин топшириб, бир балодан қутулгандай бўлиб қайтди. Тўртинчида ўқийдиган қизчаси уни янгилик билан кутиб олди:

– Эна, сиз кетгандан кейин икки киши келди. Бири милиса. Униси солиқ идорасиданман, дейди. Отангми-онангми қайси келса, бизга учрашсин, деб тайинлашди.

– Нимага? – жон ҳолатда сўради Ойсултон.

– Уйда рухсатсиз дўкон очиб дори сотаётган эмишмиз...

Буни эшитиб Ойсултон эшикка беҳол суяниб қолди.

РАМАЗОННИНГ «ЖОРЖ» ТОҒАСИ

Ўқишдаги тоғасининг таътилга келганини эшитган Рамазон момолариникига югурди. Оёғини қўлига олиб етиб борди. Момоси ҳовли саҳнидаги ўчоқ бошида уймалашаётган эди. Рамазон салом бергач, ички ҳаяжон билан сўради:

– Жўрақул тоғамлар келдиларми?

– Ҳа, келиб қолди Жўрақул тоғанг, – жавоб берди момоси лоқайдгина.

Рамазон ичкарига йўл олаётганди, момоси қўлига палов сузилган лаган тутқазди. Рамазон тоғасининг хонаси эшигини

оёғи билан аста тақиллатди. Эшикни малла сочлари елкасигача тушиб қулоқларини кўмиб юборган, ингичка мўйловли йигит очди.

– Ҳо, салют, жиянчик! — деди у қарсак уриб.

Бу — Рамазоннинг тоғаси эди.

Хонани кўк туман сингари тутун қоплаган. Каттакон қозонга капкир билан ургандай товуш чиқариб магнитофон куй таратарди. Тоғаси паловни ўртага қўйгач, Рамазонни таништирди:

– Сенъорлар, тантана билан эълон қиламанки, қар-шингизда бизнинг жиян Рамазон, тоес, Роберт турибди.

Рамазон-Роберт қизариб ерга тикилди. Тўрда ўтирган, бўйнига ялтироқ нарса осган лўппи юз йигит ингичка овозда деди:

– Куйилсин! За знакомства битта отиб ташлайлик.

– Браво, браво! — дея маъқуллади хинаранг калта соқолли, озгин йигит.

Лўппи юз Рамазонга стакан узатди. У рад қилди. Масалага тоға аралашди.

– Ол, жиян. Бу болаларнинг қўли қайтмаган...

– Олинсин. Жоржга жиян бўлсанг оласан, — дейишди меҳмонлар.

– Буларни таниб қўй. Бирга ўқиб ётибмиз. — тоғаси шундай дея уларнинг номларини атади. Буни Рамазон ўн марта такрорласаям эслаб қололмасди. «Крур»ми, «Клет»ми, ҳойнаҳой шунга ўхшаш эди. Рамазон ичида «қайтага тоғамнинг топган оти яхшироқ экан, Жорж», деб хаёлидан кечирди.

Рамазон — яъни Робертга стакандагини ичиришди. Пича ўтгач боши гаврон теккандек гувиллаб, ер тортаётгандек ағ-дарилиб тушди.

...Рамазон эртаси пешинда ўзига келди. Тепасида онаси йиғлаб ўтирарди.

Шу-шу, Рамазон тоғаси келса момосиникига югур-майдиган, лекин бир сесканиб қўядиган бўлди.

ҚАЙСИ БЕРДИЕВ?

Тоғамнинг қишлоқ марказидаги дўконда ишлаётганига кўп бўлгани йўқ. Ўқишимиз бошланганида ишга ўтган эди.

Ҳозир биринчи чорак тугади: демак, икки ойга яқинлашибди.

Кунларнинг бирида ойим қўлимга пул билан сурп халта тутқазиб шакар обкелишни буюрди. Дўконга югурдим.

Ичкарида тоғамдан бўлак ҳеч ким йўқ эди. У негадир тарози тошини пичоқ билан кавлаб ўтирарди. Салом берувдим, у апил-тапил тошни бекитди.

— Ҳи, сенмисан? Шайтонга ўхшаб сасингни чиқармай кирасан?

— Ойим, шакар...

— Майли. Сен бир жойга ғизиллаб бориб келмайсанми? — деди тоғам гапимни бўлиб.

— Қаерга?

Тоғам жавоб бермай у-бу нарса ўраладиган қоғозга нималарнидир ёзди-да, ҳафсала билан буклади. Менга узатиб сўради:

— Фермани биласанми?

— Жумагул опамлар ишлайдиган жойними?

— Ҳа. Янги мудирни танисанг керак. Бердиевни?

— Эшитганман. Ўзини кўрмаганман, — дедим гуноҳ қилгандек. Чунки қишлоқнинг чеккасидаги фермага кам борардим.

— Майли. Фермага бориб, «Бердиев керак эди», десанг кўрсатишади. Хатни бериб қайтиб келавер, вассалом.

Тоғам шакар тортиб қолди, жўнадим. Бир зумда етиб бордим. Бировдан сўрашнинг ҳам ҳожати қолмади: кираверишдаги эшикка «ферма мудирни» деб ёзиб қўйилган экан. Иккиланмасдан уни очдим.

«Т» ҳарфига ўхшаш столнинг пасткисидида бир киши каттакон папкадаги қоғозларни титкилаб ўтирган экан. Салом бердим. Алик олгач сўрадим:

— Бердиев ака сиз бўласизми?

— Ҳа. Нимаиди?

— Манавуни тоғам бериб юборувди, — қоғозни узатдим.

— Қандай тоғанг? Ким у?

— Магазинчи тоғам-да. Кўк мотоцикли бор-ку!

У хатни олиб синчиклаб ўқиди. Сўнгра ички чўнтагига солди-да, «рахмат, ука» деб қўйди. Топшириқни бажариб севинчим ичимга сиғмай қайтдим.

- Бердиев бор эканми? – суриштирди тоғам.
- Бор экан.
- Бердингми? Нима деди?
- «Хўп, раҳмат ука», деди.
- Бўпти, маладес.

Икки кишининг раҳматини эшитиб суюниб юрган эдим, эртаси куни азонда тоғам носқовогини олдирган кашанда-дай гарангсиз кириб келди. У мени еб-ютиб қўядигандай сўради:

- Хатни кимга берган эдинг, ерга киргур?!
- Бердиев акага-да.

– Ҳе Бердиев аканг билан қўшмозор бўл! Мен аҳмоқ сенга ишониб...

У ёнига туфлаб чиқиб кетди. Ҳайрон бўлиб қолдим. Ҳамма гапни кейин билдим.

Ўша куни хатчани ферма мудирини Бердиевга эмас, балки текширишга келган солиқ назорати вакили Бердиевга берган эканман. Хатда тоғам мудирдан аллақанча камёб молларни кечқурун олиб кетишини сўраган, эвазига ўнта қорақўл тери бериши лозимлигини ёзган экан.

... Эртасига дўконни тафтиш босди.

ОМОН ҚОЛГАН БОШ

Соч-соқол тиним билмай ўсиб тургач, устара аҳлига ишинг тушмай иложинг йўқ экан. Сартарошхона ёнидан ўтаётиб энгагимга қўл юборгандим, соқолим тиф талаб бўлганини сездим. Ичкарига кирдим. Оқ парда тутилган бурчакка лунги силкитаётган барваста, қўнғиз мўйлов уста мени мезбон табассуми билан қарши олди. Хушмуомаласига йўлиққанганимни ҳис этиб ўриндиққа чўкдим.

Сартарош бўйнимга лунги тутиб, овқатлантирилаётган бола ҳолига келтирди-да, ойнадаги аксимдан: «Сочми, соқолми?» деб сўради. Ниятимни англадим.

Уста оқ тумбочка устидаги устаралардан бирини олиб қайишга ишқади. Бош бармоғи билан тифини кўрди. Идишчада совун кўпиртирди. Хуллас, соқол олиш учун нимаики лозим бўлса, ҳаммасини қилди. «Устам, камгапгина экан», деб хаёлдан кечирдим, унга бир қадар ҳурматим ошиб. Кутганимча эмас экан шекилли, у паккини яна қайраб олгач қайчи гийчиллатаётган ҳамкасбига гапириб қолди:

– Кечаги ўйинда десанг «Олға»ни танитай қолибман-ей. Аммо-лекин қойил бўлдим.

У шундай дея калламни чапта босиб, нақ қулоғимнинг тагидан иш бошлади. Қўшни сартарош алланима деб тўнғиллаганида устара иягимда эди. Устам ўгирилиб жаҳл билан дели:

– Футболнинг маънисига етсанг гапир-да! Ким айтди сенга, Рўзиевни ёмон ўйнайди деб. Кеча уни ўйинга туширган устозининг соқолини ўн марта текинга олардим. Ҳа, билиб қўй!

Ичимда «агар қўса бўлмаса устознинг роса омади келдику», деб қўйдим. Афтидан сартарошлар маҳаллий жамоаларнинг бир-бирига рақиб ишқибозлари эдилар.

Устанинг гавдаси тўсиб турибди, эшитилмади. Ҳамкасб рақиб нималардир деди. Эндигина устарани ишлатаётган устам яна тўхтади.

– Ана энди ўзингга келдинг. Билиб-билмас ўша «Юлдуз»ингни мақтайверма. Агар зўр бўлса зўрлигини кеча кўрсатсин эди.

Ишқибоз бўлишса ўзларига-да, мен бир соқол олдирадиган киши бўлсам, деб бепарво ўтиргандим, ойнага қараб «дод» деб юбораёздим. Устара нақ кекирлагимда кўндаланг турарди! Аъзойи баданимга қишнинг совуғи югурди. Қимирласам ё «ғиринг» десам тамом! Негадир кўзимга болаларим ҳамда ойиси кўришиб кетди. Улар менга маъюсгина термилиб туришгандай эди.

Уста ўнг елкаси оша шеригига гап маъқулларди. Қани гапи тугаса ёки шериги «Хўп, сеники маъқул», деса. Аксига олиб уям ён берадиган бандага ўхшамайди. «Ишқилиб устам ҳакамнинг қўл ҳаракатига тақлид қилмасин-да», деб юрагимни ҳовучлаб турибман.

Пақки қимирламаяпти, шунисигаям шукур. Ундай десам, бир чети ўзимдан ҳам айб. Соқол деган нарсани уйда олсам, бир ерим камаядими?

Устам жавраб турибди. Нималар деди, нималар қўйди, қулоғимга киргани йўқ. Эс-ҳушим бўйнимдаги устарада. Кўнгил шунақада душманлигини қилади. Ўзимга-ўзим «ким билсин шуниси охирги бор соқол олдиришимми», деб ўйлайман.

Хайрият! Рақибни паст тушди чоғи, устам:

— Шундай дейсану барибир «Олға»ни «Юлдуз» билан тент қилма, — деганича бу ёққа ўтирилди.

Нариги сартарошдан ўргилай, мени азобдан қутқарди. Балки жонимни ҳам сақлаб қолди. У ўзиникини маъқуллайверганида устамнинг газаби қузиб бўйнимга шартта... Севган жамоаси ютқазганда ўзига ўт қўйган, пешонасидан отган ишқибозлар бўлади, дейишади-ку!

Ҳақиқатан ҳам ўша кун сартарошхонада охирги марта соқол олдиришим бўлди. У ердан чиққач уйга яп-янги устара қўлтиқлаб қайтдим.

ТИРИКЧИЛИК

Маҳсималининг кўп юмуши озиқ-овқат дўконидан битди. Хотини тузиб берган рўйхатга ўгринча қарай-қарай бир ўрам қанд, икки қути қаҳва талқони, ярим кило печенье, чорқирра нон харид қилди. Хотинининг қайта-қайта тайинловлари қулоғи тагида акс-садо бериб, қутиси қизил чойдан бир кило торттирди.

Шуларнинг ўзи, таъбир учун кечирасиз, бир тойхарнинг юки эди...

Дўкондан чиққан Маҳсимали навбатдаги булутўпар чўққини забт этиш олдидан хиёл тараддулланган альпинистдай бир зум иккиланиб қолди. Энди энг асосийси турарди: гўшт олиш керак! Икки кило гўшт!

Бозорга кириб биринчи учраган яхши одамдан гўшт растасини суриштириб билди. Қон ялаган қассоблар қошига етди. «Мендан бошқа ҳамма шу ерда-ку», хаёлидан кечирди у поезд вагонларидай чўзилиб кетган навбатга қараб.

Йўғон, аслида уларнинг ингичкаси бўлмайди, қассоб йигитнинг истироҳат боғи эшигида карта ўйнатиб турадиган одамдек чаққон ҳаракатларига маҳлиё бўлиб навбати етганини билмай қолибди. Буни қассобнинг «Сизга қанча?» деган сўроғи-ю, ортида турган ва эзғиланган сигаретини бурнаки қилаётган сарғиш чолнинг «ширингина» турткисидан билди. Илкис ўзига келди-да, қассобга мўлтираб «икки кило» деди, тўғрироғи шундай деб шивирлади.

Қассоб молнинг қарийб барча аъзолари намуналаридан иборат гўштни чапдаст баскетболчи саватга тўп ташлагандек тарози палласига улоқтирди. Тарози мили дастлаб олти, сўнгра

бир кило етти юз граммни кўрсатиб тўхтади. Қассоб гўштни апил-тапил тарозидан олиб Маҳсималининг елим халтасига солди. Халтанинг туброғидан ўткир қиррали суяк Чустнинг пичоғидек ёриб чиқди. Маҳсимали пулнинг қайтимини зўр ихлос билан олди. Пул ўз йўлида қонли из қолдириб оқ кўйлагининг кўкрак чўнтагига тушди.

Маҳсимали гўшт растасидан елкасидан Боботоғ ағдарилгандек мамнун чиқиб, картошка бозорига бурилди...

Уйига ижарачи таксида етиб келиб, унга ҳам ақл тишини суғуриб бергандек ўн беш сўм ташлади.

Хангоманинг каттаси уйда кутарди. Хотини харидларни божхона ходимидек синчиклаб назардан ўтказиб, дашном сабоғини бошлади:

— Қаҳванинг муддати ўтиб кетган-ку, бегим. Бу печеньени мушукка бермасак, болалар тишлаб ҳам кўрмайди... Ноннинг берчлигини қаранг. Кўча бошидаги дўкондан олган бўлсангиз, сотувчидан кўз узолмай қолгансиз-да. Унга кўп термилманг, эри полвон, мазангизни қочирмасин. Мен қолмайин тўрт бола билан бева бўлиб...

Маҳсимали ортиқ тоқат қилолмай бошқа хонага ўзини урди. Шалвираган гавдасини ором курсига ташлади. Кўз олдидан тушдан кейинга режаланган ишлар ўта бошлади: уч қоп пиёз олиб қишга ғамлаш, тўрт банка томат, бир халта ун, икки кило колбаса келтириш лозим. Айтгандай, конфет ҳам эсдан чиқмаслиги шарт.

Илгарилари бу нарсаларнинг қаердан келиб қаерга кетаётганини Маҳсимали билмасди. Мана, бир ҳафтадирки, бозор-ўчар унинг бўйнида. Хотини эса боғча мудиралигидан бўшаб, уйда ўтирибди.

Қандай яхши кунларинг ортда қолди-я, Маҳсимали?

БОШЛИҚНИНГ «АКАСИ»

Бошқарманинг таъминот бўлимида ҳамма ўз иши билан банд. Кимдир чўт қоқаяпти, яна биров ҳужжатларини титкилаётир. Шу пайт ҳисобчи Умар ака лаланглаб кириб келди-да, томоғини маъноли қириб гап бошлади:

— Хўш. Ўзларингга маълум, Назар Бозорович бошқармамизга бошлиқ. Ҳаммамизнинг отахонимиз, бошқача қилиб айтганда. Ё гапим нотўғрими?

Ўтирганлар «Ҳа», «Бўлмасам-чи», «Албатта» дейишиб унинг гапини маъқуллашди.

– Шундай экан кичкина бир гап бор. Кичкина деяпману аслида катта гап. Индинга Назар Бозоровичнинг таваллуд топган кунлари экан. Шунга каттами, кичикми совга дегандай... Умуман ўзларингиздан гап қоладими?

Умар ака қўлига қоғоз-қалам олди.

– Агар ҳар кишидан юз сўмдан тўплаганимизда ҳам бир минг тўққиз юз сўм йиғилар экан. Юз сўм нима деган гап, жон соғ бўлса. Масалан мени олсангиз, бир юз эллик сўм қўшмоқчи бўлиб турибман. Мана...

Умар ака юз ва эллик сўмликни виқор билан стол устига қўйди-да, атрофига саволомуз қаради.

– Қани, кимдан бошлаймиз?

Бошқалар ҳам столга юз сўмликдан қўйишди. Буни кўрган Умар ака ийиб кетиб, чўнтагидан яна эллик сўм чиқариб изоҳ берди:

– Назар Бозорович менга жуда яқин. Суриштириб кетса хеш бўлиши ҳам мумкин. Бир куни технолог Эгамбердиевникида ўтирганимизда телевизор кўрсатмай қолганди. Ўшанда Назар Бозорович «Умар ака, тилини билсангиз тузатинг», деганлар. Ҳа, ўз оғзи билан «ака» деган...

Шу пайт хонага бошлиқ ўринбосари кириб келди. У ўтирганлар билан аҳволлашгач, деди:

– Назар Бозорович биздан кетадиган бўлдилар. Ҳозир йиғилишда шу гап бўлди...

Умар ака дам бошлиқ ўринбосари, дам пулига ранги ўчиб қараб қўйди-да, «кетадиган бўлди», деб пичирлади. Сўнгра ўзининг икки юз сўмлигини столдан олиб, апил-тапил киссасига урди. Бошлиқ ўринбосари елпаррак шамолига юзини бироз тутиб тургач, деди:

– Вилоят трестига бошлиқ этиб тайинлашибди...

Умар ака оби ҳаёт ичгандай бирдан жонланиб кетди:

– Ие, ие, ие. Вилоят трестига дедингизми? Зўр-ку, а? Ўзим ҳам билардим, ўсишини. Ўсадиган одам. Мен бекорга ака-ука тутинмаганман-да. Қани ўртоқлар, совгани энди каттароқ қиламиз. Ҳар бирингиз икки юз сўмдан қўшсангиз. Мендан эса уч юз сўм...

Хонадагилар бир-бирига қараб елка қисиб қўйишди.

ОШГА ТУШГАН ПАШША

Улфатлар йиғилишиб шаҳар четида ош қилдик. Муҳандис ўртоғимиз Бозор «Москвич»ида бир дўстини ҳам олиб келди. Камгапгина, ҳавасга қорин қуйгандай йигит экан. Бозор таништирди: бирга ишлар эканлар, эти — Қулмамат.

Ош устида қадаҳлар бир-икки айлангач, сал қисиниб ўтирган меҳмонимиз бироз очилди. Паловхўрликдан сўнг чойхўрликни ақлли одам чиқарган-да. Сухбат қизиди. Гапдан гап чиқиб Содиқ аллақайси тумандаги ошнасининг бошқарма бошлиғи бўлганини сўзлаб қолди:

— Зўр бола. Парвариши кам бўлдими, секин ўсди.

— Отангизга балли. Одам танир экансиз. Олтин йигит. Бизга тоға бўлади, — деди Қулмамат тикроқ бўлиб ўтираркан.

— Ана шу бола билан беш йил ватман қоғозга тикилиб ўқиганмиз. Бир домламиз бўлар эди. Файрат Кабирович деган. Гапини бошлар-бошламас «нимада тўхтаган эдик?» деб турарди. Шу домлага фарғоналик Булутшер исмли курсдошимиз...

— Булутшер дедингизми? Менга қараб гапиринг. Суханингиз табаррук. Фарғонанинг қаеридан эди? — шодланиб кетди Қулмамат.

— Рапқонидан.

— Ташланг «беш»ни! Рапқонлик Булут билан ўқиган бўлсангиз мени билишингиз керак. Биласиз, — шодон илжайди меҳмон қўйлагининг ёқасини кенг очиб юбориб.

Содиқ қўлини унинг юмшоқ кафтларидан ажратиб оларкан, бизга маъноли кўз ташлаб давом этди:

— Учрашмаган эканмиз шекилли. Булутшер билан Боғдалига боргандик. Шунда...

Энди иккала оёғини ҳам биз томонга узатиб юборган Қулмамат Содиқнинг елкасига биттани урди. Оқ кўйлакка рентгенограммадагидек бармоқлар изи тушди.

— Воҳ, воҳ, воҳ! Боғдалида бўлган экансиз — табарруксиз. Ўша ерда дам олиш уйи бор. Директори амакиваччамиз... Гапираверинг, суханингиздан...

Содиқ бир қадар хижолат бўлиб, Бозорга саволомуз қаради. Унинг кўзини учратолмагач, анча сўниқ товуш билан гапира бошлади:

– Шунда харсангдан-харсангга сакрайвериб Булутшер оёғини чиқариб олди. Товонлаб юриб қолди. Одамнинг раҳми келади. Илож йўқ. Яқин орада уй-пуй кўринмайди. Бахтимизга узоқдан сариқ «Жигули» кела бошлади...

– Рақамига қарадингизми? Рақамига! 36-02 бўлса бизнинг холавачаники чиқади...

Содиқнинг юзида қаттиқ норозилик зоҳир бўлди. Лекин босиқлиги ғолиб келди. Ўтирганларнинг ҳаловати қочган эди. Бозор «мен ҳозир...» деганича ўрнидан жилди. Содиқ ҳикоясини тезроқ тугатиб олмоқчи бўлдими, чаққонроқ сўзлай бошлади:

– Ёнимизга келиб бизга урилгудай бўлиб тўхтади...

– Рудда бўлам эканми? – гапни кесди Қулмамат ёнбошлаб ётганича. – Жуда шўх тинмагур. «Жигули»ни жойидан бир юз элликка олдиради.

«Шўх бўла»нинг оғайниси мўйловининг бир учини бурнига яқинлаштириб ҳидлади. Буни кўриб дастрўмолчамни оғзимга тутдим. Турсун ўқчиб сўридан сакради-да, ариқ томонга шошилди. Турди эса сигаретини ғарчча чайнаб олди.

– Суханингиз табаррук, гапираверинг, – қистади Қулмамат мўйловининг иккинчи учини ҳидлашга тайёрланиб.

Буни кўриб Содиқнинг ранги қоғоздек оқариб кетди. кўз қорачиқлари кенгайди. У Қулмаматнинг ўзига қадалиб турган оёғини нарига итариб юборди. Шошилиб тураман деб оштовоқни тўнтариб қўйди. Туфлисини апил-тапил кийиб Бозорнинг «Москвич»и турган тарафга интилди. Машина жойида йўқ. Бозор аллақачон қочиб улгурган эди!

Улфатлар дуч келган ёққа ўзимизни урдик. Ҳаммамизнинг хавотиримиз бир хил эди: «Ишқилиб олдимиздан Қулмаматнинг яна бирор «оғайниси» чиқиб қолмасин-да!».

Орқамиздан Қулмаматнинг палағда товуши келди:

– Ҳой, тўхтанглар, Булутшерни нима қилиб қўйдинглар?! Орамизда унга жавоб қайтарадиган бирор мард йўқ эди.

«ОВҚАТШУНОС»

Бу идорада янгиман. Ҳали кўпларнинг феъл-атворини яхши билмайман. Ишлаётганимга ҳафта бўлибдики, бир нарсани сезиб юрибман. Ҳамкасблар тушликка бир-бирларини

таклиф қилишади-ю ҳеч ким ёрдамчи ҳисобчи Нурмамат акага «юринг» демайди. Унинг ўзи сўппайиб, ёлғиз овқатланиб қайтади.

Бунинг сири менга саккизинчи кун аён бўлди. Соат ўн иккида ишхонада Нурмамат ака иккимиз қолдик. Ўз бурчагида стол тақвимига нималарнидир ёзаётган ҳамхонамга дедим.

– Юринг, овқатга чиқамиз...

У дарҳол кўнди. Узоқ бўлса ҳам боғдаги кафега бордик. Бошқа ҳамкасбларимиз ҳам шу ерда овқатланишмоқчи эди. Ўтирганимиздан сўнг Нурмамат ака синчков мусаҳҳиҳдай таомлар рўяхатини ҳафсала билан кўздан кечирди. Ниҳоят шўрва билан қовурма танлади. Буюрилган егуликлар келтирилгач, нариги столдаги ходимларимиз менга қизиқсиниб қараб қўйишди. Уларнинг гаплари қулоғимга чалинди.

– Қаранглар, Нурмаматга шерик топилибди.

– Бечора янги-да, ҳали кимлигини билмайди.

– Билмаса билиб қолар.

– Ҳа, ҳа, ҳа!

Ишгаҳаочар шўрвани тушира бошладим. Хушбўй ҳиди димоқни қитиқлаётган шўрвадан ним қошиқ тотиб кўрди-да, Нурмамат ака тўнғиллади:

– Овқат қилишни билмасанг, гўрингга ошпаз бўласанми? Шуям шўрва бўлди-ю. Ариқдаги сувда маза бор, бунда йўқ...

Ҳайрон бўлдим. Косани кавлаштирдим. Шўрванинг қусури йўқ эди. Нурмамат ака эса севган жамоаси ютқазиб қўйган ишқибоздек тажанг эди.

– Гўштини қаранг, укам, гўштини. Қоқ суяк. Булар менинг мучалимни ит деб ўйлашдими. Шунини солибдиям шукур...

У ҳил-ҳил пишган катта бўлак гўштни қошиқда олиб кўрсатди. Яна ҳайрон бўлдим. Шеригим ошпазлар ишлаётган жойга кўрсаткич бармоғини чўзиб таҳдид қилди.

– Ҳе, касбнинг уволи тутгурлар. Садағаси кетай овқатни шундай хор қилсанглар, кўзларинггаям зиёни бор!

Сўнг ўгирилиб менга уқтира кетди:

– Кўряпсизми, ёғиям доғланмаган. Буни еб бўладими, ахир?

Лаззатли шўрва томоғимдан аранг ўта бошлади. Коса яримламасданоқ четга суриб қўйдим. Ширин қовурма ҳам Нурмамат акадан ўз «таърифини» олди.

«Овқатшунослик» бобидаги гаплардан кейин мен шўрликнинг иштаҳасидан асар ҳам қолмади. Нурмамат ака эса гўдрана-гўдрана шўрвани томчи қолдирмай ичди. Қовурма солинган ликобчанинг ҳам «гулини кўрсатиб ташлади».

Нариги столдагилар орасида кулги кўтарилди...

Шу куни очликдан қорним қулдираб юрди. Шундан кейин Нурмамат ака билан бирга овқатланмайдиган бўлдим. Бошқалар ҳам шундай. Уни сафига қўшишмайди.

Менга нима, ўзидан кўрсин, «овқатшунос»!

ТУНГИ ШАРПАЛАР

Ёз эди. Биринчи қаватдаги уйимизнинг балконида ётардик. Тун яримдан оққанда хотиним уйғотди:

– Туринг, ҳой, туринг. Ташқарида кимлардир шивирлашяпти.

Уйқули кўзларимни чала очиб қулоқ солдим. Дарҳақиқат, икки эркак товуши эшитиларди.

– Секинроқ, сезиб қолишмасин, – деди улардан бири – сал манқаланиб гапирётгани.

– Гўрни сезадими, тош қотиб ётишибди, – жаҳл аралаш минғирлади иккинчиси. Кўп чекса керак, томоғини хириллатиб қириб қўйди.

– Секинроқ дедими! Бундан кўра баралла қичқиринг, – гўдиллади манқа овоз асабийлашиб. – Пичоқни беринг буёққа.

– Пичоққа бало борми. Игна олиб чиққанман.

Уйқум ўчиб кетди. Юрагим тахиокардияси бор одамларникидай безовта тепа бошлади. Кўнглим аллақаяқларга кетиб, пишиллаб ухлаб ётган болаларимга, хавотир ичида ярим кўтарилиб ўтирган хотинимга сўнгги бор кўраётгандай кўрқув ичра қараб олдим.

Ташқаридагиларнинг баҳси давом этарди:

– Игна кор қилмайди. Шартта пичоқ тортворамиз, – деган овоздан аъзойи баданим жимирлаб кетди.

Товуш танишдай эди. Нариги йўлакдаги қўшним эмасми?

Бор журъатимни жамлаб секин жойимдан турдим. Тунги шарпалар бир нарсдан ҳадиксирашдими жим бўлишди. Уларнинг биз томон ошиб тушишларини кутмасдан пешайвоннинг очиқ ойнасидан бошимни чиқардим. Шубҳали шахслар менга елка ўгириб туришарди. Ёспирай! Иккаласиям учинчи йўлакдаги қўшнилариمنى ку!

Юрагим сал таскин топган бўлса-да, манқанинг укки қўзлари-ю косадек муштларини эслаб иккиланиб қолдим.

— Мелисага телефон қиласизми ё... — деди хотиним қалтираб.

— Жим. Икковигаям бас келаман... биттага-битта чиқса, — жавоб бердим титроқ овозда.

Чекадиган қўшним яна томоғини қаттиқ қириб шеригидан дашном олди. Манқа қатъий оҳангда, анча баланд овозда гапириб юборди:

— Бўлди. Бошладик. Жонга тегди бунинг «пот-поти». На кечаси ҳаловат бор, на кундузи. Қийма-қийма қилмасам... отимни бошқа...

Улар биринчи йўлакка кириб кетишди. Уёғини кузатишга мажолим етмай кўрпанинг тагига уриб кетдим.

... Игнанинг устида ётгандек беҳаловат тонг оттирдик. Азонда кўзим илинган экан, биринчи йўлакда яшовчи ўсмирнинг йиғлоқи овозидан уйғониб кетдим.

— Ебди-ку покришкани! Қайси касофат қилди бу ишни? Эссиз «Муравейим». Камерини кесгандан кўра олмайсанми бутун бошли мотороллерни. Баллон топиладими энди. Онажон қаранг, ишонмасангиз... — дерди зорланиб.

Ҳузур қилиб керишдим. Тунда юрган қўшнилариمنىга чинор умрини тиладим-да, оҳиста кўзимни юмдим.

Шундан буён уйимиз олдида мотороллернинг қулоқни батанг қиладиган овози эшитилмайдиган бўлди.

ТЕЖАМКОРЛИК

Корхонамизда ўта қурумсоқ, топганини бола-чақасигаям миннат билан егизадиган, қандай юмуши бўлмасин идоранинг ёки бировнинг ҳисобига бажариб олишга тиришадиган одам ишлаганди. Исми Қулфиддинми ёхуд Зулфиддинмиди, аниқ

эсимда йўқ. Исми жисмига монанд, хонанишин бўлиб ўтирар, йўлақда кам кўринар, чиқса ҳам тамаки хумор қилганда пайдо бўларди.

Сигаретини ярмигача чекиб боргач, тупуги билан ўчириб ичкарига олиб кириб кетарди. Янаги чиққанида сигаретнинг қолган ярмини тутатарди.

Ундан кулгили, шу билан бирга аянчли хотиралар қолди.

Мен у билан ёндош хонада ишлардим. Бир куни эрталаб унинг хонаси ёнидан ўтаётгандим, ичкаридан электр устаранинг бир маромда гириллаши эшитилди. Ҳайрон бўлиб эшикни очдим. Қулфиддин (ё Зулфиддин) иштиёқ билан соқол оларди. Мени кўргач, устарани ўчириб, кўришгани юмшоқ қўлини чўзди.

— Ҳа, Қулфиддинбек, уйда ток бўлмай қолдими?

— Борийди. Лекин соқол олишгаям ток кетказиб ўтираманми, дедим. Соқол-мўйловни бундан сўгин идорада оламан. Ҳарна бўлсаям тежалгани...

Соат ўн иккиларга яқин, унинг рад қилишини билсам ҳам, тушликка таклиф этмоқчи бўлдим.

Хонасидаги стол устида электр чойнак вақирлаб қайнар, газета саҳнида икки дона қанд билан тўрт-беш бўлак нон турарди.

Қулфиддин мени хушламайгина қарши олди.

— Қани, юринг, чўзма лағмон олиб бераман. Мукофот пули тегди, — дедим унга.

— Сиз бораверинг. Энди ишхонада овқатланаман. Биласиз, улов ҳақи қимматлашган. Уйга бориб келгунча уч сўм кетади. Бунинг устига уйимизда баллонли газ. Тугаб қолса, бир ойсиз ололмаймиз. Ҳарна бўлсаям тежалгани...

...Шундай қилиб, Қулфиддин қарийб ҳар куни ишдан кейин ҳам қоладиган, хонасида кийимларини дазмоллайдиган, махсус асбоб ишлатиб нималарнидир пайвандлайдиган, ҳатто баъзан электр парма билан алланарсаларни тешадиган бўлди.

Каттагина маош олувчи хотини ҳам ҳар хил шаҳарлардан у-бу нарса олиб келиб сотиб «савобли тижорат»га араллашиб юрувчи Қулфиддиннинг бу қадар зиқналигидан идорамиздагилардан кўпи нафратланар, айримлар ачинар, яна бировлар эса... хайрихоҳлик билдирарди. Бошлиғимиз ҳам майдакашлик қилмайин деса керак, унга бирор дашном бермасди.

... Одатдагидек ишга келиб, шляпамни илгакка илаёт-гандим, хонада алланима тарақлаб, кимдир ё нимадир гурсиллаб полга қулади, чироқ лип этиб ўчди-қолди.

Чиқасолиб Қулфиддиннинг хонаси эшигини итардим. Ичкаридан қулфланган эди. Шу орада бошқа ходимлар ҳам тўпланиб қолишди. Рақами ноль билан бошланадиган ҳамма телефонларга шоша-пиша қўнгироқ қилинди.

Кўп ўтмай ҳар ёқдан сиренасини чалган, «милт-милт» чироғини ёққан «Тез ёрдам», ўт ўчириш машиналари етиб келди. Йўл ҳаракати тўхтаб қолди, томошатаалаблар кўпайиб, ҳар хил миш-мишлар болалаб кетди. Ўт ўчирувчилар нарвонларию чангаklarини тахт қилар, оқ либослилар кислород баллонини кўтаришган, бир сержант бола ерни искаб из олувчи итни етаклаган...

Хонанинг эшигини бузишга қарор қилинди. «Қароқчи чоллар» киносидагидек бир давангир йигит аввал тисланиб-тисланиб кейин югуриб келди-да, эшикка ўзини урди. Қипиқдан зичлаб ясалган эшик ланг очилиб кетди.

Ўртадаги стол ёнида Қулфиддин ётарди. Оёқ-қўллари ёйилган, бир қўлига электр сим ўралиб қолган. Каттами-кичикми, ишқилиб фожа рўй бергани аниқ эди. Тажрибакор, тадбиркор одамлар кўп экан. Уни бир амаллаб ҳушига келтиришиб замбилга жойлаштиришди...

Қулфиддин шу олиб кетилганича уч ой шифохонада ётди. Тузалганидан кейин ишга қайтмади.

Бир вақтлар унга қарашли хона эшиги миҳланиб, маҳкамлаб ташланган: унга кирадиган мард йўқ. Эшик олдидан ўтаётганлар ҳам ҳадиксираб қадам ташлашди...

ТОМОША

Чироқ ўчиб экранга нур тушгач, ёнимдаги жойнинг эгаси келди. У ўзига қулай даражада ўрнашиб олди-да, катта ишни уйдалагандек «уҳ» тортиб қўйди.

Бироздан сўнг унинг энгашиб юзимга тикилаётганини сездим. Бурилиб қарадим. У оғзини қулоғига етказиб тиржайди: — Ие, Эшпўлатмисан?

Бош ирғаб Эшпўлатлигимни билдирдим. У маҳалламизда вайсақилиги билан ном чиқарган Мамат гапдон эди.

– Күринмай қолдинг жигар. Қаерларда катта бўлаяпсан? – Мамат кўлимни пайпаслаб топиб қисиб қўйди.

– Ўқишда...

– Ўқиб тўғри қиласан. Шу замон кимники – билимлиники бўб қолди. Бизлар ўқимадик. Ўтириб-ўтириб энди афсус қиламан. Жойига тушармиди...

Мамат жавраб турибди, эътибор қилаяпманми, йўқми парвосига ҳам келмайди. Киножурнал тугаб, фильм бошланди. Шу заҳоти Мамат тиззасига бир урди:

– Ие, занғар, кечаги кино-ку! Билганимда кирмасдим. Ўлғидай зерикарли. Охирида уч-тўрт одам ўлади, тамом. Бори-йўғи шу.

Орқада ўтирган аёл Маматга оҳиста:

– Оғажон, илтимос... халақит бераяпсиз, – деган эди. Мамат ҳиринглади.

– Ишонмадингизми, жоним опам. Ҳализамон кўриб ишонасиз.

Экранда бир қиз пайдо бўлган эди. Маматга яна жон кирди:

– Ҳой анавини қара. Қўшниларилинг Саломат лучуқнинг ўзи-ку! Ўлайин агар ўзи!

Ёнингда биров бидирлаб тургач, экранга қараганинг билан кинонинг маъносини тушунмас экансан. Мен ҳам шу қўйга тушдим. «Мамат қаерданам кўра қолдийкан шу кинони. Акс ҳолда тинч ўтирармиди».

Гапдоннинг жағи очилган эди.

– Ҳов анави шляпали одам ҳозир иккинчи қаватдан қулайди, – деди у бармоғини экранга бигиз қилиб, у айтмас шу воқеа содир бўлмайдигандек. – Шунча баладдан йиқилсаям ўлмайди қиззиталоқ.

Сабрим тугади. Гапдонга шивирладим:

– Мамат ака, кетдик. Қизигамас экан...

У суюниб кетиб, дарҳол турди.

– Ана бу – ўғил боланинг гапи. Тўғри бизникига борамиз. Ариққа ташлаб қўйганим бор. Икков майдалаймиз. – Шундай дея томоғини чертиб қўйди.

Энгашиб ташқарига чиқдик. Маматнинг чағир кўзларига тик қараб дедим:

– Сиз жўнайверинг. Мен кинони кўриб бораман.

Гапдон мақсадимни англаб, тўнғиллади:

– Лақиллатдингми?! Ичкарида айтсанг чиқиб кетмас-мидим. Сенинг уруғ-аймоғинг тузук эмас-да ўзи.

У жаҳд билан бурилиб жўнади. Воқеани кузатиб турган назоратчи Холиёр бобо кулимсиради:

– Биноий қилдинг. Асли унга шу керак эди...

Ичкарига қайтиб кирганимда шляпалик одам иккинчи қаватдан қулаётган эди...

ТИРТИҚ

Тақдир тақозоси билан кўшни туманга кўчдик. Ҳайдовчи бола тажрибасиз эканми ёки йўл нотекислик қилдими, ҳар қалай кўч ортилган машина қаттиқ силкиниб кетди. Зарб билан сандиққа урилдим. Унинг тунука қирраси чап ёноғимни тилиб юборди.

Жароҳат жиддийроқ экан, икки-уч кун касалхона нонини ейишга тўғри келди. Яра тузалдию «чиройликкина» тиртиқ қолди.

Янги кўчиб келган одам бекор юравермайди-ку. Ишга кириш ниятимни дилга тугиб пахта заводига бордим:

– Демак, ишга кирмоқчи экансиз-да. Майли...

Директор шу сўзлар билан кутиб олди.

У ҳужжатларимни оларкан, юзимдаги яра изига ажойиб-ботга қарагандай узоқ тикилди. Меҳнат дафтарчамни очиб кўрмасданоқ сўради:

– Эски жойингиздан нега бўшатишди?

– Ўзим бўшадим. Кўчадиган эдик.

– Кўчириб юборишди, деяверинг-да.

– Ахир...

– Кечирасиз, ука, бизда бўш жой йўқ. Хафа бўлмайсиз.

У чап ёноғимга яна ҳадиксираб қараб қўйди.

– Ишчилар керак, деб газетага эълон берган экансизлар-ку.

Директор жавоб бермай стол торгмасини кавлай бошлади. Салдан кейин «ҳалиям турибсанми» деган маънода қараб қўйди. Чиқиб кетишим лозимлигини, гарчи кечроқ бўлса-да, англадим.

Асли касбим монтерлик. Шу сабабли алоқа бўлимига равона бўлдим. Бошлиқ дабдурустдан:

– Судланганмисиз? – сўради ёноғимга қараб.

Чаккаларим лўқиллаб кетди. Кўз олдимда қизил-яшил доиралар чарх ура бошлади.

– Сиздан сўраяпман?

– Нималар деяпсиз, ўртоқ бошлиқ? Ахир...

– Нима «ахир». Юзингиз айтиб турибди-ку, кимлингизни.

Вужудимни даҳшатли ғазаб чулғаб олди. Муштларим беихтиёр тугилиб кетибди. Қичқириб юбордим. Унга воқеани тушунтирмоқчи бўламану оғзимдан яланг:

– Би, би, би, – деган товуш чиқади, холос.

Бошлиқнинг ранги пахтадек оқариб кетди. Телефонга қўл чўзиб қичқирди.

– Яқинлашма безори! Милиция чақираман ҳозир! Сен билан пичоқлашадиган бошқа. Ҳа!

Умримда бировга қўл кўтармаган одам «безори» номини олиб ингичка бўлиб чиқиб кетдим. Кўчмай кетай, негаям орттирдим шу тиртиқ қурғурни. Худди пичоқ билан атайлаб тилингандай.

Энди нима қилсам экан? Топдим! Қурилиш идорасига бораман-да бошлиқ ҳузурда юзимни кафтим билан бекитиб тураман. Сабабини сўраса «шу, тишим кечадан бери оғрийди» дейман. Вассалом. Агар яна шубҳаланишса-чи? У ҳолда бизни кўчириб келган ҳайдовчи болани гувоҳлик учун топишга тўғри келади.

ЯНГИ «ТОҒА», «ТАРВУЗ ШЕРИК» ВА БОШҚА «ҚАРИНДОШЛАР»

Норқобилнинг бўлим бошлиғи этиб тайинланганлиги ҳақида буйруқ чиқди. У ишни қабул қилиб, ҳужжатларни тартибга солаётган эди, эшик бош сиғар даражада очилди. Ҳисобчи Жонбўта аканинг бодрингдай чўзиқ калласи кўринди. «Ижозат берадиларми?», дея сўради назокат билан. Рухсатни ҳам кутмай кириб, ним таъзим қилди-да, Норқобилнинг ўнг қўлига ёпишиб уни кичкина, майин кафтлари орасига олди.

– Ассалому алайкум, жиянжон! Соғлиқларингиз яхшими? Опамлар, яъни табаррук волидангизнинг вақтлари хушми?

Норқобил унинг табассумидан энсаси қотди. Ҳисобчи эса бир кетмон уриб боғининг ўртасидан хазина топгандай кувониб бидилларди:

– Жиянжон, шу десангиз, директорнинг буйруғини эшитиб бирам суюндим-ей. Буям бизнинг бахтимиз, ахир. Э, э, шошманг жиянжон. – У Норқобилнинг бурни тагидан ниманидир ихлос билан чимдиб олиб, ерга ташлади. Норқобил ҳам хижолат бўлди, ҳам гаши келди. Ҳисобчи буни сезмай бидирлади:

– Сергаплигим курсин. Дарвоқе, мартаба қутлуғ бўлсин?

Илгари зўрға салом-алик қиладиган кимсанинг сермулозаматлигидан Норқобил ҳайрон қолди. Жонбўта ака Норқобилнинг елкасига беозор шапатилаб давом этди:

– Балли, жиян, балли. Ҳа, айтгандай, чой-пой керак бўлса, ўзимга... жиян хизматдамиз. Ҳай, мен борай. Рухсат беринг.

«Тоға» қия юриб чиқиб кетди. Норқобил оғир юкдан халос бўлгандай давомли «уф» тортди. Яна қоғозларни титкилаётганди, эшик «тиқ», «тиқ» этди.

Хонага тилла тиш қўйдирганидан буён илжайиб юрадиган техник Аширбой кирди. Куюқ аҳвол сўрагандан сўнг тўсатдан гинахонликка ўтди:

– Норқобил ака, қарийб ҳамсоя бўлатуриб бизникига чиқай демасиз. Мамаша кеча айтдилар, бир-биримизга амаки эканмиз. Оталаримиз қирқинчи йили шерикликка тарвуз экишган экан. Ҳар тарвуз бўлган экан-ей. Ишдан кейин бизникига. Мамаша тайинлаб қолдилар... Бир пиёла чойимиз бор, амакижон. Бўптими? Хўп дедингизми?

Норқобил Аширбойнинг илтижоли кўзларига қараб беихтиёр «майли» деб юборди.

Бўлим мудирлигининг дастлабки куни ҳақиқатан ҳам сермаҳсул бўлди. Норқобил идорасидан тагин учта «қариндоши» билан топишди. Йўл-йўлакай укали ҳам бўлди. Бу почтачи эди. Хат-хабарларни ўз вақтида олиб келиб турганлиги учун Норқобилнинг онаси уни «ўғлим» деярган.

Эй Норқобил, янги вазифангда ишлайверчи, яна қанча тоға, бўла, аммаваччаларинг билан топишаркансан?

ИЧМАСЛИКНИНГ «КАСОФАТИ»

Ичкиликбозликдан етти йиллик «тажриба»га эга бўлган Мақсудали тўсатдан ичишни ташлади. Тиб аҳдларининг телевизор, радиода чиқишлари, газетада босилган «Шиша

ичидаги аждаҳо» деган мақола таъсир қилдими ё тўкилиб битаёзган обрўсининг охирги томчиларини асраб қолгиси келдими, ишқилиб ароқ ичишни тўхтатди.

Уйига одатдагидан жуда эрта қайтди. Бундан ҳайрон бўлган кўшнилари изидан пичирлашиб, айримлари анчайин раҳмдиллик билан қараб қолишди. Туфлисини ўзи ечиб, эшикни оҳиста очиб кириб келган эрини кўриб Ойбаланд чўчиб тушди:

– Ҳа, дадаси, тинчликми? Бугун сал бошқачароқсиз?!

– Тинчлик онаси. Ҳамиша тинчликдан берсин. Бугун эринг қарчиғай стакан билан хайрлашди. Тақвимга белгилаб кўйишинг ҳам мумкин. Ҳар йили шу кунни оилавий байрам қиламиз. Қалай?

Ҳар кунгидек хавотир ичида бурчакка қисилиб турган болалари ҳам ниманидир, яхши нарсани ҳис қилишиб яна ўйинларини давом эттиришди.

– «Ташладим», дедингизми? Вой шўрим. Энди кўни-кўшниларнинг юзига қандай қарайман? – деди дилида тугиб турган барча аччиқ гапларини юзага чиқаролмай қолган Ойбаланд. – Кимдан азият етди, сизга? Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, ташлайверасизми. Эрталаб: «Рўзгорнинг мазаси қочди. Сизам эркакка ўхшаб вақтида гўшт-мой олиб келсангизчи», деганимга шунчами?! Айтувдим кўювдим-да. Худога шукур, ҳеч нимадан камчилигимиз йўқ...

Хотини гўдрана-гўдрана ошхонага чиқиб кетди. Бир коса совиган шўрвани Мақсудалининг олдига жаҳл билан қўйди. «Кўтар овқат-повқатингни. Бир-иккида дуруст таом едирганмидинг, менга» деган серзарда гапни кутиб жимгина ўтирди. Аксинча, Мақсудали шўрвани шапур-шупур ичиб қўйди. Буни кўриб болалар ҳам:

– Ойи, бизгаям шўрва беринг, – дея тихирлик қилишди.

Ойбаланд уларни жеркиб солди:

– Ҳозиргина еганларинг ҳам шундай шўрва эди-да. Энди тотли бўлиб қолдими!

У «бир камим шумиди. Ароқни ташлаган биров, балога қолган мен», деган қиёфа билан овқатни иситишга турди.

...Овқатдан сўнг ота-болалар уйни бошларига кўтариб роса шўхлик қилишди. Бири Мақсудалини «от қилиб» кишнатган, бири сочидан тортган. Фақат Ойбаланднинг ичига минг ватгли

лампочка ёқсаям ёримасди: «Эртага ишхонасидаги хотинлар эрларининг ичиб келиб кўрсатган «хунар»ларидан керилиб гапиришса у нима дейди. Шамсиддиннинг отаси хушёр келди», дейдими. Ҳаммалари ўртага олиб майна қилишар. Бу кўргилик нимаси энди?»

Эртасига Мақсудали тушда ошхонага эмас, уйига йўл олаётганидан ҳамкасблари ҳайрон қолишди:

— Ҳа, ёрилсанг-чи, уйингда хотиржамликми? Бола-бақра омонми? — ташвишланиб сўради ёрдамчи иқтисодчи Рихситилла.

— Хотиржамлик. Ичишни ташладим. Бундан кейин сизлар билан ошхонама-ошхона бошлашиб юрмайман, — жавоб берди Мақсудали оғир гуноҳдан фориг бўлгандек севинч билан.

— Ҳой ўртоқлар, эшитдингларми. Бир улфатдан жудо бўлибмиз. Эссиз ёшгина эди, орамиздан бевақт кетди. «Фаол ичувчи, меҳрибон шишадош. қанча тортсаям уйини топиб борадиган сезгир ўртоқ эди. Унинг хотираси қалбларимизда...»

— Бачканалик қилманг! — Рихситилланинг гапини кесди Мақсудали қовоғини уйиб. — Ташладим: тамом, вассалом!

Ҳамкасблар ғамгин тарзда ундан узоқлашишди.

Тушдан кейин Мақсудалини бошлиқ йўқлатди. У ҳар доимгидек эгини қисиб эмас, балки ғоз юриш билан бошлиқ ҳузурига кирди. Бошлиқ телефонда кимгадир: «Хўп, хўп, акаси бўйдан. Сиз айтдингиз, бизда жон қолдим. Майли хорижни ки бўлса хорижни ки-да», деярди лабининг таноби қочиб. У Мақсудалини кўргач суҳбатдоши билан апил-тапил хайрлашди. Турқи ўзгариб, деди:

— Жамоанинг орасига совуқлик солиб юрганмишсиз. Бугун тушликда ресторанда нега кўринмадингиз?

— Мен, шу десангиз, уйга...

— Уй-пуйингизни билмайман. Қадамингизни билиб босинг. Уят бўлади. Ичмай қўйибди, деб эшитдим. Икки марта умумий йиғилишда «ичкиликбоз» деб муҳокама қилганимиз малол келдим. Расмиятчилик учун эди-да, оғайни. Индинга фаррош Роҳила холанинг уйида бўладиган ўтиришдаям «Ичмайман», дерсиз ҳали. Кекса хизматчи, қирқ йилдан буён касабга уюшмаси аъзоси нафақага чиқяпти. Танангизда ўйлаб кўринг. Тантанани бузиб ўтирманг тагин.

Мақсудали бошлиқ хонасидан каловланиб чиқди. Хоналар бирин-кетин ёпилаётган, иш куни тутаган эди. Ҳамкасблари у билан хайрлашмасдан «Афанди бир куни...» дейишиб жўнаворишди. Кетишаётиб Мақсудалини латифага қўшиб юборишди шекилли, хохоланиб бараварига орқасига қарашди. Мақсудали қадамини секинлатди. Йўлда ароқ дўкони сотувчисига дуч келди.

— Кеча савдомиз бир шишага кам бўлди, акажон. Бошқадан олдингизми ё «яримта»ни. Мендан бирор хафгарчилик ўтдими ё. Доимий мижоз ҳам шунақа бўладими, — деди у лўмбиллаб.

Савдонинг камайишига сабаб бўлган «доимий мижоз»имиз миқ этмай ўтиб кетди.

Уйлари олдидаги шийпончада уч овора биттани майдалаб ўтирган ҳамсоёлари уни кўриб участка милиционеридан яширгандек яримлаб қолган бутилкани оёқлари орасига олишди...

... Мана қарийб бир ойдирки, Мақсудали «оддий одам»га айланган. Эски улфатларининг кўпи саломлашмайди. Хотини ҳар куни йиғламсираб хархаша қилади: «Бошқа эркаклардай лоақал бирор кун деворга суяниб келсангиз бўлмайдим. Ишхонамдаги аёлларнинг таъналаридан ҳам тўйиб кетдим. Уйимиздан идишоёқнинг синган товуши, кўчага ҳайдаб чиқарилган болаларнинг йиғиси эшитилмай қолганига ҳам анча бўлди. Ўғилларингиз «танга беринг», деб жон-қолимга қўйишмайди. Соттирай десам уйда бўш шиша топилмаса. Биламан, биздан безиб юрибсиз. Ёмон бўлсам жавобимни беринг. Кетаман».

Мақсудали ўзини оғирликка олади. Ҳар кеч ўртанча ўғлининг «Ойи, отам нега ичмай қолдилар-а? Синфимиздагилар менга кун беришмаяпти: «Ичмаснинг боласи», деб. Шундай бўлаверса, мактабга бормаи қўяман...» деган минғирлаши остида аста уйқуга кетади...

НАЗАРИ ПАСТ ЎҒРИ

Рухсорбек одатдагидек эрта турди. Дўконига барвақт бориши керак: тонг саҳардан харидорлар ғўзапояси бўлинаётган далага йиғилган одамлардек тўпланишиб қолишгандир.

У кийиниш учун ички хонага кириб, миҳлангандек қотиб қолди. Кўча тарафга қараган деразалардан бирининг пишиқ

маъдандан ясалган гулчин панжараси ўйилган, ҳарир пардалар шалвираб қолган. Уйга ўғри киргани муқаррар эди.

Рухсорбек жон ҳолатда деворга сезилмайдиган қилиб ўрнатилган пўлат сандиқнинг калитини ахтариб топиб қулфига солди. Ичкаридаги тахлам-тахлам пуллар, ноёб ашёлар бутун эди.

Бир мунча енгил тортган Рухсорбек сервантни ағдартўнтар қилди. Ҳар қайсиси бир қизнинг қалинига арзийдиган биллур идишлар, нархи осмон қадар баланд жиҳозлар ҳам жой-жойида.

Навбат шифоньерга келди. Ундаги нақ Хитой бозоридан келтирилган ялтир-юлтур матолар, кўп бегуноҳ жониворлар мўйнасидан тикилган пўстину пальтоларга қўл тегизилмаган.

Рухсорбек энди хийла хотиржам бўлиб диван тагига разм солди. Қоронғи экан, ҳеч нарса кўринмади. У бир фаррошнинг йиллик даромадига тенг келадиган пулга олинган қандилни ёқди. Ёнмади, электр йўқ экан. Яна ўчибди-да. Ҳар ҳафта, кўпинча кечаси икки-уч бор ўчмаса бўлмайди, бу электри қурғур ҳам.

Рухсорбек ёқай деб қирқ йиллик қалрдони — лампа чироқ турадиган бурчакка қаради ва инграб юборди.

Назари паст ўғри келиб-келиб керосин лампани ўмариб кетган экан!

ФАРОЙИБ ШАХМАТЧИ

Шифохонага ҳар хил табиатли одам тушар экан. Ҳам-хонамиз паканагина, серҳаракат Маллаев ҳам шундайлардан. У аллақердан ранги ўчиб кетган шахмат топиб олган. Жон-ҳолимизга қўймай ўйнатади. Ютқазса тиззинглайди.

Тезда унинг феълига тушуниб олдик. Унга ўйинни устма-уст бой берадиган бўлдик. Голиб Маллаев энди бизни писанд қилмай, бошқа палаталарда турнир ўтказиб келадиган бўлди.

Янги бемор келди-ю Маллаевнинг, айниқса, бизнинг оромимиз кетди. Тунд башарали, танлаб чекадиган, новча бу одам шўрлик Маллаевнинг кўзини очирмас, «кишт», «мот» деб турарди.

Бечора Маллаев туни билан у ёқдан-бу ёққа ағдарилиб, игна ютгандай уйқу нималигини билмай чиқар эди. Юракдан чиқариб урган «оҳ»лари қалбимизга тигдек қадаларди. Биноийдек соғайиб келаётган, «насиб бўлса янаги ҳафта чиқаман», деб юрган Маллаев яна чўкди-қолди. Врачлар ташвишга тушиб унинг атрофида гирдикапа-лак.

Барибир энди аввалги Маллаев йўқ эди.

Кунларнинг бирида Маллаевнинг рентгенга кетганидан фойдаланиб тунд башарани ўртага олдик. Икки соатча тавалло қилиб, уни бир марта ютиб, икки марта ютқазिशга кўндирдик. «Соғайиб чиққанларингиздан кейин чинакамига ўйнайсизлар», дедик.

Гапимиз ерда қолмади. Маллаевнинг рақиби гоҳ «кўрмай қолиб» фарзинини текинга берар, гоҳ жўрттага шоҳини сиртмоққа солиб қўярди. Бу унга оғир ботса керак, ютқазганида башараси кулранг тусга кириб кетарди.

Маллаевни кўрсангиз. У нақ саккизинчи қитъани кашф қилгандай оғзи қулоғида. Врачлар ҳам унинг тез тузалаётганидан хурсанд эдилар.

Дарвоқе, мен тезда шифохонадан чиқиб кетдим. Яқинда Маллаев яна оғирлашибди, деб эшитдим: тунд башара бизга берган ваъдасини бузганга ўхшайди.

ЭСА СОЛАСИЗ-ДА...

Йўлланма билан ишга келган куним эди. Бошлиқ ҳузурига кирдим. Пуфак ютгандай қорин қўйган, сочларини фарқ очиб тараган ҳаракатчангина киши экан. Менинг тасаввуримда эса у узун бўйли, кенг пешонали, ўзига ярашган мўйловли киши бўлиши лозимдай эди. У пишиллаб ҳужжатларимни кўрди-да, деди:

— Эртадан буйруқ берамиз. Эсимга соласиз.

Бош ирғаб чиқиб кетдим. Кабинетни кўздан кечирар эканман, ўйлардим. «Талабчан кишига ўхшайди. Қўл остидагиларни сергакликка ўргатар экан, шекилли. Менга «Эсимга соласиз» дегани «ҳозирдан эс-ҳушингни йиғиб юр, мен шуни истайман» деганимикан?»

Хаёлларимни телефон жаранги тит-пит қилиб юборди. Иккиланибгина гўшакни кўтардим.

– Алло!

– Турдиевман. Ҳокимиятданман. Бошлигингизнинг телефони ишламаяпти, шекилли. Кириб айтинг, эртага тўққизда мажлис!

Бошлиққа кириб айтдим. У бурнини жийирган эди, кўзойнаги кўтарилди. Ҳарсиллаб минғирлади:

– Яхши. Эрталаб саккизда эсга соласиз-да...

Бир оздан сўнг яна телефон жиринглади.

– Индинга бошқармадан комиссия боради. Қобил Зобиловичга айтинг, документларни тайёрлаб қўйсин.

Қобил Зобиловичга кириб бу гапни ҳам етказдим. У тагин бурун воситасида кўзойнагини тўғрилади.

– Индинга эсга соласиз, келишдикми?

Бу сафар бошлиқнинг ўзини телефонга чақириб қолишди. Каттароқ раҳбар бўлса керак, қироат оҳангида мулойим гапирди.

Қобил Зобиловичнинг олдига анча бетакаллуф кириб уни сўрашаётганини айтдим.

– Ҳозир, плашимни кияй. Чиқаман. Эсимга соласиз-да... Унинг бурни жийирилди. Мен эса бу тахлит эсар бошлиқнинг олдидан анграйиб чиқиб кетдим.

«МАЖЛИСИЙ»

«Мажлисий» деганимиз «Қиссаи Сайфулмулук» достонини битган классик шоир эмас, идорамиздаги учинчи ўринбосар Чоршанби Файзиевич. Шўртанг нарсага бошқоронғи бўлган хотинлардек, мажлисга жуда ўч. Икки-уч одам суҳбатлашиб турган бўлсаям регламент белгилагиси, шу йиғилишга раислик қилгиси келади. Идорамиздами, бошқармадами, ҳокимиятдами, хуллас, қаерда йиғилиш чақирилмасин, олдин шу киши сезади. Хонама-хона кириб хабарлаб юради. Йиғилишга айтиб чиқиб кетса ҳам баҳарнав эди, у ялпайиб ўтириб олиб, мажлисда нима масала кўрилиши, кимлар мақталиб, кимларнинг «пўстаги»га таёқ тегиши, юқоридан кимлар қатнашиши ҳақида оғзининг таноби қочиб ахборот беради. Унинг шундай таширфларидан кейин кўпчилик севинса, аксариятнинг қўли ишга бормай қолади. Танқид эмнинг игнасию, аммо баданни оғритиб санчилади-да.

Мажлисийни йиғилиш куни кўрганмисиз? У мажлисга айтилган одамларнинг барчаси жамулжам бўлгач, ҳайъат столига яқин келиб, ўзи яратган гулзорга ифтихор билан разм солган боғбондек, залга суқланиб кўз югуртиради. Бировлар билан бош ирғаб саломлашади, кимгадир маъноли кўз қисади, аллакимга ёнидаги шеригини имлаб кўрсатади. «Ўртоқ Салмонов, шу ердამисиз», «Эшон ака, қийналмай етиб келдингизми?» деган кўйи «йўқлама» ўтказиб олади.

Хуллас, у анжуманнинг гули. Адлия кишилари сингари барча йиғилишларга бир хил кийимда келади. Қоп-қора костюмининг кўкрак чўнтагидаги учи атайлаб чиқариб қўйилган блокнотнинг бир варағи, ўнг кўксидаги олий маълумот нишони, холдор галстугию пианинонинг қопқоғидай ялтиллаган туфлиси унга ўзгача чирой беради.

Йиғилишларда президиумнинг олдинги қаторларидан жой олиб, мажлис очилаётганда чуқур «ўй»га толганча блокнотига нималарнидир — «зарур нарсаларни» қайд этиб ўтиради. Анча хаёлга чўмиб яна ёзади. Ўчиради. Ёнидаги кишига энгашганича пичирлаб бир нималарни келишиб олади. Столдаги графиндан стаканга озгина сув қуяди-да, тагин жойига суриб қўйишни «унутади». Бу йиғилиш давомида қалам чертиб-чертиб залда «тартиб сақлаш» учун керак.

Мажлисий ҳар бир йиғилишнинг охирироғида сўз олади. Унинг номи эълон қилинганча, залдагилар енгиллашиб, эркин тин олади. Лекин улар янглишган бўладилар. Негаки, Мажлисий бир соат вақтларини олишини билмайдилар-да. У гапни халқаро аҳволдан бошлаб, мамлакат, вилоят ҳамда туман ички ахборотига ўтади. Шундан кейингина «Барча қатори идорамиз аҳил жамоаси ҳам...» дея масалага кўчади. Сўзини тугатганча, қарсақлар босилгунча бир зум минбарда ҳаяллаб, сўнг ним таъзим қилади-да, жойига бориб ўтиргач, пешонасини бизга таниш ҳаракатлари билан обдон артади. Ёнидаги кишига кулимсираб, маърузасининг баҳосини тасдиқлатиб олади.

Ёрдамчи бухгалтер Эрмат ака Мажлисий тайинлаб кетган йиғилишлардан бирига қатнашолмай қолди. Мажлисий жўжасини бургутга олдирган она товукдек хурпайиб ўтирди. Махсус сўз сўраб, Эрмат аканинг гўрига сиртдан роса гишт қалади. «Димоғдор одам. Маъмуриятни менсимай

қўйди. Жилла қурса мажлис ҳайъатини, шу ерда йиғилган сиз қора кўзларни ҳурмат қилса бўлмасмиди. Принципга тўғри келмайди, деб баҳолайман бунди. Менинг шахсий фикрим шу! Аммо бунди сизлар, энг аввало муҳтарам бошлиғимиз Басир Носирович ҳам маъқуллайди. Биз шубҳасиз...»

Ҳозиргина номи тилга олинган Басир Носировичнинг йўгон овози Мажлисийнинг томоғидан гиппа бўғди:

— Эрматали ака мендан сўраб кетган. Тоғдаги жияни вафот этган.

Мажлисий бир зум каловланиб қолди. Ёмғирда қолган полापондек, елкасини қисиб олди ва мингиллади:

— Бандачилик бу, бироқ йиғилиш аҳлининг ҳурмати...

— Бўлди, бас қилинг. Вақтингиз тугади, — чўрт кесди раислик қилувчи ўрнидан шахт кўтарилиб.

Мажлисий минбардан бемалол тушаётганида залдан сўнги киши шошилиб чиқаётган эди...

Турдош иккита идора бирлантирилиб, бошлиқ ҳам ўзгарди, шароит ҳам. «Мажлисий» энди кадрлар бўлимини бошқаради.

Бошлиқ бош мутахассисларни ҳузурига чақирди. Гарчи таклиф қилинмаган бўлса-да, Мажлисий ҳам сабоққа кечиккан талабадек эшикни қия очди. Эътибор беришмагач, бир бурчакка қисилди. Бошлиқ «беш минутлик»ни очаркан, Мажлисийга нигоҳи тушиб, пешонасига ажин тушди.

— Чоршанба ака, сиз бораверинг. Янги ишчилар келган. Шуларнинг ҳужжатларини расмийлаштиринг.

Мажлисий офтоб урган ниҳолдек шалпайиб кўзларини жовдиратди.

— Ижозатингиз билан... Айтсам... Икки оғизгина сўз тайёрлаб кирганман...

— Айтилган ишни қилишга ўрганиш керак, ўртоқ Файзиев! — бу гал бошлиқнинг овози таҳдидли эди.

Мажлисий безгак тутгандек қалтираб чиқиб кетди...

Яқинда Мажлисийни автобусда кўриб қолдим. Биздан «ўз аризасига биноан» бўшаб кетганига уч ойдан ошган. У мажлисбоп кийимида орқа салондагиларга қўлларини пахса қилиб жаврарди.

Унга ўзимни сездирмасликка уриниб дастлабки бекатдаёқ олдинги эшикдан тушиб қолдим.

ИМПРОВИЗАЦИЯ

Ўртамиёна актёр Набиқўзиев саҳнага чиқадиган бўлди. Хотинининг гапини икки қилмайдиган эр – Ҳалим ролини ўйнайди. Режиссёр хавотирда. Хизмат кўрсатган артист Боқиев бетоб. Набиқўзиев унинг дублёри, аммо шу ролда саҳнада кўринмагани. Ишқилиб эпласа яхши-я.

Мана Набиқўзиев – ландовур эр томошабинлар ҳузурида. Унинг ҳийла шошиб қолгани зоҳиран сезилиб турарди. Режиссёрнинг ингичка бўйни, кафтдек пешонасида совуқ маржонлар ялтиради.

Қадамларини журъатсиз босаётган, овози гуноҳкор боланикидай қалтираб чиқаётган Ҳалим хотинини кўриши билан ўзгарди-қолди. Сал букик қадди тикланиб, ўзи виқорли тус олди. Сўлгин юзларида ўктамлик, жасорат жилваланди. Асар бўйича хотин: «Ҳей, юмшоқ супурги. Аммамнинг бузоғига ўхшаб ўтираверасизми!» деганида, Ҳалим: «Не қилай, пойингиз остидаги пойандозман», деб ўзини хокисор тутиши керак эди. Аммо унинг лабидан: «Нима дединг, яна бир қайтар! Сени нақ отангнинг остонасида кўрсатаман!» деган газабли сўзлар отилиб чиқа бошлади.

Залда бирданига қийқириқ, кулги бошланди.

Режиссёр кузги баргдек титраб кетди. Чўнтагидан валидол олиб қурий бошлаган тилининг тагига ташлади: «Айтмадимми. Қовун туширди. Ўзимам сезгандим. Кечаги тушим беҳуда эмас экан».

У стулга беҳол чўкиб қолди.

Саҳнада даҳанаки жанг давом этарди. Режиссёр чап кўкрагиниғимлаб кузатиб турди: «Ҳозир Ҳалим чамалонини олиб чиқиб кетади. Йиғламсираб уч марта «хайр» дейди. Асарнинг авж нуқтаси бу. Ие, бу қанақаси! Нега Ҳалим лаш-лушларини йиғиштирмаяпти. Аксинча, сатанг хотини: «Бўлди, жонимдан тўйдим. Кетаман. Учта тоғдек оғаниларим кўчада қолдирмас», деб фиғон қилаяптими! Бу диалог оригиналда йўқ эди-ку?! Нималар бўляпти ўзи! Шарманда қилди. Набиқўзиев! Асли бугун спектаклни қолдириш керакмиди! Томошабинлар олдида нима деган одам бўлдим! Иқтидорли режиссёр, саҳна оламининг паҳлавони деган мақтовлар қаерга кетди энди! Тамом! Ҳаммага мазах бўлди. Ана одамлар роса кулишяпти.

Режиссёрнинг хаёлларини яна қарсақлар гулдуриси «тит-пит» қилиб юборди. Қараса, зал оёққа туриб Набиқўзиевни олқишламоқда, у сахнани тарк этган бўлса-да, мухлислар қайта таклиф этишарди.

Режиссёр энди тушунди. Чехраси ёришиб кетди. Қалбида Набиқўзиевга эҳтиром уйғонди. Беихтиёр ўзи ҳам қарсаққа қўшилди.

...Дарвоқе, қобилиятсиз саналиб келаётган Набиқўзиевнинг бугунги муваффақиятида зигирдаккина сир бор. Сатанг аёл ролида чиққан артистка унинг хотини бўлиб, Набиқўзиев сахнада устунлик қилган эди.

ҲИКОЯЛАР

БИР КОСА СУВ

Июль кунларининг бирида отам билан молхона деворини тиклаётган эдик. Мен капча белда лой узатар, отам эса пахса урарди.

Куёш елкага аччиқ игна санчмоқда. Бу гашимни келтирар, иш тезроқ тугасайди, деб беҳаловат бўлардим. Бўғотдаги жуфт мусича «Буларга нима зарур экан, офтобда куйиб» дегандай жимгина бизга тикилади. Уларнинг сояда ўтиришларига ҳасадим келади.

Тупроқ кўчадан велосипедли нотаниш одам ўта туриб, ёнимизда тўхтади. «Ҳормангизлар», деганича келиб отамга қўл чўзди. Отам кўришгани билагини тутди. Соқолли бўлса ҳам, ёшроқ эканлиги билиниб турган киши илтимос билан деди:

- Ака, яхтай сувларингиз бўлса, ичсак...
- Сувдан кўра чалоб ичиб кетинг.
- Иш зарил, ака. Раҳмат.
- Майли, ҳушингиз.

Отам шундай дея менга қаради. Ишдан сал бўлса-да, узилганимдан хурсанд ҳолда уйга югурдим. Кўзадан сув олиб келиб соқолли кишига тутдим. У «ҳо, балли йигит» дея косани олди. Сўнгра бир қултум сув билан оғзини чайқади-да косадагини симирди. Белидан гулнинг нусхаси чекилган қийиғини ечиб юзини, бўйнини артди. Кейин «Раҳмат, сувдай сероб бўлингизлар», деб йўлига равона бўлди.

... Орадан икки ойча ўтди. Кунларнинг бирида ҳовлимиз эшиги тақиллади. Чиқдим: ёзда сув сўраган одам эди. У кулиб саломлашди.

- Лойчи йигит, ака уйдаими?
- Ҳа.
- Чақириб чиқинг...

Отам чиқди. Улар илиқ кўришишди.

- Ака, танидингизми. Ёзда учрашгандик.
- Ие, танимай нима. Қани ичкарига тортинг...
- Раҳмат, ака. Яқинда ўгилни уйлаяпмиз. Болаларингизни олиб борасиз. Бормай қолманг. Лойчи йигит, сиз ҳам...

Қўйнидан бир даста таклифнома чиқариб, бирини отамга узатди.

Велосипедини бардам ҳайдаб кетаётган киши орқасидан отам анча қараб турди-да, менга маъноли кулимсираб қўйди.

Мен эса бир коса сув туфайли отам билан нотаниш амаки ўртасида нимадир, яхши нарса – меҳр риштаси пайдо бўлганини фаҳмлаётган эдим.

НИҲОЛЛАР

Сатторларнинг оиласи бу ерга кўчиб келганида узун поездни эслатувчи икки қаватли уйнинг олди яйдоқ эди. Дов-дарахтларга меҳр қўйган Саттор «бир қишлоқнинг аҳолиси жой бўлган» уйда қишни бетоқатлик билан кечирди. Баҳор келгач отаси билан бозордан бир қучоқ ниҳол олиб келиб уй олдига экди. Бештаси – уч ўрик, икки шафтоли амал қилди. Саттор саҳар туриб ярим чақиримдаги «бетон тўнли» каналдан челақлаб сув ташир, ҳали мўйлови сабза урмаган боғбоннинг ҳаракатларини пешайвондан кузатиб турган ҳамсояларининг лоқайд назарлари остида ниҳоллар тагига қуярди. Қувур сувида суғоришга кўнгли бўлмас, хлори ниҳолларни қуритади, деб ўйларди.

Қишлоқдан гўнг келтириб тупроққа солди. Кучатлар теграсини тезда турли ўт-ўланлар босди. «Ниҳолларга мадал бўлади», деб уларни чопиб ташламади. Парвариши яхши бўлди, дам олиб ётган ер узоқ кутиб фарзанд кўрган онадек кўчатларни ардоқлаб етиштирди. Улар қувур сувига ҳам «ўрганиб қолишди». Саттор мактабдан қайтгач баргларнинг шивир-шивирига маҳлиё бўлиб елим ичакдан дарахтларнинг бош бармоқдай таналарини ювади. Ўрик, шафтолилар зилол ҳовузда чўмилган дуркун қизлардек яшнаб кетардилар.

Кўп ўтмай дарахтлар ёнида қўлбола ўриндиқ пайдо бўлди. Дам олиш кунлари қўшниларнинг гурунглирию «кишт», «мот» деган овозлар эшитиладиган бўлди.

Қиш элчилари — совуқ еллар эса бошлаганида кўчатлар ростакам дарахтларга айланганди. Саттор уларнинг танасига полиэтилен қоғоз ўради. Теварагини пастаккина панжара билан айлантирди.

... Ҳаёт тақозоси билан Сатторнинг отаси вилоятга ишга тайинланди. Кўчиб кетадиган кунлари Саттор дарахтлар билан хайрлашаётгандай уларнинг атрофида хомуш айланиб юрди. «Аттанг. Яна бир-икки йил турсак, бу ерни боғ қилиб юборардим», дея хаёлидан кечирди.

Ойлар ўтди. Ёз охирларида Сатторнинг йўли шу томонларга тушди. Икки қаватли уй жойлашган кўчага кирди. У улуг бир воқеа олдида тургандай ҳаяжонда эди. Қадрдон бўлиб қолган уйларига яқинлашаркан, қотиб қолди.

«Ие, дарахтлар қани?! Анави катаклар нима? Товуқхона. Наригиси-чи? Чала иморат... Ўрик, шафтолилар қани?».

Сатторнинг дарахтлари ўрнида оқ бронза ранга бўялган тунука сарой турарди! Ўсмирнинг аъзойи баданига титроқ кирди. Сарой ёнидаги кўк тусли «Жигули» олдида каттакон очқич ушлаган тепакал, бадани хамирдек кўпчиган киши уймалашарди. Сатторнинг кўзига у яқин одамини қатл этаётган жаллодга ўхшаб кўринди.

Саттор киприклари намланганини биров-ярим пайқаб қолмасин, деган ўйда кўзларини тезгина артди-да, шиддат билан ортига қайтди.

Унинг кўксига интиҳосиз алам, тунука сарой эгасига, собиқ қўшниларига нисбатан қиёслаб бўлмайдиган нафрат уйғонганди.

ЎЧМАС НОМ

Уч тут тоғ этагидаги юз-юз йигирма хонадонли қишлоқ. Қайси йилидир баҳор серёмғир бўлди. Қишлоққа бот-бот сел келиб турди. Энсизгина дарёнинг қирғоқлари оч қизғиш лойқа билан қопланиб ётди. Сел томир-томири билан кўпорилган дарахтлар, турли ҳайвонларнинг маслиқлари, харилар ва яна алланимабалоларни оқизиб келарди. Салмоқли талофат кўрилган эмас. Шундай бўлса-да, қишлоқ хотиржам ухламасди.

Яқинанба кечга яқин ҳавонинг қовоғи осилди. Кўкка қуюқ, қора булут ҳоким бўлиб, довуччадек дўл аралаш

ёмғир ура бошлади. Кишилар ҳовлидаги лаш-лушларини ичкарига, молларини қўрага солишга шошилишди. Дўл ҳадегандай тиндию лекин ёмғир элакдан савалагандек майдалаб турди.

Абдусамад зоологиядан берилган мавзуни тагин бир ўқиб чиқди-да, ҳарбийдаги акасига хат ёзди. Столнинг устини йиғиштирди. Елкасига ёмғирпўшини ташлаб ташқарига чиқди ва юраги ҳаприқиб кетди. Дарё тарафдан кучли шовуллаш – сел даракчиси эшитиларди.

Абдусамад марказий кучага чиқди. Куча юзи ғайритабиий ялтирар, сув босганди. Сув шитир-шитир қилиб ёйилар, йўл четидаги гўзапоя ғарами тагидаги сичқон инларига қуйиларди. Абдусамад снгилга шиппақта турганини энди пайқади. Оёғи сувга ботиб бадани жунжикди. Беихтиёр ёмғирпўшга маҳкамроқ ўранди. Қоқ тепада кучсизгина момақалди роқ гулдирди. Салдан кейин ўн-ўн беш афсонавий дев наъра тортгандай гулдурос қулоқни батанг қилди. Ёмғир шарроси кучайди. Чақмоқ само бағрини тилди.

«Наҳотки Учтутни сел босса. Унда уйлар, одамлар нима бўлади?» Абдусамад гуп-гуп қулаётган уйлар, селда қолган қишлоқни кўз олдига келтириб даҳшатга тушди. Селнинг нималарга қодирлигини Менгнор момодан эшитган. Етмишлардан ошган, Менгнор гиламдўз деб машҳур бўлган момонинг уйида ёлғиз қолгани Абдусамаднинг лоп этиб эсига тушди. Момонинг келини Муҳтарам икки кундирки, туғуруқхонада кўзи ёрий олмай ётибди. Вилоятдан доктор чақиртиришибди. Ўғли Бердиёр эса туғуруқхона эшигига бойлаб қўйилгандай, ичкаридан чиққаннинг оғзига термулиб ўтирарди.

«Менгнор момонинг ҳоли нима кечди экан? Уйи қишлоқнинг четида, дарёга ёндош. Тез хабар олишим керак!» Абдусамад сувни шалолатиб дарё тарафга югуриб кетди.

Селнинг шовуллаши тобора яқинлашарди. Абдусамад туртина-сурина Менгнор момонинг ҳовлисига етиб келди. Дарвоза очиқ, ҳовли юзини анчагина сув босган. Товуқлар катагига сув кирган шекилли, қўрқа-писа қуқулашади. Айвон тагидаги мотоциклнинг суянчиғи ерга ботиб қулади. Абдусамад уйнинг эшигини тортди. Очилмади. Жон-жаҳди билан тақиллата бошлади. Ниҳоят калит шақирлаб, эшик очилди. Кампирнинг боши кўринди.

– Бердиёрмисан, келдингми, чироғим?

– Йўқ, Менгнор момо, мен Тоғай аканинг ўғли Абдусамадман. Тез бўлинг, сел босаяпти!

– Ҳи, и, и... – кампир алланарсаларни пичирлаб каловланганича калишини тополмай тимирскиланарди.

Абдусамад момони етаклаб чиқди. Сал юришгач қадам босиш осонлашди. Уйларда чироқ ёнган, эркаклар шошилини ариқча қазитарди. Абдусамад кампирни уйларига киритиб, зудлик билан орқага қайтди. Югуртилаб Менгнор момонинг ҳовлисига етиб келди. Уй биқинидаги молхонани очиб, сигирни ташқарига ҳайдади. Жонивор «хиш-хиш»лаб пишқириб боланинг измига бўйсунди.

Абдусамад уйнинг очиқ қолган эшигини ёпиш учун қайтди: «Агар ёпмаса сув ичкаридаги бор нарсани оқизиб чиқади».

Сув тўпикдан юқорилаган, олға юриш хийла мушкул эди. Абдусамаднинг кўз ўнгида касалхонанинг олпоқ тўшаги, қийналиб ётган Муҳтарам, бедорликдан кўзлари киртайиб қолган Бердиёр гавдаланди. Уларни ўйлаб кучига куч қўшилгандай бўлди.

Эшикни ёпгач Абдусамад кўчага интилди. Ҳовли бетига узун-калта тахталар, чала ёнган ўтин қолдиқлари, мол тезаклари сузиб юарди. Абдусамад анча толиққанини ҳис этди. Шундай бўлса-да, илгарилайверди. Катта кўчадаги сел оқими босилган қадамни орқага кетказарди. Абдусамад сал нафасини ростлаш учун тўхтади. Елкаси билан деворга суянди. Қанча турганини билмайди, деворнинг оғаётганини... кеч пайқади. Эски девор залвар билан нуради. Навниҳол вужудни остига олди...

Қалбларни эзиб юборадиган момоқалди роқ гумбурлади. Қоп-қора осмон бу фожиага айбдордек қовоғини баттар уйиб олди. Сел манфур мақсадига етгандай аста-секин кучсизланди.

... Абдусамаднинг жасади эртасига топилди. Дафн куни мактабда дарс бўлмади. Номи еттинчи синф рўйхатида абадий қолдирилди.

Айтгандай, Бердиёр билан Муҳтарам ўғилли бўлишди. Менгнор момо Абдусамаднинг номи ўчмасин, деб чақалоққа унинг исмини қўйди.

ҚОТИЛ УСТА

Отаси уста Шоберди билан ҳовлига кирганида, Жуман чорпояда мушугини силаб ўтирарди. Машҳур устани эргаштириб келганидан Хушбоқ ака мамнун кўринарди. Жойидан ирғиб туриб салом берган Жуманга одатдагидан кувноқроқ овозда деди:

– Ота ўғли, бобонгизнинг қўлини чайдиринг...

Жуман эски бўлса ҳам ярқиратиб қўйилган мис обдастандан устанинг қўлига уч марта сув қўйди. Қўли ҳалоллатилганидан буён унга шундай ҳуқуқ берилган. Унинг чаққон ҳаракатларини отаси ифтихор билан кузатиб турди. Хушбоқ ака Жуманнинг меҳмонлар қўлини ювдиришни ёқтирар, ўн тўртга қадам қўйган ўғлининг одобида улуши борлигидан хушнуд эди.

Меҳмон сўрига чиқиб беқасам кўрпачага чордана қургач, Жуман дастурхон олиб чиқди. Дастурхон ёзилиб, тўнглаган қовурдоқ ва чой келтирилгач, отаси Жуманни ҳам сўрига таклиф этди. Отасининг иродасига кўра у чорпоя четига омонатгина ўтирди.

Бу тарадудларга боятдан бери жимгина тикилиб ўтирган мушуги келиб Жуманга аввал боши, кейин танаси билан суйкалди. Дастурхонга қараб чўзиб миёвлади. Уста Шоберди бир бўлак гўштнинг суягини ажратиб мушукка ташлагач, норози оҳангда: «пишт, отинг ўчгур», деб нарига ҳайдади. Жонивор қоқ суякни искади-да, тагин ғамгин миёвлади.

Жуман чидолмай катта бўлак гўштни олиб сўридан пастга ирғитди. Мушук бир ҳамлада уни олиб панага югурди.

Хушбоқ ака хижолатпазлик билан қовоқ уйди. Уста Шоберди мазмунли томоқ қириб, чойни қайтара бошлади ва ўртадаги жимликни бузди:

– Ит, мушук деган нарсанинг раъйига қарасанг, насибангни оғзингдан олишдан ҳам тоймайди.

Хушбоқ ака яширин ғазаб билан ўғлига қараб қўйди. Жуман муз тортиб сўридан тушди. Отасининг таъқибли нигоҳи остида уйга кириб кетди...

... Уч кундирки, уста Шоберди девор тикламоқда. У гоҳ Жуман, гоҳ Хушбоқ ака узатиб турган ғиштларни акро-

батлардай абжирлик билан илиб олиб одам бўйи бўлиб қолган деворга қўяр, иш орасида: «Жавзо кирса саратонни қайтаман...» деб хиргойи қиларди. Шундагина унинг қалин қовоқлари сал очилар, понага ўхшаш сарғиш соқоли орасидаги жийдаранг лабларидан ғайритабиий, ярашмаган табассум учарди.

У масъул кишилардек белгиланган вақтда тушликка чиқарди. Уста дастурхонга «эгалик» қилгач, Жуман дастлабки кундаги воқеани эслаб, тушлик тугагунча мушугини ичкари хонага қамаб қўярди. Мушукнинг аянчли, айни маҳалда юракка ваҳима солувчи овози анчагача эшитилиб, сўнгра жим бўларди. Тушлик тугагач, уста Шоберди ишга уннаб кетарди. Хушбоқ ақанинг: «Уста, пича куёш қайтсин. Иш қочиб кетадими?», деганига одатдагидай жавоб берарди:

— Дам олиб ётаверсам, капамни қаердан топаман?

Ҳар кунгидек уста тушликка тайёрланаётганида Жуман мушугини ахтариб қолди. Ҳеч қаерда кўринмади. «Сичқон-пичқон овлаб юргандир-да», деб ўйлади бола. Бошқа изламади.

ҲАССОС ЖУРНАЛИСТ

1983 йилда эндигина ташкил этилган туман газетасига ишга келганимда Муртоз Турақулов муҳаррир, унинг ўринбосари Хўжамурод Тоштемиров эди. Хўжамурод ака ёзган ҳажвия, мақола, ҳикояларни машинкада кўчириб улгуролмасдик.

1984 йилдан сўнг Хўжамурод ака ёзганларининг деярли барчасини ўзим машинкада терганман. У киши ажойиб табиатли инсон эди. Кейинчалик газета муҳаррири лавозимида ишлаганида ҳам ҳеч кимга кўпол муомала қилмас, мабодо ишга кеч қолсак ёки бирор ножўя хатти-ҳаракат қилсак, кўзойнаги остидан бир қараб қўяр эди. Ана шу биргина нигоҳ биз учун етарли бўларди.

Хўжамурод ака кўп ва хўп ёзарди. Унинг ҳажвиялари газетамизнинг ҳар бир сониди, ундан ташқари, «Муштум» журналида ва бошқа марказий газеталарда тез-тез чоп этиларди.

Мен ана шундай иқтидорли, ҳассос журналист билан бақамти ишлаганимдан ҳозиргача фахрланиб юрман.

*Саодат Қобулова,
«Ангор ёғдуси» газетаси ходими*

Уста ҳовури чиқиб турган қайнатмага ёғли патир тўғраб егач, устидан чалоб симирди. Бир оз ёнбошлагач, ишга турди. Янги девор олдига ўрнатилган «ёғоч эшак»ка чиқиб, баргсимон андавасининг қирраси билан ғиштни иккига бўлди. Ярни устанинг қўлида қолди, иккинчи бўлаги ичкарига тушди. Шу пайт қулоқни тешгудек қўрқинчли овоз эшитилди. Ҳали эшиги қўндирилмаган хонадан боши қип-қизил қонга бўялган мушук югуриб чиқди. Бошини силкитиб ўзини ҳар томонга ура бошлади.

– Кўринмади десам, сояни топган экан-да, энағар, – деди уста баланддан. – Калласига ғишт тушди шекилли...

Мушукнинг жон талашиб қилаётган ҳаракатларидан чўчинқираб ёнига йўлай олмай турган Жуманга бу гап: «Хайрият, ниҳоят бошига ғишт тушди», дегандек эшитилди. Устага қарамасликка интилиб мушукни ушламоқчи, бағрига босмоқчи бўлди. Қўлини узатиб бирдан тортиб олди: жониворнинг ўнг кўзи хонасидан чиқиб кетган, бир қулоғи юлиниб, осилиб ётар, мажақланган калласи анорни эслатарди. Мушук бошини тупроққа бир неча бор ишқаб, жон-жаҳди билан олдинга югурди. Жуман изидан чопди.

Мушук забт билан бориб ўзини товуқ катагига урди. Иссиқдан танглай қоқиб турган товуқлар бесаранжом қақиллашди ва ҳар томонга тарқалиб кетишди. Ичкаридан мушукнинг типирчилаши бир муддат эшитилиб туриб, тинчиб қолди.

– Тамом! – деди Жуман изтироб ичида.

Кўзларига иссиққина ёш қуйилиб келди. Боши лўқиллаб, қовоғининг устида санчиқ пайдо бўлди. Кимгадир таҳдид қилаётгандай кичкина муштлири тугилди. Унинг борлиғи даҳшатли ғазаб оғушида эди.

– Ие, қатта-мағта йигит йиғлаяптими?

Устанинг кинояли товуши Жуманнинг вужудини титратиб юборгандай бўлди. Ҳам аччиқ, ҳам алам чулғовида ортига қаради. Уста Шобердининг юзидаги хотиржамлик, хижолатсизлик унинг ҳозир-ҳозир қаҳқаҳа уриб юборишини билдирарди.

– Бир ҳаром пишаккаям шунчами? Думидан ушлаб чиқариб ташла. Ажали етса одам ўлаяпти-ку! – деди уста лоқайдгина.

— Ундай бўлса... ўлинг ўзингиз! — дея қичқирди Жуман ва қаттиқ ўкраб юборди.

Отасининг: «Ҳей, тилинг кесилгур, ўчир овозингни!» дегани элас-элас қулоғига чалинди. Шахт ўтирилиб, чопганича ҳовлидан чиқиб кетди.

... Уста ишини тутатиб кетмагунча Жуман қўшни қишлоқдаги момолариникида юрди. Отасининг бир-икки марта: «Юр энди, укаларинг соғиниб кун бермаятти...» деб борганига қарамай қайтмади. Устага қўзи тушса, мушугининг ваҳший қотилини кўргандай бўларди гўё.

ТАҚДИР ҲУКМИ

Уста Чўтмат қишлоғимизнинг обрўли, айтган гапи инобатсиз қолмайдиган кишиси эди. Катта-кичик маъракаларда унга тўрдан жой кўрсатиларди. Молнинг пишган калла-почаси дастурхонга қўйилса уни уста Чўтмат тақсимларди. «Устали эл тузалар, устасиз эл бузилар», деганларидек, қишлоғимиздаги барча уйларнинг деворида уста бармоқларининг изи бор. Уни узоқ-яқинлардаги қишлоқлардан ҳам йўқлаб келиб, олиб кетишарди. Устага уй тиклатганлар эса «Бизнинг уйни кимсан уста Чўтмат қурган, мен ғишт узатиб турганман» ёки «Уйимизнинг пойдеворида устанинг қўли теккан», деб ғурурланиб гапириб юришарди.

Унинг ҳақида: «Уста Чўтмат улоқчи отдай ишлайди» дейишади. Лимонсимон носқовоғини йирик тишларига «тик», «тик» уриб, тилининг тагига нос ташлаб, сурп белбоғини сувда чайқаб олгач бошига танғирди-да, униқиб кетган яктагининг енгини шимариб сапчадек билаklarини яланғочлаб ишга тушиб кетарди. Инсон қўлининг нималарга қодир эканлигини шунда кўриш мумкин эди. Уста ҳар бир миҳни алоҳида эътибор билан қоқарди. Ўлчаб-нетиб ўтирмас, қийиқ кўзини қисиб бир чамаларди-да, ишини битирарди. У шошилмас, бироқ чаққон ишларди.

Бургут бурни думалоқ юзига унча ярашмайдиган, сийрак қош уста камгап эди. У аҳён-аҳёнда бир ичакузар гап қилиб қўяр, атрофдагиларнинг хоҳолашларига парво қилмай ишини давом эттираверарди. Уста кўп ҳақ сўрамас, лекин қанча берсалар ҳам қайтармасди. Унинг яна

бир қизиқ одати бор эди. Мабодо жаҳлига тегсангиз, у қошларини чимирарди-да «Ҳе отангинг...» деб уёғини айтмай турарди. Сиз, боқлайдиган бўлди-ку падаримизни, деб юрак ҳовучлаб турсангиз, у «оғзига палов!» деб «сўкишини» охирига етказарди. Уста сўкишни шундай қойиллатардики, кўплар қайта эшитиш учун унинг жигига тегарди.

Ана шу уста Чўтмат аллақердан янгигина аравачали мотоцикл сотиб олди. Буни эшитиб қишлоқдагилар мамнун бўлишди:

– Мотоциклни уста Чўтмат минмай ким минсин?!

– Тўрт филдираклисиниям олса арзийди устага. Қудрат тайёрловчининг ўн беш яшар тирранчаси «ИЖ»да юриптию...

Уста мушукдеккина улоқ сўйди, қўни-қўшнини чақириб мотоциклни «ювди». Йиғилганлар «буюрсин», «Осмондаги қушдан ўзгир бўлсин», дейишиб истак билдиришди.

... Мотоцикл келди, оилада учинчи фарзанд туғилгандай бўлди-қолди. Уста унга пишиқ гиштдан алоҳида уйча ясаб, устини шиферлади. Ҳатто ичига электр ўтказиб қўйди. Хотини Барчин опа: «Туробнинг отаси менга кундош олиб келган», дерди шўхгина кулиб.

Ўриндиқларига қизил чий бахмалдан ёпқич қопланган мотоциклни уста кўчага онда-сонда ҳайдаб чиқар, бозор-ўчарини эса яёв қилиб келаварарди. Мотоцикл миниб чиқиладиган кун алоҳида тайёргарлик кўриларди. Уста уни аввал ҳўл, кейин қуруқ латта билан обдон тозалар, текширган бўлиб сигнал тугмачасини босиб «дит», «дит»латиб қўшниларни безор қиларди. Сўнгра гўё бир тавақасидан сигмайдигандек катта дарвозанинг иккала қанотини ҳам очгач, улуғворлик билан мотоциклни ҳайдаб чиқарди.

Кўчадан қайтгач, мотоциклни терлаб-пишиб тозалар, бу ишга ўғли билан қизини ҳам сафарбар этарди. Ярқиратиб артилгач, уста бир-икки қадам орқага ташлаб кўзларини қисиб разм солар, кейин фахр-ифтихор билан жойига киритиб қулфлаб қўярди. Кечалари устанинг уйқуси бузилиб, яқин орада бузоқлайдиган сигирдан хабар олгандай мотоциклни текшириб қўяр эди.

Биров билан суҳбатлашиб қолса, мотоциклдан гап очар, унинг фазилатларидан майдалай бошларди. Буни ҳамма билиб қолган, қишлоқда: «Уста мотоцикл жинниси бўлиб қолибди», деган гаплар тарқалганди.

Илгарилари эшик ўрнатиш, деразага ойна қўйиш сингари ишларга пул узатилса қўл силтаб қўядиган одам энди бир ғишт қўйиб, болгани бир ишлатсаям қўлга қараб турарди.

Ёдгор муаллим уйининг шифтини янгилатадиган бўлди. Зарур материалларни идорама-идора қатнаб топгач, уста Чўтматни уйга айтиб келди. У фанер, ёғочларни синчков харидор назари билан кўздан кечиргач, шифтга қараб мингирлади:

– Бу ерда ками ўн минг сўмлик иш ётибди...

– Ўн минг сўмлик дедингизми? Сал ошгандай бўлдими...

– Ҳа, қулоғингга ёқмадими? Инсоф билан айтдим. Томиримсан. Хабаринг бор, мотоцикл олдик, тушдик хийла нарсага. Бу ёғи катта рўзгор...

Улар келишолмади. Уста қайтиб кетаркан, тўнғиллади:

– Икки қоғозни ис билсанг сенга ким қўйибди уста чақиршишни, боди.

Ёдгор ремонт идораси билан шартнома боғлаб, шифтни арзонгинага қоқтириб олди. Лекин уста билан бўлган воқеа унинг кўз ўнгидан кетмасди: «Қизиқ, рўзғори бут, ишидан икки юзлаб олиб турган бўлса, хотинининг колхоздан топадиганичи?! Мотоцикл олганига бели букилдимикан? Йўқ! Уста бир-икки жойда: «Кишида улов бўлгани яхшиякан. Насиб бўлса ўғил еттинчига ўтсин, ўзига лойиқ мотоцикл олиб бераман», деб гапирган.

Мотоцикл олинган йилнинг ёзида уста ҳаддидан ошди. Иссиқ-илимдан фойдаланиб, уй қураман деганлар кўпайгач, унинг уйдан одам аримай қолди. Уста эвини қилиб ишидан икки ойга жавоблашди. У мижозларга жуда баланд нархнинг дарагини айтар, буни эшитгач кўплар туриб кетишарди. Уста «қани» деса «мана» дейдиган бир-икки пулдордан бошқа талабгор чиқмади.

Ёзнинг жазирама кунларидан бирида устанинг нақшиндор эшиги тақиллади. Бўсағада бош яланг, майкачан Райимқул мироб кўзларини жавдиратиб турарди. Устанинг энсаси қотди: «Баччағар, яна сув жанжали билан келган шекилли. Сув танқис

йили ғўзага оқаётган ариқни томорқасига бурганида шу сўтак правленияга масаласини қўйдирган эди-ку».

Райимқул мироб энтиқиб деди:

– Ёрдам беринг, устажон. Шўримиз қурий деб турибди...

– Ҳа, ёв босиб келаяптими? Тушунтирсанг-чи!

– Кичкинамиз пашшадори ичиб қўйибди. Ўлим ичи бўлиб ётибди. Районга обормасак...

Уста воқеани фаҳмлади. Бир кўнгли рози бўлмоқчи эди, бироқ районнинг узоқлигини ўйлаб, кўзи қиймади. Чунки мотоциклни беҳуда уринтирмоқчи эмас, харидор чиқса сотиб машина олиш фикри бор эди.

– Иложи йўқ! Мотоцикл бузуқ. Передни калисанинг ўқи синган. Нима мендан бошқада кўлик қуриб кетибдими?!

Райимқул мироб устанинг юзига бир қаради-да, этагига ўт туташгандай Болта тракторчиникига югурди...

Эртасига Райимқул миробнинг уйдан «Вой болам э-э-эй», «Жувонмарг кетган кўзим э-э-эй», деган эркак кишининг йўтон товуши, аёлларнинг уввоси эшитилди. Уста шу пайтда мотоциклни тоғ тарафга елдек учириб кетар эди...

Қаршидан «виз-виз» эсаётган ипақдек майин шабада одамнинг ёшига-ёш қўшаман дейди. Уста тезликка қизиқдими, ҳаволаниб кетди. Ғойибона куч унинг бармоқларига қувват қўшар, уста газни тобора оширарди. Мотоцикл олдинга интилгани-интилган эди. Уста юк машинасини, эскироқ «Волга»ни қувиб ўтаркан, ҳайдовчиларга мағрур кўз қисиб кўярди.

Йўлнинг икки қанотида ястанган далалардаги қиз-жувонларни кўриб уста тагин ияк кўтарди. У йўл четидаги огоҳлантирувчи белгига эътибор бермай газни «ванг» қўйиб борарди.

Ана у кўприкдан ҳам ўтди. Сўнгра даладагиларга тагин бир ғойибона назар ташламоқчи бўлиб, ўнгга қаради. Шу аснода мотоцикл ўлжага ташланган қарчиғай мисоли пастга тик шўнғиди. Унинг филдираклари ўнқир-чўнқирга тушиб зарб билан устма-уст силкинди. Руль устанинг қўлларидан юлқиниб чиқди. Мотоциклнинг аравачали томони ердан куч билан шахт кўтарилиб чапга оғиб кетди. Сўнгра ақл-ҳушини йўқотган соҳибининг гавдасини остига олиб, уч оёғи осмонга қараб қолди. Олдинги филдирак ўз ихтиёрича

айланиб-айланиб ниҳоят тўхтади. Оппоқ шўртанг тупроққа бензин аралаш лоларанг қон бир маромда оқа бош-лади...

Тушга яқин устанинг эзилиб кетган жасади ҳамда рули қийшайиб, фараси синган мотоциклни олиб келишди. Гарчи узоқдаги қариндошларига хабар кетган бўлса ҳам, об-ҳавони ҳисобга олишиб дафнни пешинга белгилашди.

Кўп одам йиғилмади. Устанинг жасади қабрга туширилар экан, ўрта ёшли кишилардан бири нарироқдаги ҳали тупроғи қуримаган тепачага сездирмай қараб олди-да: «Марҳум қандай одам эди?» деди негадир тезгина. «Яхши одам эди» деган икки-уч овоз эшитилди кишилар тўпидан.

Бу руҳсиз, қуруққина гап қачонлардир, бундан юз йиллар олдин ўтиб кетган киши ҳақида айтилгандай эди.

БЎСАҒАДА

Қишлоқ йиғинидан котиб бола чиқиб: «Эртага уйингиз бузилади. Бугун машина берамиз, янги уйлардан бирига кўчасиз», деб кетди. Буни эшитиб Мақсад момо бир тутам бўлиб қолди. Осонми ахир, шунча йил кириб-чиққан эшигидан ажралиш.

Кампир ичкарига киришгаям ҳоли бўлмай, бўсағада ялпайиб ўтириб қолди. Тоб ташлаган, деворлари қор-ёмғирда ювилавериш оқариб қолган лойшувоқ уйига мунғайибгина термишди. Қадрдон уй соҳибасининг ўйини англагандай янаям мушфиқ кўриниш олгандай бўлди.

«Бузилади!» Кампирнинг ботиқ кўзларига филт-филт ёш келди. Докарўмолининг учи билан артди. Бўлмади. Иссиққина ёш қуйилиб келаверди. Кампир қийғини ҳовучлаб юзига босди-да, кичкина елкасини силкитиб тўйиб йиғлаб олди. «Биров-ярим кўрмадимикан», деган хаёлда атрофга тез назар ташлади. Яқин орада ҳеч ким йўқ, уч оёқли темир ўчоқ олдида ётган оғир карвон ит бекасининг изтиробига тушунолмай бошини оёқларига қўйганича тикилиб ётарди. «Ит йилига икки ёш яшайди, дейишади, Олапар ҳам йигирма-ларни қоралаб боргандек».

«Эртага бузилади!» Котиб боланинг гапини ўйлаб Мақсад момонинг кўз ўнгида яқин ўтмишдаги воқеалар жонланди...

...Қандай машаққатлар билан қурилган эди бу уй. Саккиз кунлик келинчак Мақсад липпа уриб лой тепган, тупроқ ташиган эди. Курт-кумурсқага тиним бор, эри Эшбойда тиним йўқ эди. Кимлар билан ёқама-ёқа бўлиб сув ҳайдаб келар, хандақда лой қорар, елкасига жазираманинг игнаси қадалиб гишт қуярди. Уй тикланди. Эшбой аллақердан хари топди. Тўқайдан қамиш ўриб келиб томга босди. Устидан ҳўл тупроқ ташлагач икки марта сомонувоқ қилди.

Эшбойнинг ўғай онаси тўйдан кейин: «Бир бошинг икки, икки оёғинг тўрт бўлди. Каминг йўқ. Сен ҳам эркакка ўхшаб бўлак бошпана қил», деди. Отаси Пардабой ҳам «Тўғри гап шу» дегандек ерга қаради. Эшбой ҳамиятли йигит экан, тўнини елкасига ташлади-да қишлоқ четидан жой танлаб чайла тикди. Уй битгунча шунда туришди.

Кунларнинг бирида Эшбой хандақдан лой чиқараётган эди, ўғай укаси ҳамендаккина халтада қатиқ олиб келди. «Онам бериб юборди. чалоб қилиб ичар экансизлар», деб «ҳамён»ни узатди. Мақсад ялт этиб Эшбойга қаради: Олайми, йўқми? Билиниб турибди. олмоқчи. Бояқиш ёзнинг бошидан буён бир ҳўплам чалоб кўрмаган-да. Эшбойнинг меҳрибон онасидан қолган ўзи етаклаб боққан сигирнинг бир халта қатиғи энди раво бўлибди-да.

– Ука, қайтариб олиб бор. Онанг қурут қилиб қўйсин. Қишда шимийсилар.

Бола бу гапни онасига бориб айтгач, у қўшниларига деди: «Бўйнинг сингур Эшбой қатиқли халта билан боламнинг бошига урибди. Бурни ерга теккудай бўлиб ишлаб ётибди. Чалоб ичиб қувватга энсин десам, худодан топгурнинг қилиғини кўрмайсизларми. Энди чалоб ичгунча заҳарни ичсин».

Уй битди. Кичкинагина зиёфат қилиб кўчиб киришди. Унга отаси ва ўғай онаси гарчи айтилган бўлса ҳам келишмади. Уйнинг ҳали иши кўп экан. Эшбой қумшувоқ қилди, оқлади. Уста Маматқулни айтиб келиб печка қурдирди.

Қишни кун санаб ўтказишгач Эшбой далага чиқиб кетди. Ўғиллари ҳам шу уйда дунёга келди. Оқсоқоллардан бири гўдакнинг қулоғига азон айтиб отини Бойқобил қўйди.

Оила ўзини тиклаб олган, эр-хотин шод эдилар. Бу шодлик асов дарё устига нари-бери қурилган кўприк мисол омонат экан. Зўр етиб кўприк синди. Уруш бошланиб фарб қонга белангач, Эшбой ҳам биринчилар қаторида шинел

кийди. Мақсад қўлида бола, кўзида ёш, дилида армон билан Эшбой кетган томонга тикилиб қолди. Эшбойнинг хайрлашувдаги қиёфаси Мақсаднинг ҳамон кўз олдида. Саргайиб кетган кийим Эшбойга ярашмас, худди форма қисаётгандай ноқулай ҳис этар, ўсинқираган соқол-мўйлови тагидаги қовжираган лаблари зўраки табассум қиларди. У зоҳиран хушчақчақ кўринса-да, ичи қизиқ, кўнгли ғаш. Атрофига зимдан тикилар, керакли кишисини тополмай хит бўларди. Перрондагилар орасидан оғасини ахтарар, жўнашга оқ фотиҳа олмоқчи эди.

Жўнашга буйруқ берилгач, у Бойқобилни қайта-қайта ўпди. Юзига қадалган дағал тукдан бола ғашланиб йиғлаб юборди. Эшбой кўзлари қизарган, сочлари паришон хотинига бир зум тараддуланиб қаради. Билақларини енги устидан қаттиқ қисди-да, хирқироқ овозда деди:

– Ўзинга эҳтиёт бўл. Бойқобилни одам қил. Нон-насиба тортса эсон-омон қайтаман...

Мақсад гарди рўмолга тугиб келган нонни икки қўллаб Эшбойга тутди. Эшбой энгашиб тишлади. Мақсад нонни авайлаб рўмолга ўради. Шу нонни ҳалигача сақлайди!

Эшбой вагонга чиқаркан, отасини излаб яна бир бор назар ташлади. Учратмагач елкасидан оғир юк босгандек букилиб ичкарига кириб кетди.

Дастлабки ойларда хат узилмай келиб турди. У Москва яқинида жанг қилаётгани, яқин орада бошқа жойга алмашишлари мумкинлиги ҳақида ёзарди. «Қон бериб қон, жон бериб жон олаяпмиз. Икки марта қирғинбарот жангни кўрдим. Кейингисига ўттиз киши кирган эдик. Ўн бир киши омон чиқдик. Яратганнинг ўзи сақлаб менга зиён етгани йўқ. Бир марта немис билан чорғўз бўлиб қолдим. Бети отникидай чўзиқ, бурни сўррайган, кўзига ойнак таққан экан. Мени кўриб чинқириб юборди-да, автоматини тўғирлаб қолди. Отгунча бўлмай автоматимнинг кўндоғи билан шакарак томирига шундай урдимки, бўкириб юзтубан йиқилди. Жони чиқмаган экан, командирнинг ертўласига ҳайдаб келдим. Командиримиз бу билан тиллашиб зарур маълумотларни билиб олибди. Мени медалга ёзишди...» Шу сатрлар Эшбойнинг сўнгги мактубидан. Кейин хат келмади.

Мақсад умидини узгани йўқ эди. Лекин «Қора хат» олди. Унда Эшбойнинг разведкада минага дуч келиб ҳалок

бўлгани маълум қилинганди. Мақсад чўкиб қолди. Кўнглида шу хабарга ҳамон шубҳа сақланар, Эшбойсиз яшашни тасаввур этолмас, келажаги қоп-қоронғи мавҳумликдан иборат бўлиб туюларди. Уйдаги ҳамма нарса Эшбойни эслатарди. Мақсадга қачондир Эшбой орқадан келиб кенг кафти билан кўзларини беркитадигандай, таниб қолмасин деб ҳатто нафас олмай турадигандай туюларди. Шундай пайтда илқис орқасига қарар, аъзойи баданидан мажол кетгандай шалвираб, бўшашиб қоларди. Бир-икки ойда чеҳраси кузги япроқдек сўлиди.

... Одамзод чидар экан. Мақсад ҳам бевафо тақдирининг кўрғиликларига елка тутди. Эшбойсиз ўтган давр пешонасига ажинлар туширди. Сочини оққа бўяди.

... Уруш тугади. Идора олдидаги симёғоч учудаги радио карнайдан шўх куйлар эшитила бошлади. Боши омонлар уйига қайтишди. Тўйлар бўлди, ўша қора хат чин экан, Эшбой қайтмади.

... Умр оқар дарё. У ёқдан бу ёққа қарагунча Мақсад олгмиш тўртта кирибди. Тез қариди. «Кампир», «Мақсад момо» дейишларига аллақачон кўникиб кетган. Эшбойнинг руҳи ҳурмати кийган кўк кийими ҳам энди ўзига муносиб бўлиб қолган. Сиймосига аллақандай улуғворлик кўшади. Жамоа хўжалиги нафақа беради. Бунингсиз ҳам бирор нарсага дард қолгани йўқ. Ҳар келганда Бойқобил олам жаҳон пул ташлаб кетади.

«Бузилади!» Ҳеч қурмаса Бойқобили ёнида бўлса эди. Уям узоқда. Беш йилликни тугатиб тоғ-тошларда ишлаб юрибди. Ернинг қаъридан лампа мой қидирармиш шекилли. Фақат икки невараси момо билан.

«Янги уйга кўчиб ўтасиз». Бу биринчи таклиф эмас. Қишлоқ оқсоқоли ҳам, раис ҳам кўп қистаган. Мақсад момо қайсарлик қилган: «Уйим ҳали бардошли. Мен-ку уй сўраганим йўқ. Аввал сўраганларни рози қилинглар».

Энди эса ноилож. У замонавий уйларни ёмон деётгани йўқ. Кўрмай юрибдими, қишлоқнинг ярмидан кўпи фишқори уйларда яшаётир. Фақат Эшбойнинг қўли теккан қадрдон уйдан силжиш ... осон эмас!

Кўча томондан эшитилган машина сигнали Мақсад момонинг хаёлларини тит-пит қилиб юборди. У «Ё, пирим ...» деб кўзгалувдиямки, шўх ҳайдовчи бола Чўтбой кириб келди:

— Ассалому алайкум, она. Қалай, уйингиз билан сирлашиб бўлдингизми? Менга буйруқ берилган, ўтиринг машинага. Уй танлашга.

Кампир ғойибдан келгандек тетиклик билан кўчага чиқди. Унинг ботиқ кўзларида аллақандай қатъият бор эди.

ҚИРҚИЛГАН ИЗ

— Касалдан ўл-да қутул, ёмондан қоч-да қутул, деган эканлар. Амаки, шаҳардан бош сиққундай жой топиб беролмайсизми? Кўчмасак, тоза иложи йўқ!

Муродилла Очилнинг эзилиб айтган гапларини хомуш ўтириб эшитди. Унга уясидан тушиб кетиб чирқиллаб ётган полапонга қарагандай нигоҳ солди. Бироқ нимадандир жаҳдланиб кетди:

— Курк товукдай хурпайиб юргунча ота-онанг билан муроса-мадора қил. Ўғай она бир сенинг пешонангга битганми?! Неча-нечовларни кўрдим, дуппа-дуруст яшаб кетаяпти-ку. Менга нима дейсан, отангга айт, жойлаштирсин. Катта идорада ишлайди. Бир сени удда қилолмаса ундайнинг боридан йўғи!

Муродилланинг гаплари, сугуртада инспектор бўлиб ишлайдиган отасини ничинг аралаш ўртага қўпиши Очилнинг бағрига дудама ханжардек «шиғ» этиб ботиб кетди. Кўзлари қисилиб, қовоғи солинди. Думалоқ юзи қорайиб, вужуди бир тутам бўлиб қолгандай туюлди. «Миқ» этмай тик дастурхоннинг ҳошиясига тикилиб қолди.

Муродилла ошириб юборганини пайқаб, ичида ўзини койиди. Ўғли билан неварасининг авзойини кузатиб ўтирган Қизлартўра момо гапга аралашди:

— Муроса қил, дейсан, ўғлим. Отинг ўчгур Нурия билан муомала қилиб бўладими? Лаққа чўғ бўлган тандир косовку, у. Уч ойдан бери Сожида бечоранинг бошига ит азобини солади. Шу ёшга кириб бундай тили заҳар, қўли югурикни энди кўришим. Қачон қарама, Сожидага зуғум қилиб тургани турган. Ҳеч қурмаса икки кундан бирида қовоғини очса дев урадими у тайтувни. Шу бола бир жой топиб бер, деганига сенам замбурдек чақиб олдинг. Олти йил бўлди, шаҳарда ўтирасан. Сендаям ҳамсоя-памсоя бордир. Бирга ишлай-

диганларингдан суриштир. Буш уй бўлса шу гўдаккиналарни обориб жойлаштир. Шуларнинг аҳволига қараб менинг ҳам куним калта бўлиб бораётир...

Қизлартўра момо «гапим тамом» дегандай тезгина дастурхонни йиғиштирди. Пиёлаларни шақир-шуқур бири-бирига кийиштирди. Кўрсаткич бармоғи билан хум чойнакни кўтариб нариги хонага чиқиб кетди. Муродилла ҳам сал тараддулланиб тургач, ёзги шляпасини илгакдан олиб онасининг изидан чиқди.

Очил хонтахтага тирсаклаб ўтирганича қолди. «Амаким номардлик қилди. Қўлидан келиб турган ишдан ажалдан қочгандай қочди. Ўзи менинг жойимда бўлармиди, биларди. Шунини айтаркан-да «танаси бошқа дард билмас», деб. Жуда бўлмаса ҳовлисига кўчириб борса оғиримиз тушармиди. Менам, Сожидаям ишлаб кунимизни кўриб юрибмиз-ку. Кейин бошқа уй олиб жойлашиб кетардик. Ҳай майли. Бир гап бўлар. Жуда бўлмаса... кейин кўрармиз», дея ўйлади.

Ҳовлида момосининг «хўш, хўш, жонивор», деган мулойим овози, соғилаётган сутнинг сирли сатилга бир маромда шовуллаб тушаётгани эшитилди. Очиқ деразадан шабада кириб осма тақвим варағини шитирлатди. Сўнгра ҳарир парда билан ўйнаша бошлади. Очил чап муштига иягини тираб, ўзига ором бермаётган воқеалар ҳақида хаёл сура бошлади: «Момоси тўғри айтди. Ўғай онаси ҳаддидан ошган».

Уни эслаганда Очилнинг кўз ўнгига Азим пичоқ-фурушнинг ёғ босиб йилтираган юзи, довуччадек ям-яшил кўзларию беўхшов кулгига мойил малларанг лаблари келади. Қизлартўра момо Нуриянинг дарагини дастлаб ундан эшитган. Хотини қилтомоқдан ўлиб, бир ўғил, бир қиз билан рўзғори тўзиб қолган ўғли Қулмирзанинг аҳволини ўйлаб, аввал икки эрдан ажралган Нурияни келин қилишга рози бўлган эди. Нурия шу хонадонга тушиб келгач ўн-ўн беш кун ўтказиб «пўст ташлади». Нағмаларини бирма-бир чиқара бошлади.

Қулмирзанинг Нурияга меҳри ўзгача эди. «Мегажин, боламни кашмирига иссиқ қилдириб олган», дерди Қизлартўра момо. Очил ёки синглиси Розия Нурияга сал гап қайтарадиган бўлса, Қулмирза болаларини жеркиб ташларди. Бирда Қизлартўра момо орага тушиб балога қолди. Нурия қутуриб:

«Иккинчи бор бу қадаминг билан остонамни ифлос қилма, алвасти», деб қарғади.

Нуриянинг феъли баҳор селига ўхшайди. Қизлартўра момо «У тикилганини тек қўймайди», деярдди. Ўғай онасининг қилиқларига Очил кўникиб кетган. Лекин Сожида келин бўлиб келганидан сўнг қийналадиган, бир қадар уяладиган бўлиб қолди. Бахтига Сожида шунчалик соддаки, ҳатто бун анқовликка ҳам йўйиш мумкин. Ана шу фазилати Нурия билан ойча тотув яшашига имкон берди. Бироқ, тотувликнинг тезда ниҳояси кўринди.

Кунларнинг бирида Розия анор узаётганди, Нурия кўриб пишқирди:

— Анордай қирчин бўлгур, нимага узаяпсан?!

Розия саросима ичида тўгрисини айтиб қўя қолди.

— Сожида янгам илтимос қилувди. Онаси касал экан...

Сожиданинг тобора эътиборли бўлиб бораётгани Нурияга сингмай юрарди. Ундаги ўзгаришларга, доғ тушган юзига, тўлиша бошлаган қоматига ҳасад билан қарарди. Шу боис овози хириллаб ўшқирди:

— Сожиданг билан қора ерга киргур, бер буёққа анорни! Сенлар дарахт кўкартириб қўювдингми? Онасига эмиш. Гўрдами, у маззангнинг ўзига керак. Ҳей, нордон тусаган кўнглингга доғ тушгур!

Нурия Розиянинг қўлидан анорни юлиб олди:

— Бошимга битган бало бўлдинг, сен чиллакоёқ ҳам. Ноним ичингни оғритаётган бўлса энди кўзимга кўринма. Ўлиб топган янгангнинг бўсағасини ялаб ёт. Кўзинг портта чиққур!

Розия югуриб бориб Сожиданинг кишини энтиктирувчи хид келиб турган кўксига бошини қўйиб хўнграб юборди:

— Бермади... анорни...

Сожида Розияни анорга юборганига афсусланди. Қандайдир қатъият билан қайинсинглисини етаклаб Нуриянинг олдига борди. У ҳовуридан тушмаган экан. Қўлидаги белни четга иргитиб қичқирди:

— Икковлашасанларми менга! Гўштимни титасизларми. Келинлар, нега қараб турибсанлар... Тўқоллар!

Сожида гап билан ачитиб-ачитиб олмоқчи эди. Аммо бояги ўктамлигидан асар ҳам қолмади. Оёқларидан мажол кетаётганини ҳис қилди. Чўккалаб қолмаслик учун оҳиста

қадам ташлаб уйи томон юрди. Розия шарпасиз унга эргашди.

Уйга киргач, Сожиданинг кучи кўзига етди. «Бу хонадонга келиб кўрганим шу бўлдимиди? Ота-онаси шу мақсадда узатган эдимиди? Улар бутунлай беҳабар. Эшитишса бир кун ҳам қўймас бу ерда. Ё ўзим кетсаммикан? Очил акам нима бўлади? Розиячи? Одамлар нима дейди. Билмаганлар оғзи билан эмас, бошқа жойи билан кулмайдимиди? Оғир бўлишим керак. Оғир тошни сув оқизмайди».

Шуларни ўйлаб Сожида кўзларини артди. Розияни бағрига маҳкамроқ босди. Очил ишдан қайтди. Уларни кўриб бир зум михлангандек турди-да, «Нима гап» деб сўради. Розия ўпкасини босиб ололмаётган янгасига қарай-қарай воқеани тушунтирди.

Очилнинг битаёзган ярасига ноҳосдан тиг теккандай бўлди. Отилиб уйдан чиқди. Нуриянинг овози эшитилаётган ҳовли эшигини очди. Нурия шанғиллаганича кострюлдаги қатиқни сурп халтага бўшатарди.

— Опа, бизларни тинч қўясизми, йўқми?

Очилнинг бу сўzlари ҳайқириқдек янгради. Мўминқобилгина боладаги ўзгаришдан Нурия чўчиган бўлса-да, сездирмади. Кострюлни зарб билан ерга қўйди. Атрофга қатиқ сачради.

— Ҳа, қўймаганда қўлингдан нима келади. Сен яхши бўлсанг онангнинг бошини ермидинг?!

Очилга бу гап айилдек ботди. Сўниқ овозда деди:

— Мен онамнинг бошини еган бўлсам, сизда бош ейдиган ҳам йўқ!

Ичида «шу гапнинг ўрнимиди. Аёлнинг гапи бўлди» деб кўнглидан кечирди Очил.

— Бекафан кўмилгур етимча, нима дединг? Яна қайтар!

Эшик очилди. Қулмирза ишдан қайтганди. Уни кўриб Нурия авжига чиқди:

— Манови бойловсизни қаранг! Бошимга таёқ кўтариб келиб ўтирибди. Икковимизниям бир кечада сўйиб кетмоқчи эмиш, бепадар.

Буни эшитган Очил бошига гаврон теккандек гарангсиб қолди. Қулмирза эса буни айбига иқрорлик, деб тушунди. Сўzlари тишлари орасидан сизиб чиқди:

— Менинг бўйнимга пичоқ тишқайдиган ўғилнинг илоё умри қалта бўлсин!

— Ота, ишондингизми шу гапга? Ишонманг!

Кулмирза эътибор қилмай ичкарига кириб кетди. Нурия ҳам эрининг изидан кириб эшикни тарсиллатиб ёлди.

... Очилнинг хаёлларини Қизлартўра момо бўлди:

— Ҳалиям ўтирибсанми, болам? Ўзинг бирор гумини қазмасанг, бу сўликлардан фойда йўқ.

Момосининг гаплари Очилга қанот бўлгандай туюлди. Илдам ўрнидан кўзгалди. Автобазага бориб бошлиғидан жавоб сўради: «Чўлга кетмоқчиман, рухсат берсангиз». Бошлиқ яхши ҳайдовчидан ажралаётганини билса ҳам уни олиб қололмаслигини сезиб жавоб берди.

Очил чиқа солиб дуч келган машинага ўтирди-да, янги хўжаликка жўнади. У кабина ичида тиржайиб силкинаётган «шайтонча»га тикилиб ўй суриб борарди: «Момоси тўғри айтди. Амакисининг ҳовлисига кўчириб бормаганида жон бор. Кулмирзанинг кўнглига қаради. Отаси бирда бўлмаса бирда «ўғлимни айнитиб олиб кетди», дейиши аниқ. Ўзини оқлаш учун ҳам айтади. «Уйдан ҳайдадим» дегандан кўра «бировлар бездириб олиб кетди» дегани яхши-да. Майли буёғини ҳам кўраверайлик. Чўлга одам керак. Сожидаям ишга киради. Дарвоқе, Сожида кўнармикан? Нега кўнмасин. Нима бўлаётганини кўриб турибди-ку. Розия ҳам бойлаб қўйса тургидай эмас. Униям олиб кетамиз. Қийинчилик бўлса ўтиб кетар. Отам шу хотини билан яшаб кетармикан? Минг қилсаям кеча ноҳақлик қилди. Кейин ўзи тушуниб қолар. Менинг эса узоқроққа кетишдан бошқа иложим йўқ...»

Очил чўлдаги хўжаликка бориб ҳужжатларини расмийлаштирди. Уй олди. Шу куннинг ўзида хўжалиқдан машина олиб Сожида билан Розияни кўчириб келди.

Қишлоқда: «Кулмирзанинг ўғли отасининг оқ фотиҳасини олмай кўчиб кетибди», «Очил оқпадар чиқди», «Бола тўғри қилибди. Ўтирадим, Нуриянинг тепкиси остида» деган гаплар тарқалди.

Орадан уч йил ўтди. Очил қишлоққа кам келар, шундаям момосиникидан қайтарди. Момоси «Нурия ит феълдан тушган». деб қўярди. Бунга Очил эътибор қилмас,

Нурияни эсламасликка интиларди. Момосининг айтишича, Кулмирза тез қарибди. Отасининг номини эшитганда Очил бир хиёл бўлар, сиймоси кўз олдида гавдаланар, сўнгра илғаб бўлмайдиган парда уни Очилнинг нигоҳидан тўсарди.

Нурия икки марта чала туғибди. «Ота-болани айирганнинг бири икки бўлмайди. Чақалоқ «инга»сига зор ўтади», деган гап эшитганида учинчи бор оғироёқ эди. Унинг ҳаловати қочди: «Очил билан Сожидага борсаммикан? Мендан ўтибди, ўшанда сизларга меҳрим зўрлигидан гапириб эдим. Ахир мушук ҳам боласини тишлаб кўтаради. Энди ярашайлик, десаммикан».

Кунлар ўтиши билан бу фикр қатъий қарорга айланди. Кулмирзага маслаҳат солган эди, уям жўяли бирор нима демеди.

Ниҳоят, Нурия бетини қалин қилиб йўлга чиқди. Чўлдаги хўжаликка етгач суриштириб «Очил шопир»нинг уйини топди. Эшикни ўғилчасини кўтарган, бўлиқ елкали жувон очди. Бу – Сожида эди. У Нурияни дафъатан танимади. Бироқ, жодули кўзлар ўзгармаган, улар Нурия ҳақида гувоҳлик бериб турарди. Сожиданинг ранги қум оқарди. Нурия ўзини йўқотмай унинг кифтига қоқиб кўришди. Болага қўлларини узатди. Бола нотаниш холадан ётсираб юзини онасининг кўкрагига яширди. Нурия ҳар сўзига асал қўшиб уни йдириб олди.

Уйга киришди. Қимматбаҳо жиҳозлар, чўгдек гиламлар Нуриянинг аллақаерини жизиллатди. У девордаги суратлар орасида Розиянинг расмини кўриб ўта мулойимлик билан сўради:

– Вой, Розия кўринмайди.

– Термизда. Институтга кирган. Ҳафтада бир келади, – оҳиста жавоб берди Сожида.

Нурия катта сумкасини кавлаб гапирди.

– Бу йигитчага анор олиб келдим. Айтгандай оти нима, полвоннинг?

– Беҳзод.

– Мана, Беҳзодбой, момонгиз сизга анор олиб келди.

Манг.

Чойнакдай анорни оламан деб бола қўлидан тушириб юборди.

– Нима қилардингиз, овора бўлиб.

Сожида шундай дедию ёдига «лоп» этиб анор воқеаси тушди. Ёрилиб ёқутдек доналари кўриниб турган анорлар унинг устидан кулишаётгандек эди. Нуриянинг «Оворачилиги борми. Парваришига сизнинг ҳам қўлингиз теккан», деганини эшитмай ҳолсизланиб ўрnidан турди.

Нуриянинг «қўйинг, келинжон, чой-пой тараддуд қилиб ўтирманг», деганига қарамай газни ёқди. Шу аснода Очил тушликка келди. Ошхонада Сожидадан ниманидир сўради. Сожида айтди. Кейин эшик ёпилди.

Сожида дастурхон кўтариб кирди. Нурия дарҳол сўради.

– Кимдир келдими, айланай?

– Ҳа, Беҳзоднинг отаси...

– Ие, нега кирмади. Келганимни айтдингизми... – безовталанди Нурия.

– Айтдим. Иши зарил экан. Жуда кеч қайтармиш...

Нурия чўғ устида ўтиргандай бўлди. Икки чаккаси лўқиллаб оғриди. Қулоқлари ёнида нимадир, овози ўткир нарса қаттиқ чинқиргандай бўлди. Деворга беҳол суянди. «Кирмади. Билиб туриб кирмади. Мени кўрарга кўзи йўқ. Лоақал эшикдан бош суқиб салом ҳам бермади. Унутмабди. Энди кечирмайди. Ишдан қайтишини кутсаммикан? Ялиниб-ёлворсам, «менга эмас қорнимдаги бир парча этга раҳминг келсин», десаммикан? Кечирармикан? Ярашармикан. Йўқ! Мендан утгани кечиримли эмас. Унинг жойида бошқа биров, менинг ўзим бўлганимда ҳам шундай қилардим. Энди бу ерда қололмайман. Бу уйдан ўз изимни ўзим қирққан эканман».

Нуриянинг бошидан бир зумда шу ўйлар кечди. Сожиданинг «Ўтиринг. Ошга сабзи босдим. У кишиям келиб қолар», деган манзиратига қарамай қўзғалди.

Унинг вужуди худди бегонаникидай эди. Бирданига ўн-ўн беш йилга қариб кетганини ҳис қилиб, юраги орзиқди.

Нурия кетди. Дастурхон ёнида олти дона анор қолди.

ҚИССАЛАР

ЎТОВ

Улжамол момонинг киприклари жуфтлашган экан, сим каравот гичирлашию қизи Тўхтатошнинг инграганидан уйғониб кетди. Тўхтатош биқинини ушлаб тўлғонар, айни маҳалда инқилларди.

– Ухламай мен охир бўлай, яна санчдими, болам? Ҳозир қизлардан бировини чақираман. Уколингни қилади.

Момо шундай дея хонадан чиқди. «Қизлардан бири» ҳам мизғиган экан шекилли, туриб келиши қийин бўлди. Ярим кечада уйғотилганидан чўзиқ юзида норозилик зоҳир бўлиб кириб келди. Изидан момо кўринди. Ҳамшира ҳомуза тортди. Йўғон тортинқираган овозда сўради:

– Ношпа борми? Бешлик игнангиз-чи?

Момо тиқирлана-тиқирлана айтилганларни топиб берди. Номозшомда катта сумка кўтариб дори сотиб юрган йигитдан шуларни олиб қолгани яхши бўлган экан.

Момо ҳали-ҳануз қўли келишмаётган ҳамширага жовдиради:

– Ойнажоним, сенинг қўлинг бариникидан енгил. Шунинг учун сенга айтдим.

Ҳамшира бу мақтовдан ҳаволанмади: момонинг барча ҳамшираларга шундай дейишини биларди. У ўз ишини қилиб бўлиб, индамай чиқиб кетди. Момо изидан алқади:

– Ўғил-қизинг кўпайсин, илоё!

Эмдан кейин Тўхтатошнинг жони ором топгандай бўлди. Тўлғонишлари қолиб, ўрнига чўзилиб, онасига термилиб ётди:

– Бугун ётганимга неча кун бўлди, эна?

– Олти кун бўлди.

– Байрам қандай ўтдийкан?

– Ўтгандир-да...

– Биз тиккан ўтов ҳам ўрин олгандир?

– Олса олгандир, итим биладими? Шунга гапирма менга.

– Нимага ундай дейсиз? Ўтовнинг созларини топгунимизча қанча овора бўлдик.

– Овора бўлмасак ҳам бўларкан. Икки ўртада сен бундай касофатга йўлиқдинг.

– Шой бўлиб кетаман, эна.

– «Насиб бўлса», деб гапир...

Улар индамай қолишди. Иккаласи ҳам хаёл уммонига шўнғиган эди.

* * *

Эрта баҳорда ҳосил байрамими, пахта байрамими, ишқилиб қандайдир тантана бўладиган кун арафаси эди. Жамоа хўжалиги раиси хотин-қизлар кенгаши раиси – хушрўйгина жувон билан Улжамол момонинг ҳовлисига кириб келди. Бу ташрифдан момо жуда севинди, гурурланди: пича маланглигим бор-да! Ташриф маъноси шулки, момо қишлоқнинг энг чевари бўлгани боис шаҳар марказидаги номи салобатли майдон четига ўтов тикади. Ичида ўзи ўтириб, ўтган-кетганга меҳмоннавозлик кўрсатади.

– Ўрин олсангиз, мукофотиям бўлади, – деди лобар жувон кулимсираб. Шунда оғзидаги тиллалар ялтираб кетди.

Буни эшитиб момонинг кўз олдига ким-нималар келди. Дарҳол рози бўлақолди. Журъатсизгина сўради:

– Ўтовни тикка қилишга ёрдамчи берарсизлар? Тўхтатош икковимизга қолиб кетмас-да.

– Хотин-эркак аралаш тўрт киши етадими? – сўради раис сахий раҳнамолардек.

– Етадиям. Кўпайлашиб уринсак, бир чойдиш қайнагунчалик гап, – деди момо дафъатан катта бисотга эга бўлиб қолгандай юраги ҳаприқиб.

У шунча одамга бошот бўлишини ўйлаб энтикди. «Қишлоқда мен тенгилар озми. Жупар дўстим, Қизларбиби кайвони, Жангил қудағай, янги кўчиб келган Норкумуш опалар ҳам ўтовни бинойидай тикади-ку. Шулар қолиб менга айтишди, иззат қилганидир-да шу. Кўп эмас, оз эмас, ўттиз йилдан бермаган хўжаликнинг иссиқ-совуғига аралашиб келаяпман. Бригаднинг самоварчилигидан пенсияга чиқдим. Қўйинглар уни, гавдаб қолган бир момо бўлса, қўлидан нима келарди, дейишмабди, шунисига шукур. Ўтовни бир яшна-тайки, кўрган «вой, маладес» десин.

Улжамолнинг ўзиям ўтовда туғилиб, шунда вояга етган. Ота-боболари туякаш, ўзига тўқ одамлар эдилар. Улар аъзо бўлган туячилик ширкати ҳозирги автохўжаликлар вазифасини бажарарди. Туякашлар турли юкларни бу манзилдан у манзилга етказишар, меҳнатлари эвазига касалари оқарарди.

Туя деган жонивор бензин, эҳтиёт қисмлар, баллон талаб қилмас, янтоқзор бўлса кифоя. Ширкат ихтиёрида юздан зиёд туя бор эди. Йигирма-ўттиз уйли туякашлар аҳил яшашар, сафарга кетганларнинг бола-чақалари ҳолидан хабарлашиб туришарди.

Улжамоллар беш қиз, ота-онасининг давлатлари етарли, ammo ўғилдан қисилган эдилар. Биринчи қиз туғилганида севинишди: онасига ёрдамчи бўлади! Иккинчиси дунёга келганида пича ташвишланишди: отасига кўмақдош кутилган эди. Учинчи қизлари таваллуд топганида саросимага тушишди, ҳамон ўғилга интиқ эдилар. Бу қизалоқнинг исмини иримига яраша Ўғилмурод қўйишди.

Агар исм бирор нарсани ҳал этса, тўртинчи фарзанд ўғил бўлиши лозим эди. Эвоҳ, яна қизли бўлишди. Оти ўзи билан — Қизларбас.

Ота-онанинг бошлари ҳам, гўё гуноҳкорлардек, айбли иш қилгандек юришади. «Ўғилни ҳам, қизни ҳам Худойим беради», «Бир хил қизлар ўғилдан устун бўлади», дейишиб таскин-тавалло айтишган овулдошларининг юпатишлари уларга худди ажува қилишгандай туюлади.

«Бир хил қизлар ўғилдан авло бўлади», деганлари айни Улжамол ҳақида эди. Унинг оламга келиши қийин кечди. Онаси Ойсифат бойвучча ярим кун дард еди. Икки-уч хотин-халаж, ўзини кайвони, бунақа ишларга корафта санаганлар унга парвона. Туя тортиб, Термизга кетган Абжал чопагон пичоқ-мичоғини ҳам ташлаб кетмабди. Ойсифатнинг бахтига Шерободда уч кун ёта тўйлаган Норжамол қушнот келиб қолди. Келасолиб офтоба сўради. Тезгина таҳорат олиб, Ойсифат бойвучча қийналиб ётган ўтовга кириб, сиғинишга тушди:

— Айланайин Парвардигор, эгачимнинг мушқулини осон қил. Ўғилми, қизми, эсон-омон қўлига олсин!

Норжамол қушноч пахта билан Ойсифатнинг кийимлари устидан силади. «Абжалбойнинг ҳам калласи ишламас экан, хотинининг ой-қуни яқинлигини билиб туриб, туя тортиб кетганини қаранг», деб ғудраниб қўйди.

Сўнгра Ойсифатнинг елкасидан қучиб, далда берди:

— Худо де, эгачим, бўшашма. Қайтайлик, сен билан бизнинг вазифамиз-да туғиш. Киндигини ўзим кесаман. Менга ўхшаб тайтув-тайтув гапириб юрадиган бўлади.

Норжамол қушночнинг эсига алланима тўшди шекилли, ўтовдан ташқарига ҳам бемалол эшитиладиган қилиб ҳайқириб юборди:

— Худой кўтарсин, бизни. Ҳаммамиз ҳам бунча эсар бўлмасак. Нега бирортанг туянинг жунини эсга солмайсан. Мен ўлгур-ку шошиб қолибман, сенларга нима бўлди? Қуруқ лаловлашасанлар, Ойсифатнинг дарди қочиб кетади, демайсанлар ҳам. Улғўзи қудағайнинг қизи, отинг нимайди, ҳа, ҳа Холдон. бор болам, туянинг жунини бир дўғоба сувга чайиб, сувини тезда бу ерга олиб кел!

Қушночнинг амри зудлик билан ижобат бўлди. Холдон косани Норжамол қушночнинг хиёл қалтираётган қўлига тутқазди. Ўтов ичини момонинг мунгли овози қоплади:

— Айланайин Парвардигор, шуни бандам десанг ўзинг мадад бер! Қизим, кўзингни чирт юмиб, косадагини ичиб юбор. Ма, ма, болам. Ана, ана. Ҳу яша! Айланайин, азиз авлиёлар. Термиз ота. Сулаймон ота...

Қушночнинг овозини чақалоқнинг «инга-инга»си босиб кетди...

Туя жунининг хосияти билан бу серғалва дунёга ташрифи тезлашган бир парча эт — Улжамол эди!

* * *

Ўн-ўн бир ёшларгача ҳам Улжамол опалари, тенгқур қизлар билан эмас, ўғил болалар билан ўйнар, мол боқар, ҳатто кураш тушарди. Чиллик, ошиқ ўйнаб, устун келганида баъзи болалар фирром қилса, уларга дашном берарди:

— Ҳа, чидолмадингми? Ўйинда йиғлаган кал бўлади.

— Қизнинг жони қирқта, ўғилники ўнта бўлади, кайпанг.

— Фирром қилгунча, бор, бетингни юв. Яласа, ўнта кучук тўяди...

Болаларнинг ўйинлари ҳам кўп эди. «Кес-кес», «Оқсуяк», «Ғоз-ғуз-бир пиёла туз», «Яшинмачоқ», «Дуррама»...

Баҳор келгач, бу ўйинлар сони янада ошарди. Кўкламда ўғил-қизлар тилла балиқнинг елкасини эслатувчи қирга чиқишиб, момоқаймоқ, хўжайлики, каврак, мушткети, кўкгул, калпиёз, қум зардак териб ейишар, буталар орасидан жон ҳолатда отилиб чиқадиган товушқонлар кетидан таёқ отишар, беҳуда қувишарди. Болаларнинг тиниб-тинчимайдиганроғи қовоқари ёки қўғаларнинг қўзоғини тўзғитиб қочарди.

Улжамол болаларнинг «кулдиргич»ни кавлаб топиб, уни товонларига эзгилашлари билан сира келишолмасди. «Кулдиргич» дегани малларанг, миттигина, меҳнаткаш жонивор бўлиб, ерда ўқувчилар сиёҳдонига ўхшаш уя ясар, тупроқ ичига кўмилиб яшар эди. Онда-сонда уясининг аллақарида пайдо бўлиб, тепага тупроқ отиб ётарди. Болалар «сиёҳдон»ни кўргач, тупроғини кавлай-кавлай «кулдиргич»ни топиб олишар, унинг қонини қотиб кетган товонларига суртишарди. Шундай қилинса, ҳар қандай ландовур бола ҳам чопқир. югуришга моҳир бўлармиш... Қанча-қанча «кулдиргич»лар қони катта-кичик товонларни «безади», лекин бу товонлар соҳибларидан бирортаси ўзғир бўлиб чиқмади.

Улжамол шу жониворларни ҳимоя қилиб, бўлажак югурағонлардан кўпларининг лаб-лунжини шиширган. Шу боис ҳар баҳорда икки-уч бола «кулдиргич»дан қимоб бўларди.

Эҳе. ўша даврлардаги қир-адирларни қуяверасиз. Қизғалдоқлар, полвонбошлар. итузумлар, замбуруғлар, чучмомалар, сиз билан биз аллақачон номларини эсимиздан чиқариб юборган, қизилми ё кўкми китобга кирган, эндиги авлод умуман билмайдиган ўт-ўланлар қоплаб ётарди. Итузумга бир тўйган сариқ касалга чалинмайди, деган гап юрарди. Тошбақалар вазмин ҳаракатланар, сон-саноқсиз калтакесаклар у ёқдан-бу ёққа тинмай қатнар, болаларнинг юрагига ваҳм солиб, турли илонлар кўриниш бериб қоларди. Янтоқларга ёпишиб олган жизловуқларнинг жўр овози оламни тутарди.

Улжамолларнинг асосий ўйинжойи салкам бир гектарни эгаллаган, икки қаватли уйдек тепалик эди. Тепалик олд оёқларига улкан бошини қўйиб ётган баҳайбат шерга

ўхшарди. Унинг ҳар жой, ҳар жойи кавланган бўлиб, сопол парчалари сочилган эди. «Сомон шляпали, қора кўзойнакли кишилар бир ҳафта қазишиб, ҳеч нарса тополмадилар шекилли, индамай жўнаб кетишди», деб эслашарди ёши катталар.

Ана шу тепалик ҳозир ҳам бор. Атрофи пахтазор бўлиб, поёноб сув унинг теварагига тушаверганидан мўъжазгина тўқайзор ҳосил бўлган. Тепаликнинг ярмигача зах чиқиб бориб, «бахайбат шер»нинг қаддини чўктирган. Неча асрлар гувоҳи, не-не ажодларимиз, дўсту душманларимиз қадами теккан маҳобатли «шер» ҳозирги авлодларимиз шу кўйга туширганидан ғамбода бўлиб сукут сақлайди.

Шу тепаликка ёндош ерлар ўзлаштирилаётганида қизиқ воқеа рўй берган деб нақл қилишади.

...Баланд-паст ерларни бульдозер билан текислашарди. Яқингинадаги қишлоқдан бир киши чиқиб, унинг ишини томонга қилиб ўтирарди. «Ёрни рандалаётган» бульдозер изида бир нарсалар қуёшда ярқиллаб кетди. Уни кузатиб ўтирган бир киши югургилаб бориб қараса, йигирма-ўттизтача олтин тангалар!

Улар бульдозернинг залварли «оёқ»лари остида парчаланиб кетган қадимий кўзачадан тушган эди. Ҳалиги одам ҳадиксираб бульдозер тарафга, теварак-атрофга аланглади. Бульдозерчи ҳеч нарсадан хабари йўқ, бамайлихотир ишини давом эттирарди.

Олтин топган қачондир, кимдандир эшитганига амал қилиб, бош бармоғини тишлаб қонатади-да, қонини олтинлар устига томизади. Бунинг маъноси: шу топилдиқлар ҳаппа-ҳалол уники бўлди, дегани экан.

Шундан сўнг у тангаларни апил-тапил йиғиштириб чўнтагига солди. Киссасини устидан ушлаганича уйига шошилади.

Бу ҳақда хотинига, ҳеч кимга оғиз очмай, тангаларни елим халтага солиб, уйдан узоқроққа — одамлар назари тушмайдиган жойга кўмади. Хотинига сездирмай, унинг оғзи бўшроқ эди, тангалардан оз-оздан олиб данғиллама уй қурди, енгил машина олди.

Ночорлик билан тўла хайрлашиб, эндигина фаровонлашиб бораётганида фалокатга йўлиқди. Кечаси хазинаси кўмилган жойни очиб, бир-икки танга олаётганида илон чақди. Уйига машинасини

бир амаллаб ҳайдаб келиб, остонага йиқилганида аъзойи-бадани кўм-кўк шишиб кетган, тили калимага келмас эди...

Шундай қилиб, ердан топилган хазина тагин ерга кўмилганича қолиб кетган. Шуни айтадилар-да, эгасига вафо қилмаган — бошқага вафо қиладими, деб. Устига минг марта бармоқнинг қони издирилган билан ишлаб топилмаса насиб этмас экан-да.

Йиллар, эҳтимол асрлар ўтади... Бояги киши яшириб кетган, қаердалиги фақат унга ва Яратганга аён бўлган дафинани яна кимдир топиб олади.

Унга ҳам буюрармикан?

* * *

Отаси Абжал чопагон от билан туяга меҳр қўйган. Бу хислатлар Улжамолга ҳам юққан, нортуялар, лўklar, харвоналар орасида бемалол юраверади. Бўғалоқлар, айниқса унинг эрмаги. Кўзлари бирам чиройли. Онасини бир ярим йил қўймай эмиб юради. Жуда нозик бўлади, қурмагурлар. Ўзи туя зоти жуссаси катта бўлгани билан анча мўрт. Қалтисроқ йиқилса, бирор жойини синдириб олиши оппа-осон.

Йиқилганида олдида «ҳайт», «ҳайт» деб ўтиришдан ўзга чора йўқ. Шунда секин-аста туриб кетади. Машҳур мақол шундан қолган бўлса керак-да.

АЖОЙИБ РАҲБАР ЭДИ

Мен жуда кўп йиллар матбуотда, туғрироғи, Термиз туман, кейинчалик Ангор туман «Илғор» газетасида бош ҳисобчи вазифасида ишлаб, Хўжамурод акадек самимий инсон, истеъдодли журналистни ҳаётимда кам учратганман.

1976 йилнинг 16 сентябрида Термиз туман газетаси таҳририясига ишга келганимда, Хўжамурод Тоштемуров қишлоқ хўжалик бўлими мудири эди. Табиатан хушчақчақ, беозор бу инсон қайси даврада ўтирмасин, албатта ҳазил-мутуйиба авжида бўларди, ҳеч ким зерикмасди. У қизиқ-қизиқ воқеаларни, ҳангомаларни шу қадар жонли тарзда ҳикоя қилиб берардики, кулавериб ичакларимиз узулгудай бўлиб кетарди.

Уша, биз Хўжамурод акадан айрилган кун то ҳануз ёдим-да...

Туя қирқ йилча яшайди. Шунинг ўттиз беш йиллари одамнинг корига ярайди.

Кузда лўқларнинг ороми қочади. Масти тарқагунча ундан қўрққулик. Онаси Ойсифат бойвучча туя сутини соғишга моҳир. Қимрон, ёғ қилишда ундан ўтадигани йўқ. Туя жунидан алламбалолар тайёрлайди.

Отаси ёз бошланди, дегунча туя пешоби билан оёқларини ювади. Қарабсизки, ҳар қандай қалин пойабзал кийганда ҳам ёз бўйи оёқ терламайди.

Ана шу Абжал чопагон билан Ойсифат бойвуччанинг кенжа қизлари ўғилшода Улжамол бўй етиб турибди. Бойсунда Ойбарчин бўлса, туякашлар овулида Улжамол! Тенги чиқса текин бериладиган, сарвиқомат бир ҳилқат.

Тенги чиқди: куёв бўлмиш ҳам бегона эмас. Ота томонидан тоғасининг йўлбарсдай ўғли Эшқора. Улжамол билан кечагина бирга ўйнаб, бирга мол қайтариб юрган бўз бола. Кийгани устига, егани оғзига ярашади.

Яхши қиз ўз овулидан чиқмайди. Энди чиқди «вечер»ларда топишиш, қизларнинг ота-оналарига безрайиб «Мен фалончини хоҳладим. Шунга берсаларинг берганларинг, бўлмаса қўшилиб қочиб кетаман», ёки «Ўзимни у қиламан, бу қиламан» дейишлари. Эл-юртнинг ҳаловатини қочириб, ярим кечагача гусур-гусур «вечер» қилиш, ерни чангитиб «зикр» тушиш, радиокарнай деган топилмай кетгур матоҳни

1998 йилнинг 8 май куни одатдагидай ишдамыз. Хўжамурод ака хонамга кирди-да: «Альбина, сизнинг ёзувингиз чиройли. Тошкентга бориш учун битта сафар гувоҳномасини ўз қўлингиз билан ёзиб беринг», деди.

— Хўжамурод ака, Сизнинг ёзувингиз ҳам жуда чиройли, — дедим мен.

Хўжамурод ака байрамдан сўнг Тошкент сафарига отланган, янги асарларини нашриётга топширишни, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига учраишни мақсад қилиб қўйган эди. Ўша куни ҳаётининг сўнги куни эканини сезгандек, у ҳамма қариндоишиникига кириб чиқади, ҳаттоки, чегара туманида яшаётган ва шифохонда даволанаётган сингилларининг ҳолидан хабар олади.

Ҳа, Хўжамурод Тоштемуров ажойиб инсон, серқирра ижодкор, уни ҳаммиша соғинч билан эслаймиз.

Альбина Миннигалиева

бақиртириб қўйишлар энди урф бўлди. Ҳали чилласи бошланмаган келиннинг юзи тапрайиб тўйнинг тўрида ўтиришию келин-куёвлар ибo сақлаш ўрнига лапанглаб ўйинга тушишлари ҳам энди расм бўлди.

Ишқилиб шу қилиқларнинг охири бахайр бўлсин!

... Бугун Улжамол ота-она уйини тарк этади. Туякашлар овулида тўй.

Узоқ-яқиндан меҳмонлар гурас-гурас келаяпти. Қўйлар сўйилиб, қозонлар билқилляпти.

Тўйга қачонлар эди тайёргарликлар кўрилгани. Абжал чопағон Зарабоғдан бир заргар бобони уйида ҳафта сақлаб, Улжамолга шокиладор сирға, ақиқ кўзли билакузук, зеби-гардон ясаттириб, ҳақиға икки тўқли берди.

Ойсифат бойвучча бир талай овсинлари, қайинсингилу овулдошлари билан напрамач, бўғжама, қурлар, ойнахалта, қошиқлов, тузлик сингари буюмларни қўлдан чиқарди. Қанча гилам, ҳасали пўстак, тақяматларни айтмайсизми.

Келинга атаб балхи рўмол, маймунғози рўмол,ғижим рўмол, қазна рўмоллар олиб келинган. Қуда-қудағайларга беқасам тўнлар, тик желаклар, адрас чопонлар тиктирилган...

Улжамол келинни роса ясанттиришди. Аввалига у дугоналари қўлини силтаб ташлади. Келинлик либосларини улоқтирди.

Бундан ҳеч ким ранжимади. Чунки ирим шундай.

Унга ситорали қўйлак кийдиришиб, пешонасига сил-сила осийди. Бўйнига гарданкаш тутишиб, ҳайкалу мунчоқлар билан безатишди. Қимматбаҳо узуклари, латибаси, ҳапамату нўғойи кавуши ярашиб турган ўн етти-ўн саккиз ёшлардаги санамни кўз олдингизга келтирдингизми? Бу – Улжамол бўлади.

Дугоналари тегишишади:

– Отинг ўчгур, бир зўр келин бўлдинг-ей. Йигит бўлганимда ўзимдан ортмас эдинг.

– Зўрлигини бир ҳафта ўтгач биласан...

– Нағма қиласан бунча, ичингда-ку ўлиб турибсан, тезроқ Эшқорамни кўрай деб... Биров айтган экан «Кўёвимни кўргунча куйиб-ўлиб бораман», деб...

Келин тўрсаяди. Ёлғондакам биров-яримни муштлаган бўлади. Ўтовни қизлар қийқириғи босади...

Ҳозирги келинлар тўй кийимини бир кечага аллақанча пулга сотиб олишади, дейишади. Бу либосларни ўзидан олдин

кимлар кийган, улар соғлом бўлганларми-йўқми, ишлари бўлмайди. Бу ижара кийимларни ундан аввал енгилоеқ, ўзини кўп оғушларга ташлаганлар ҳам эгнига тортмаган деб ким кафолат бера олади?

* * *

Куёвнинг уйи унча узоқ эмас. Шу ердан янги тикланган ўтов кўриниб турибди.

Керагалари олтмиш бошли, кигизлари кўм-кўк, кўзни яшнатади. Кўк қоракўл қўйнинг кузги қирқимдаги жунидан босилган кигизлар. Бу кигизларни босиш учун Эшқораларникида неча бор ҳашар бўлган. Билагии йўғон йигитлар кигизларни тобига келтиришиб думалатишган.

Ўтовнинг чийлари олтиндек товланади. Тўқайдаги қамишлардан сараланиб олинган.

Келин учун нортуя ҳозирланиб, устига яп-янги гиламлар ёпилди. Бўйнига, тўрт оёғига аломат қўнғироқлар осилди. Жаранглаганида дилни қитиқловчи оҳанги йироқ-йироқларга кетади...

У пайтлар ҳозиргидек «Нексия», «Дамас»лар бормиди, ёронлар! Туя туякашнинг оғир-енгил, иссиқ-совуқ кунларида ҳам, узоқ-яқин йўлларида ҳам садоқатли ҳамроҳи эди. Эндиги келин-куёвлар талтайиб кетган: «тўйимизда бунча машина хизмат қилсин, икки-уч видеочи тасвирга олсин, фалон даста санъаткорлари келсин!».

Бир тўйда қатор кетаётган, сигнали юртни бузиб бораётган машиналардан бирининг олдига ёпилган сўзана ипи узилиб, олд ойнани қоплаб қолган деб гапиришади. Шу машинада келин-куёв ва уларнинг ҳамроҳлари бор эди.

Ҳайдовчи ҳеч нарсани кўрмай қолиб, машинани йўл четидаги бетон устунга бориб урган. Машина ағдарилиб, ичидагиларнинг бари жувонмарг бўлган, дейишади.

Шундайлардан Худонинг ўзи асрасин!

...Нортуяда Улжамол келин бўлиб бораётир. Олдида амакиларидан бирининг аёли — миқтигина хотин, туяга минавериб уддабурон бўлиб кетган янгаси ўтирибди. Улжамол унинг йўғон белидан маҳкам ушлаган. Туянинг атрофида ўғил-қиз болалар чувиллашади. Ортида эса қуда-қудағайлар, тўй иштирокчилари сиполик билан одимлашади.

Улжамол туя устида оҳиста йиғлаб борарди. Йиғининг астойдил эмаслиги ҳеч кимни ҳайратга солмайди. Таомили шунақа!

Бир гуруҳ йигитлар, ўсмирлар узун ходани кўндаланг кўйиб йўлни тўсишди. Буни «боқон тутиш» дейдилар. Улар куёв томон билан бироз мунозара қилишди. Сийлов камроқ бўлди шекилли, «Боқон»ни истар-истамас четга олишаркан, пўнғиллашди:

– Бечора Улжамол, зиқналарга келин бўпти, бизга лоақал битта кўзи ҳам беришолмади-я.

– Шоулоқнинг жойига эллик сўм узатишяпти. Ўла, қурумсоқлар.

– Бундан кейин биздан келин олганларингизни кўрибмиз!

Кудалар ҳам бўш келишмади:

– Йигитлар, оз дейсизлар, эллик сўмга Жарқўрғоннинг бозорида учта қўй беради.

– Камини тўйга бориб ейсизлар.

– Куёв ўзларингизнинг ошноларингиз. Шунини қўймангизлар...

Ўтов ёнида нортуюни чўктиришди. Улжамолни бақувват қўллар (Эшқораники, аниқ билди) тушириб олди.

Момолар, янгалар жийда, парварда, туршаклардан сочқилар сочишди. Болалар талашиб териб олишди. Келин тарафдан келган қудаларнинг эгнига пича-пича ун сепган бўлишди.

Икки жойга ўт ёқилган. Келиннинг олдига чиққан онаси Турдигул чевар Улжамолнинг қўлтигидан тутиб ўтлар орасидан олиб ўтди. Дарвоқе, олдига чиққан оналар хусусида. Маҳалладаги обрўли аёллардан ёки қариндошлардан бири келиннинг олдига чиққан онаси қилиб тайинланади. Унинг эри эса тутинган ота саналади. Тутинган она ва ота келинга бир умрлик ҳомий, ҳамдам.

«Туғишгандан тутинган афзал» бўлиб кетишади кўпинча. Келин бу аёлни она, эркакни эса ота дейди.

... Турдигул чевар Улжамолни чор тарафга таъзим туттирди. Олқишлар эшитилди. Сўнгра ўтовга авайлаб олиб кирди.

Ўтов ичи сепда келган буюмлар — қурлар, зардеволлар, турли жиҳозлар билан аллақачон безатилган, тўрга алвон чимилдиқ осилганди. Буни кўриб Улжамолнинг юраги ҳаприқиб кетди...

Ичкари исиб кетганди. Шунинг учун бир томондаги чийларни тахлаб, керагаларни очиб қўйишди. Керагалар кўзанақларидан болалар қарашиб «Ана келин, ўтирибди», «Вуй, хушрўй экан» деб шодон қичқиришди.

Ўтовга ҳузурбахш шабада кирди. Турдигул чевар Улжамолга сал дам бергач, уни яна ташқарига олиб чиқди. Навбатдаги урф-одатларни бажо келтириш лозим эди.

Турдигул чевар Улжамолни таъзимга энгаштириб қайнота-қайнона, овсинлар, қайнағаю қайинлари, қайнсингиллари, меҳмонларга келин салом бердирди. Шунинг эвазига ваъдалар олинди:

– Келинимга бузоқли сигир, ўнта қўй, тикиш мошин бераман, – салмоқлаб гапирди қайнота Кўчкинбой.

– Мен бўлса ўрмаксоз, тароқи гилам, супра, енгса, рапида бераман, – сахийлик қилди қайнонаси Кунсулув.

Қайн-қайноғалар ҳам мард кетишди:

– Бир хум чойнак, ўнта пиёласи билан...

– Катта хамиртовоқ...

– Шерободнинг кўзасидан иккита...

Келиннинг бетидаги чимматини олишга талабгор болалар нариёқда баҳслашишади. Бу шарафли иш қайнилardan бири, тўрт-беш ёшлардаги – қалмоқ башара, сих сочли болакайга насиб этди.

У қўлига тутқазилган ўқлов билан Улжамолнинг юзидаги дока чимматни оҳиста кўтарди. Атрофдагилар шодланиб кулишди. Турдигул чевар чимматни ўша боланинг белига боғлаб қўйди.

Улжамолнинг қўлини бир товоқ унга ботиришгач, келин ўтов биқинидаги ўчоққа ихлос билан мой томизди.

Барча маросимлар бажо бўлгач, Турдигул чевар Улжамол – қиёматлик қизини ўтовга олиб кирди. Иккаласи ҳам хийла толиққан эдилар.

Ташқаридан меҳмонларнинг баланд-паст овозлари, хизматда юрган ёш-ялангларнинг бесаранжом товушлари, Чоршанби бахшининг «Алпомиш»ни берилиб айтаётгани эшитилиб турарди.

Уларнинг тўйлари бўлиб, никоҳлари ўқилгани эллигинчи йилларнинг ўртасида эди. Улжамолнинг эсида: ўша йили қаттиқ ёғингарчилик бўлиб, Ангорни сел босган эди.

Улжамол қирқ кун ўтовдан чиққани йўқ. Эмин-эркин ўсган одамга бундан-да зўр азоб бўлмаса керак. Турдигул чевар, дугоналари келиб суҳбатлашиб ўтирарди. Улар Улжамолнинг янчмишни хуш кўришини билиб, дарҳол шунга уннаб кетишарди.

Янчмиш учун энди тандирдан чиққан иссиқ нон даркор. Уни обдан майдалаб, товоққа солинади-да, сариёққа аралаштирилади. Бурдаларнинг тафтида эриган сариёғ қўшилгач, ажиб бир егулик пайдо бўлади...

Дугоналарининг суҳбатлари орасида «Иби, уялмайсанми, шундай нарсаларни сўрашга», «Бунинг нимасига қизиқасан?», «Ўл, ҳали келин бўлсанг биласан», деган гаплар тез-тез эшитилар, сўнг кулги кўтариларди.

Эшқора ҳам туя торгади. Келиннинг чиллалигини ҳисобга олишиб, уни кўп узоқларга юборишмайди. Турмушлари бир маромда кечаётган эди, фамилияси «Қуруқ чўп» деганга ўхшаш юрт катгаси шундай фармон берибдики, одамлардаги ортиқча моллар олинсин, Амриқодан ўзиб кетишимиз керак, деб. Шу бўлди туякашлар ширкати ҳам барҳам топиб, унинг аъзолари бошқа касбларга ўтиб кетдилар.

Улжамол билан Эшқора жамоа хўжалигида ишлай бошлашди. Топиш-тутишлари ҳеч кимникидан кам эмас. Лекин фарзандлари турмай, диллари кўп хира бўлди. Тўнғичлари яшаб кетганида ҳозир қирқ ёшдан ошарди. Кетмакет тўрт ўғил-қизни тупроққа беришди. Умри узоқ бўлиб, ўзидан кўпайгур Тўхтатош уларнинг кўзга суртганлари бўлди.

Тўхтатош бир яшар эдими, ундан ўтганмиди, оиланинг бошига кулфат тушди. «Занг» каналидан хўжаликка бир ариқ сув очиб, отлиқ келаётган Эшқорани мудроқ босади. Ғўзага дори сепаетган сап-сариқ самолёт пешинги парвозга кўтарилаётганида оти ҳуркиб кетади. Эшқора унинг устидан учиб кетиб, анча беҳуш ётади. Одамлар хабар топишганида у чалажон, оти атрофида айланиб, пишқириб-пишқириб қўяди.

Эшқора «элга кўлқарили, олишли тўй қилиб, Тошкентдаги Ҳалима Носировани олиб келолмадим», деган армон билан кетди. Дафн куни, етиси, қирқи. ҳатто йилида ҳам Сурхон ва Қашқадан гапга етар туяқашларнинг бари ҳозир бўлди.

* * *

Эмдан жони тинчиган Тўхтатош анча эскириб қолган кўрпачага ёзилган дағал чойшабнинг бир чеккасини гижимлаб ухлаб қолди.

Хонада иккалови. Учинчи кароват соҳибаси – рангпар аёл икки бор сариқ касал бўлган. Энди истисқодан қийналади. Унинг изидан келадиган ўғли ҳунар мактабида ўқийди. У деразадан бир қараб, бурнини ҳавасга тортгандек тураверади. Аёл бир кечага жавоблашиб, уйига қўшни вилоятдан келган қудалари билан «ияк уриштиришга» кетган.

«Мен, маланг бўлмай ўлайин, бу бирамай қизга ҳам жабр қилдим. Уй тикмасам, ўлиб бораётувдимми? Биров сал илиқ гапириб, пона қўйса, учиб кетавераман. Бу одатим энди ўлганда қолади», ўйлади Улжамол момо.

Унинг кўз олдидан байрамга тараддуд ташвишлари ўта бошлади...

... Ўша куни хўжалик раҳбарларини кузатиб қўйгач, келинлигидан хотира бўлиб қолган ўтовининг анжомларини кўздан кечирди. Чанг-чунгини қоқиштирди. Тўхтатош ҳам оғзи-бурнини рўмоли билан боғлаб унга ёрдамлашди.

– Насиб этса ана шу рўмолинг янги бўлади. Ўрин олсак, мукофоти бор экан, қизим.

– Мукофоти бултургидай бўлса, худой есин, керак эмас. Эсингиздами, «Фахрий ёрлиқ» деган қаттиқ қоғоз беришган эди.

– Ношукурлик қилма, тойсин! Катталар шуни бизга раво кўрибди, раҳмат. Момохол, Қизлархонлар ҳеч нарса ололмай, қуруқ қайтишди-ку. Эдирангламай ўқларнинг чангини сурт. Индамаганга ҳақдингдан ошиб, гап гапирадиган бўлиб бораяпсан...

Тўхтатош «миқ» этмай ишини қилаверди.

Индинига момони қизи, ўтов-пўтови билан шаҳар марказига аравачали тракторда «аллада азиз» қилиб кўчириб боришди.

Бу ерда ҳам иш қайнаб ётган экан. Бошот кўп, бир-бирига ақл ўргатиб, каттаси кичигига кўрсатма бериб юрибди. Бирор нарса устида тортишиб қолишса, нарироқдаги уч қаватли бинода ўтирган оқсоқолдан сўраб келишадими-ей.

Улжамол момо тайинланган жойга ўтовни тиклай бошлади. Уларга изма-из етиб келган икки ҳамқишлоқ аёл – Ҳурбиш, Қизман, тракторчи Тошанлар кўмаклашди.

Дастлаб керагалар тикка қилинди. Одатда керагалар қирқ саккиз, эллик икки, олтмиш бошли бўлади. Буларники ҳам олтмиш бошли. Уларни бир-бирига маҳкамлашгач, эшикни ўрнатишди. Тошан бир-бирига чандиб боғланган тўртта ўқ билан чанғароқни азот кўтариб турди. Аёллар ўқларни чанғароққа тез-тез қадаб, бир томонини керагага боғлай бошлашди. Олти-етти ўқ, шу жумладан, эшик устига жойлаштирилган етим ўқлар ҳам чанғароққа қадалгач, Тошаннинг кераги бўлмай қолди. У терини арта-арта четга чиқди.

Ўқларнинг барчаси қадалиб, тизмалар маҳкамлангач, кигизлар ёпилди. Белдов, тоғобчилар кигиз устидан жой олгач, жуда ярашиб тушди. Чанғароққа туйнук ташланди, чий тутилди. Керакли қозиқлар қоқилди, боғланадиган жойлари боғланди.

Қарабсизки, турли миллатдаги кўчманчи қавмларнинг қадимий манзили бўлган росмана ўтов тахт. Ичидаги юкоёқ, обдаста, жунтароқ, хумра, ўчоқ тош, ёргунчоқ, куви сингари юзлаб ашёлар жой олди.

Бу ишларга шаҳарнинг турли элатларга мансуб фуқаролари, бола-бақралари эринмас томошабин эдилар.

«Тушдан кейин комиссия тайёргарликни кўриқдан ўтказар экан», деган хабар келди юқоридан. Ҳамма баттар бесаранжом бўлиб қолди. Чунки ҳамма нарса шай деганда ҳам қайсидир иш чала қолган бўлади-да.

Комиссия тушдан кейин келмади. Номозшомда ҳам дарагини солмади. «Ҳеч ким ҳеч ёққа кетмасин. Барибир кўрик бўлади», дейишган бўлса ҳам, Улжамол момо Ҳурбиш, Қизман, Тошанларга жавоб берди: «Бизнинг ҳовлига ҳам қараб-қараб қўйингизлар».

Ўтовнинг олдида она-бола қўлишди. Булар ҳам боягилар билан кетишса бўларди, аммо иккиланишди: шаҳар жой, ҳар хил одам бор. Ўтовни беафтор қилиб кетишадими...

Улжамол момо бошқа хўжаликларнинг қўшхоналарини ҳам кўриб қайтди.

— Айланиб сер солдим. Бизникидан ўтадиган ўтов кўрмадим. Қараб тур ҳали, бизга биринчи ўрин тегади.

— Ўрин, ўрин деб эсингиз кетди-да, эна.

Она-бола дока рўмолга тугиб келинган нон ва жийда билан тамадди қилишди. Сўнгра уйнинг олдига шолча ташлаб бақамти ўтиришди. Нимани гурунг қилишни билишмайди. Кун бўйи югур-югурлардан чарчаган Тўхтатош онасининг тиззасига бош қўйди.

— Катта-матта қиз ташқарида ётасанми, уйнинг ичига кир, ул-бул нарсани тўшаб ёт. Ҳаво совияпти. Пича ўтириб менам кираман. Икковимиз ҳам ҳозир кириб кетсак, комиссия келиб қараса биз йўқ. Ҳе, ўлинглар-эй, демайдими.

Тўхтатош ўтовга кириб ялангқават кўрпачага чўзилиб, устига тикиш машинада қавилган камзулини ёпинди.

Момо қанча ўтирганини билмайди, шу томонга келаётган кишилар қорасини кўриб сергак қотди. Булар — ҳаяжон билан кутилаётган комиссия эди.

Комиссия икки эркак (улардан бири ўзларининг раиси), уч аёлдан иборат экан. Улар жуда хушнуд эдилар. Момога яқин келишганида улардан ароқ, атир, тандир кабоб ва тагин алланималарнинг иси анқиди.

— Салом, момашка, — деди улардан бирови — чарм камзуллиси. Каттакони шу бўлса керак, ўзига ишонч, виқор билан турарди.

— Алайкум ассалом, — жавоб берди Улжамол момо ҳам гурур, ҳам ҳадик аралаш. — Келингизлар, кўрингизлар, ойнажонларим.

— Ойнажонларингиз мана булар. Қалай, ўхшайдими? — деди аёлларни кўрсатиб каттакон.

Ҳазилим боп тушди деб ўйлади-да, хохолаб кулди. Аёллар қиқирлашди.

— Ўтов нечево, ҳа? — атрофдагиларга қаради чарм камзул.

– Яхши, Бори Қориевич, – чувиллашди «ойнажонлар».

Улар мамнун ҳолда ўтиб кетишди. Сал нарироққа боришгач, аёллардан бири нозланиб: «Бори Қориевич, одамлар қараб туришибди» дея вижирлади. У лорсиллаб қочган, чарм камзул қувган бўлди. Яна қийқириқ кўтарилди.

«Садағаси кетай, бир хил эркакларнинг ишига тавба дейсан. Ҳалиги хотиннинг ҳам бойи бордир, болалари бордир. Шундай ишларнинг касри ўзларига эмас, бегуноҳ болаларига уриб кетармиш», дея хаёлдан ўтказди Улжамол момо.

Момо йиғиштириниб, ўтовга кирганди. Тўхтатош уй-қусираб сўради:

– Комиссия келиб кетдимиз, эна?

– Кўмайин ундай комиссияни. Ҳа, келиб кетди. Нима қизиғи бор сенга? – момо негадир жаҳлланиб кетди.

– Сўраганиям қўймайсизми... – хафа бўлди қизи.

– Мана сўрадинг. кўнглинг тинчидими? – деди момо ҳамон аччиғи тарқамай.

Қиз онасининг нима жин урганини била олмади. Бошқа савол бермади.

Момо бир пўстакни ёзиб, унга чўзилди. Шу ётишида тонг саҳарда Тўхтатошнинг «Эна, эна, эна деяпман» деган зорланишидан уйғониб кетди.

– Ҳа қизим, бунча «эна»лайсан?

– Белим оғрияпти. Еб бораяпти.

– Ноқулай ётиб қолгандирсан? Шуникидир?

– Йўқ, қимирлаёлмайман. Иситмам ҳам бор, эна.

Момо кафтини Тўхтатошнинг пешонасига босди. Ҳарорати баланд эди. Момонинг юраги «шув» этди. Ким-нималар хаёлидан кечди.

«Ҳали бу кўргилик бормиди, бошимда. Ўл сен, малангсирамай. Уйда сидирғи урчуғингни йиғириб ўтирмайсанми. Ўтов тикиб гўр бўлдингми. Бу киши мукофот олар эмиш. Оласан ҳали, каттасини. Бултур ҳам мукофотга деган панжи қўй «жилдир кетди» бўлиб, раисникида сўйилди-ку. Ул эмасда, бул эмас, ўзингни ўққа, чўққа уриб юрасан. Ёлғизгина қизингни мукофотга алиштириб ўтирибсан-а. Асли пешонанг тиртайган ўзи сенинг».

Момонинг шууридан шу изтиробли ўйлар ўтди. Нима қиларини билмай, униққан гарди рўмол билан Тўхтатошнинг бошини танғиб қўйди.

Улжамол момо «Бегона шаҳарнинг ўртасида, бировни танимасам, кимга бош уришни билмасам», деб икки дунёси қоронғу бўлиб ўтирганди, фуқаролар йиғини раиси Тиркашевни Худо етказди. Унинг эскигина машинаси ўтов олдига пўриллаб келиб тўхтади. Ўчганидан кейин ҳам нимадир «поқ» этиб кетди.

— Қайтиб ётибсизлар? Кеча хабарлашолмадим. Афғондан бир оёқ бўлиб қайтган жиянимиз бор эди-ку, шу тўй қилди. Бошида турмасак, уят.

У тўйдан қатпаторнинг орасига гўшт, қуйруқ солиб, олиб келган экан. Бу ердагиларнинг гўшт-қуйруқ ейдиган ҳоллари йўқ эди. Касалхонага жўнашди.

Йўл-йўлакай Тиркашев «Қаердан бўлса ҳам пича бензин топишимиз керак. Бўлмаса қишлоққа қайтиб кетолмайман. Йўлдаги ҳамма колонкаларга шланг ўраб қўйилган», деб гапириб борди.

Касалхонага киришган эди, поликлиникага буюришди. У ердагилар беморнинг ҳужжатларини, қаерданлигини сўрашди. Қишлоқдан эканлигини эшитиб, «ўз туманларингизга борингизлар» дея гапни калта қилишди.

Туманда Тиркашевнинг таниш ҳаками бор экан. Тўхтатошни жойлаштириб, онасини ҳам олдига ётқизишди.

— Ўтов тикилганича тураверадими? — сўради Улжамол.

Тиркашев кулди:

— Эй, ўтовга алағда бўлманг. Бузиб, ҳовлингизга олиб келиб соламиз.

* * *

Тиркашевнинг таниш ҳаками, кампирбетли киши Тўхтатошнинг буйраги шамоллаганини маълум қилиб, Улжамол момога кўп дориларни ёзиб берди:

— Биздан топиладиганларини ёзмадим. Қизларимизга айтсангиз, беришади. Охирида ҳисоб-китоб қиламиз-да, — деди у мулойимлик билан.

Момо ҳайрон қолди: «Қизлари қаердан оларкан? Уларнинг дори заводи бормиди? Ҳали булар оламжаҳон пулни айтишса керак. Катта қайноғаси Эшмир полвонга айттириб, уйдаги танани соттирмаса бўлмас. Жон омон бўлса, мол топилади».

Бу ернинг қизиқ одатлари бор экан. Қайси ҳамширадан дори-дармон олсангиз, дарҳол ўша билан саз бўлиб қоласиз.

Овқат тарқатувчи, селкиллаб юрувчи аёл ҳар косага қуш насибасидай нарса солиб беради. Беморхона овқатларига Тўхтатош сира ўрганолмади.

«Ич, егин» деган сайин иштаҳаси нари кетади.

Ҳамқишлоқлар, қариндош-уруғларни худо ёрлақасин. Бири кескан ош, иккинчиси сугпалов, учинчиси пиёва, тагин бири нонтўшама олиб келади. Улжамол овқатлардан истисқо аёлга ҳам манзират қилади. У авваллари тортиниб турди. Кейинроқ костреюль очилиши биланоқ қўлини ювиб келадиган бўлди.

– Қизингизга «Бисептол» ёзишибди. Олиб келасизми ё ўзимизда боридан ишлатаверайинми? – эшикдан бош суқди ҳамширалардан бири – уқувсизгина пардоз қилгани.

– Ўзингдан қилавер, ойнажоним. Пулини мендан оласан.

Уқувсизгина пардоз соҳибасига шу гап етади: ошқора севиниб кетди.

Тўхтатош сезиларли даражада тузала бошлади. Ёш, ҳаётга ташна вужуд хасталикни тез енгмоқда эди. Кейинги икки кунда касали бир марта ҳуруж қилди, холос.

Ҳол сўрагани келиб туришибди. Раис билан хотин-қизлар сардори қорасини ҳам солгани йўқ. «Уларга ҳам осонми. Эл ташвишлари билан ҳакиллашиб юришгандир», деб ўйлади момо. Тўхтатошни келиб кўришга улар бурчли, лекин шунга тамизлари етмаётганини Улжамол кампир англамайди.

Қизику тузалди. Ўтов нима бўлдийкин. Тиркашев гапида туриб, эсон-омон ўтовни йиғдириб уйига олиб бориб қўйдими?»

Момо шу хаёлларга андармон бўлиб турганда қизи:

– Вой белим-ей, деб ингранди.

«Миянг суюлгур кампир, қариганда мукофотга бало бормиди» дея койинган Улжамол момонинг кўзларидан ёш томчилади.

БОБОЁРОВНИНГ ЖИЯНИ

I

Тоғамни танисангиз керак? Ие, бошингизни сарак-сарак қилаяпсизми? Наҳотки калта бўйли, штангачиларникидек миқти гавдаси тўнкарилган қайиқчадай қорнининг изидан эргшиб бораётганга ўхшаш, пича ҳовлиқиб юрадиган кишини сира учратмаган бўлсангиз? Хизмат машинасининг орқа ўриндиғида иягидан юқориси кўриниб ўтирадиган, шляпасини фаслга қараб алмаштирадиган одамга ҳеч кўзингиз тушмаганми?

Ҳокимнинг олтинчи муовини, кимсан Бердиёр Бобоёровични билмасангиз. Яна қўлларингизни кенг ёзиб, бошингизни сал орқага ташлаганча елка қисдингиз-а. Бўлмаса эшитинг. Бизнинг тоға масъул шахслардан. Катта-кичик ҳайъатларда ўз ўрни, серҳашам идораси, қабул соатлари, бешта, йўғ-ей, учта телефони, биллиардниги сингари кенг столи бор.

Мен тоғамнинг бош, яъни катта жияниман. Айтишларича шу дунёнинг ташвишларига шерик бўлганимга уч кун тўлганида тоғам эзгу тилаклар билан исмимни «Яхшибой» қўйиб берган экан.

Йиллар ўтиши билан менинг ёшимга ёш, тоғамнинг эса мансабига мансаб қўшилаверди. Мактабга борган чоғимда у қўкаламзорлаштириш идорасининг мутасаддиси эди, ўнингчига ўтганимда... Бунисини юқорида айтдим шекилли. Тоғам бир куни мактабимизга келиб-кетган эди, ўқишни битирадиган йилим «Бердиёр Бобоёровичнинг жияни» бўлиб ўқидим.

Ростини айтсам, «каттакон раҳбарнинг қариндоши» деган унвон билан юриш ўзимга ҳам бир қадар хуш келарди. Тенгқурларимнинг ортимдан ҳавас, ҳасад аралаш шивирлашиб қолишлари, қўли бўшади дегунча пешбанди билан елпиниб, «вой, ёниб кетдим-эй» деб зорланиб ўтирадиган буфетчи холанинг лапанглаб келиб мени навбатсиз жўнатишлари, директоримизнинг илтифотли муомалаларидан ғурурланиб қўярдим.

Айни маҳалда бу ҳолдан ўнғайсизланиб кетардим. Синфдошларимнинг мендан ҳадиксирагандай узоқлашиб кетишаётгани, ўзларини тортишлари ҳам ташвиш, ҳам хижолатга соларди. Танаффусда чақчақлашиб туришганида мен ҳам даврага суқилмоқчи бўлсам, қайнаб турган қозонга бир челак совуқ сув ағдарилгандек суҳбат бир зумда тиниб қоларди. Ёнимдаги бола ҳам «бу ердан доска яхши кўринмаяпти», деб бошқа партага ўтиб кетди.

Физикадан янги муаллим кирди. Ҳаммамизни бирин-бирин турғазиб, исм-шарифимизни сўраб таниша бошлади. Галим келгач, туриб «Яхшибой Қулиевман» дейишга оғиз жуфтлаётган эдим, жиккаккина Қулсоат «Бу киши Бобоёровнинг жиянлари бўлади», деса бўладими. Бутун синф кулиб юборди. Бировнинг чўнтагига қўл тиқаётганда тутилган кишидек қип-қизариб кетдим. Асли шу Қулсоатни иқим суймайди. Қачон қарасанг ўйингоҳдан бери келмайдию, ўқишлари доим «беш». Ўтган куни тоғамнинг машинасида келаётганимни кўрувди. Шунинг алами бу.

Ўқитувчи столга бир шапати тушириб синфни тинчитгач, Қулсоатга ўқрайиб қўйди. «Ана энди кўраверасан, ичи қора» дея хаёлимдан кечириб қўйдим. Шундай бўлса-да, Бобоёровнинг жияни эканлигимдан негадир хафа бўлиб кетдим. Ўқишни тамомлагунча бундай хафагарчиликни бир неча бор бошдан кечиришга тўғри келди.

II

Мақтаб йиллари ҳам ортда қолди. Қўлга шаҳодатнома теккач, кўп синфдошларимдек олий билимгоҳларнинг эшигига ўзимни ургим келмади. Қалбимнинг бир четиде сақлаб юрган пинҳоний ниятим бор эди. Миршаб бўлмоқчи эдим. Буни ҳеч кимга, ҳатто онамга ҳам ошкор қилмаганман. Синфдошларимни майна қилади, деб чўчисам, онамни рози бўлмайди, деб ўйлардим. Жасур изқуварлар, даҳшатли жиноятчилар билан яккама-якка олишувда устун келган кишилар ҳақидаги кинофильмлар, китоблар менинг жоним эди. Маҳалламиз нозири Шоқосим аканинг зарҳал белгили либоси болалигимдан мени ром қилган. «Улғайгач ўша кишидай паҳлавон қоматли мелиса бўламан», деган қарорни дилимнинг тўрига жо қилганман.

Келажақда ўзимни ички ишлар ходими қиёфасида кўрар, чигал ишларни ҳам қийналмай фош қилар, баъзан икки-уч безорига қарши юзма-юз келиб қолар, уларни шарқона якка кураш усули билан ерпарчин қилиб ташлардим...

Орадан беш-олти кун ўтказиб, тўппа-тўғри ички ишлар бўлимига кириб бордим. «Йўли бўлган йигитнинг янғаси олдидан чиқади», деганларидек, шу куни Шоқосим ака навбатчи экан. Тараддулланиб тургандим, унинг кўзи менга тушиб, ойнаванд дарчадан ёнига имлади. Саҳрода адашганда карвонга йўлиққан кишидек севиниб унинг олдига яқинлашдим.

– Ҳа, Яхшибой, нега келдинг, ўғлим. Тинчликми?

– Тинчлик. Мени ишга олингизлар, – девордим дабдурустдан.

– Ишга дейсанми? Қойил азамат! – Шоқосим аканинг тақадек мўйлови остидаги лаблари кулгидан ёйилди. – Уйдагилар билан маслаҳатлашдингми?

– Йўқ ҳали... Кўнишади улар... – дедим ҳам илтижоли, ҳам журъатсиз овозда.

– Оббо, ўзинг-ку дуруст йигитсан-а. буёғи законний бўлмабди-да, – Шоқосим ака оғрингандай бўлди.

– Аввал ишга олинг. Онамларни унатаман... – дедим бетоқатланиб.

Кўнглимнинг бир чеккасида аллақандай гумонлар илдиэ ота бошлади.

– Биринчидан ишга мен эмас, бошлиқ қабул қилади, – дўриллади Шоқосим ака қатъият билан. – Иккинчидан ҳеч қурмаса Бердиёр Бобоёровичга бир оғиз айтиш керакмиди...

«Яна Бобоёров! Қасрга бормайин бу ном кетимдан қолмас экан-да. Миршабликка олиш кўлидан келмас экан, тўғриси айтиш керакмиди. Нима қилади тоғамни аралаштириб. Энди менам мустақил одамман. Битириш кечамизда директоримиз шу гапни қанча такрорлади, ахир».

– Ундай бўлса, бошлиқ билан гаплашаман. – дедим Шоқосим акани менсимаган оҳангда, асабийлашиб.

– Ихтиёринг. Бошлиқ ҳам «Яхшибой қачон келиб мен билан гаплашаркан», деб кутиб ўтиргандир.

Шоқосим аканинг тақасимон мўйлови яна ҳаракатга келди. Бироқ кулгисини сездирмай давом этди:

– Лекин... Ҳарбийда бўлганинг йўқ-ку. Бизга хизматдан кейин олишади. Қоида шундай! – чертиб-чертиб гапирди у. Қўлтиғимда омонатгина турган тарвузим сирғалиб тушиб кетди.

«Эҳ Яхшибой. Яхшибой! Бунисига нима дейсан энди. Бу Шоқосим аканинг «Ҳали гўдаксан, сенинг йўлинг ҳу наригиси эди-ку» дегани эмасми? Шунисига келганда ақлинг етмабди-да, «жасур изқувар». Бугуноқ ишга жойлашиб, уйга яп-янги либос кийиб бориб онангни, қолаверса, тоғангни тоза ҳайрон қолдирмоқчи бўлгандинг-ку. Тоғангнинг «Бу жиян бошдан-оёқ меники. Ўзим одам қиламан, имзоси бутун шаҳарга, вилоятга юрадиган киши қилиб чиқараман», деб катта кетганига «муносиб зарба» бермоқчи эдинг-ку. Энди бу хабарни эшитгач сени роса мазах қилар.

Яхшиси билмагани дуруст. Шоқосим ака айтиб қўйса-чи? Холанг билди, олам билди, деганларидай ҳаммаёққа овоза бўлиб кетса-чи? Синфдошлари, Қулсоат ҳам эшитади. Кўрган заҳоти қўлини чеккасига тираб салом берар. Шоқосим акадан илтимос қилай, зора гап орамизда қолса».

– Шоқосим ака, жон Шоқосим ака. Ҳозирги гап-сўзларни онам билан тоғамга сездирманг, – дедим ўпкам тўлиб.

– Хўп! Бизнинг касбдагилар бундан катта сирларни ҳам сақлай оладилар! – қувлик билан жилмайди у.

Хал қилувчи ўйинни бой берган шахматчидай хомуш судралиб чиқиб кетдим.

III

Ҳарбий хизматни ўтаб қайтиб яна қаршингиздаман. Бир ярим йил «Бобоёровнинг жияни» деган таъналардан йироқ юрдим.

Ҳарбийга ўз аризам билан кетаётганимни онамга нақ жўнайдиган кунни айтдим. Тоғамга-ку сира учини чиқарганим йўқ. Бирор ваз билан қолдириб юборадими, деган хавотирда эдим. Хизмат жуда яхши ўтди. Чегарачилар қисмига тушиб қолдим. Бир марта таътилга келиб кетдим. Қисм қўмондонлиги икки марта уйимизга раҳматнома юборибди.

Таътилда эканимда тоғам келиб тўлишган бўй-бастимга, кўксимдаги турли нишонларга сохта хотиржамлик билан назар ташлади.

– Мудофаа бўлими билан гаплашиб, сени хизматнинг энг қизгин жойига жўнаттирдим, агар билсанг. Чиниқиб қайтсин деб шундай қилдим, – деди у кўзларимга қарамасликка ҳаракат қилиб.

Мен маъноли томоқ қириб, кулимсираб онамга қараб кўйдим. Онам эса ҳеч нарсадан беҳабар кўшиб кўйди:

– Яхшибой жўнаётганда сиз Чортоқда эдингиз. Қайтиб келиб гаплашгансиз-да, а?

Тоғам ўзини эшитмасликка олди...

Ҳарбийлик йилларим бўш вақт топдим дегунча китобга мук тушардим. Хизматдан сўнг ҳуқуқшунослик факультетига кириб, олий маълумот олмоқчи, сўнгра милицияга ўтиб кетмоқчи эдим. Қисмимиздан яхши тавсиянома ҳам олиб қайтдим. Олдимда дорилфунун синовлари турарди.

Июннинг жазирамасига қарамай ҳарбий либосимни кийиб, қабул ҳайъатига бордим. Ёш-ялангларнинг орасини ёриб ўтиб бўлмайди. Ҳали лабининг устига тиг тегмаган ўспиринлар, узун, одми кўйлак кийган қизлар... Ҳаммасининг қўлтиғида бир хил жузгир. Улар билан келган ота-оналари четдан жовдирашади. Ҳеч бўлмаса шу ерга келиш билан болаларига мадал беришмоқчидай.

Ҳалиги ёшларга қараб ич-ичимдан фахрланиб кўяман. Ўзимда уларга нисбатан анча фарқ, устуворлик кўраман. Ҳақиқатан, буни бошқалар ҳам пайқагандай менга ҳурмат билан йўл бўшатишади. Атрофдагиларнинг суқли нигоҳлари остида ҳужжатларимни топшириб қайтдим. Онам севинди, дарҳол сўрала:

– Тоғанг билдими буни?

– Нима қилади билиб. Жойимга имтиҳон берадими?

– Болам, ўзбошимчалигинг қолмади, қолмади-да. Олдидан бир ўтсанг, катта бошинг кичрайиб қоладими? Минг қилсаям тоғанг. Ўзига яраша обрўси бор. Битта тоға ўнта отанинг жойини босади, деганлар. Ҳалиям ке эмас, бир учрашиб қайт, ўғлинг кўпайгур...

Онамнинг раъйига кўра тоғамнинг идорасига бордим. Ҳамма қатори навбат кутиб ичкарига кирдим. Тоғам бошини қоғоздан кўтармай «ўтиринг» деб кўйди. Хонанинг салобати босдим, унинг овозидаги оҳанг мажбур қилдими, ҳар қалай энг чеккадаги стулга илиндим. Очиқ деразадан майин шабада кириб, кулдондаги фильтрли сигаретнинг тутунини ҳар

мақомга солиб соллантиради. Осма соатнинг бир маромда чиқиллаши, пастлатиб қўйилган радионинг овози аллақандай жозибали.

Тоғам сигаретни лабига қистира туриб кўзи менга тушди.

— Сенмидинг. Гапиравермайсанми?! — деди анчагина такаллуфсизлик билан.

Муомаласидан ҳайратландим. «Иш жойидаги шароит шуни талаб қилса керак-да», дея хаёлимдан ўтказдим.

— Юрфакка ҳужжат топширдим. Шуни айтгани...

— Уҳу, юрфакка?! — тоғам айланадиган ўриндигини олдинроққа суриб, сигарет тугунидан чап кўзини қисинқиради. — Дорнинг баландини топиб осилибсан-ку. Бизнинг уруғдан ҳам бир прокурор чиқадиган бўлаяпти шекилли, — деди кесатиш билан. — Бошқа бирортаси, олайлик чет тилларми, пединститутми дегандай, бўлмасмиди? Биров-ярим ошналар бор эди уларда.

— Шу... маъқулдай кўринди...

— Маъқулликка-ку маъқул-а. Аммо киришни айт, киришни. Ҳар ўринга юз, юз эллик ариза. Бўёғини ўйламадингми ҳеч?

— Ўйладим. Бир ярим йилдан бери ўйлайман, — жавоб қайтардим унинг гапларига гоҳлигим тутиб.

— Бир ярим йилдан бери дегин-а? Арқон жуда узун ташланган-ку. Балки аудиториядан жойингни ҳам белгилаб қўйгандирсан?

Унга бир қараб олдим-да, индамадим. Туриш-турмиши истеҳзога йўғрилган сўзлари танамга ништардек қадалмоқда эди. Тоғам турқим бузилганини кўриб бир парда пастлади.

— Биз сизлардайлигимизда ўзимиздан уч кунлик катта киши ҳам бир нарса деса пусиб қолардик. Сен тенгилар эса... Одамнинг нақ тепасида гапирасизлар.

«Мен тенгилар»нинг шаънига бир ҳовуч «шираликкина» гап бўлди. Шу орада эшик қия очилиб, аввал учидаги резинаси ейилган ҳасса, кейин эгаси — ушоққина чол кўринди. Тоғам: «Отахон, бир оз сабр қилинг», дея уни қайтаргач, ваъзига хотима ясади:

— Пайқашимча катта ўйинга қўшилибсан. Улоқни отнинг зўри айиради, агар билсанг. Мендан ёрдам умид қилма. Имтиҳондан ўтолсанг мандатда бир аралашиб кўрарман. Айт, ҳалиги бобой кирсин...

Қабулхонадагилар: «Э, хайрият-эй», «Кеча экилган ниҳолдек бола экан-у гапининг чўзилганини қара», «Вилоят тақдирини ҳал қилиб чиқдим, ким билсин», «Ҳалиги жойлардаям шунча кутгирса борми...» деган «ёқимли» сўзлар билан қарши олишди.

Кейинги гапга ҳамма кулиб юборди.

IV

Имтиҳонолди машғулотларига қатнаб турибман. Мақсадим: «катта ўйинда улоқ айириш».

Имтиҳонга икки кун қолган. Томоғимдан нон тутул сув ҳам ўтмайди. Агар «икки кундан сўнг сел келиб, маҳаллаларингни том бўйи сув босади», дейишса ҳам бунчаликка тушмасдирман. Китобларни титкилайвериб шўрликларнинг варақларини анча юқартириб юбордим. Тест Маркази ахборотномасидаги саволларни-ку сув қилиб ичиб юборганман.

Онам атрофимда гирдикапалак. Киртайган кўзларим, салқиланиб қолган юзимга қараб нуқул бир гапни такрорлайди:

— Қўй болам, бунча ташвиш чекиб сенга нима. Ўқимаганларни маҳалладан ҳайдаб чиқаришадими. Ипликдай бўлиб қолдинг, китоб ўлгурга термилавериб. Ишқилиб йигит пири қўлласин-да сени, болам...

Лекин, «йигит пири қўлламади».

Имтиҳон бўладиган хонага ҳамма қатори кириб, олдинроқдаги жойлардан бирига ўтирдим. «Шундай қилсам, ҳар хил шубҳалардан холи бўламан», дея кўнглимдан кечириб қўйдим ва бу фикримдан қувондим. Дарҳақиқат, кўплар ўзини орқароққа урар, менинг қаторимга талабгорлар кам эди. «Шубҳали жой»лардан ўрин тополмаган, ёши ўттизларга борган, чаккасоқолли, лўппигина йигит ёнимга норози қиёфада келиб ўтирди. У ҳамон ортига қараб-қараб қўяр, жуссаси тобора кичрайиб бораётгандай эди. Ҳатто қалин чакка соқолларида ҳам тер маржонлари ялтираб кетди.

«Саккиз-ўн йилдан бери қатнаб юрган қария абитуриентларга ўхшайсан, оғайни. Ҳар қалай бу сафар сени ҳам «йигит пири қўллаб юборсин-да», деб қўйдим ичимда.

Имтиҳон олувчилар ҳайъати асъасаю дабдаба билан кириб келди. Хонадагиларга тест қоидалари яна бир бор ўқтирилди. Хат-жилдлар қоидаларга мувофиқ ҳолда очилиб, саволномалар тарқатилди.

Тайёргарлигим зўр бўлгани асқотдими, билимим ҳаддан ташқари кўплик қилдими, ҳайтовур саволларга аниқ-тиниқ жавоб топиб, белгилай бошладим.

Шеригим қиздирилган ўриндиқда ўтиргандек безовта бўлар, унга сари менинг чеҳрам очилиб борарди. Чаккасоқол саволларни қайта-қайта ўқир, беҳаловат бўлар, пешонасини гижимлаб, алланарсаларни хаёлига келтиришга уринарди.

Аҳволига ич-ичимдан ачиниб кетдим. Кўнгилчанглигим бор-да, шу туфайли кўп марталар панд еганман. Аммо бу менга сабоқ бўлмай келмоқда.

«Тўхта, сен-ку бинойидай саволларга жавобларни белгилаяпсан. Бироқ манави бечора-чи? Уч кунлик овдан ўлжасиз қайтган мергандек тумшайиб ўтирса. Не-не ниятлар билан келган бу ерга. Балки узоқ қишлоқдандир. Ким билади, ишчидир. Вақти бўлмай, синовларга дуруст ҳозирлик кўролмагандир» дея ўйладим.

Шеригим юзимдаги ўзгаришни пайқадими ёки сўрашининг эвини қилолмай турган эканми, ҳайъат аъзолари томонидан кўз узмай шивирлади:

– Бирор тирикчилик йўқми, ука? Саволлар қийин кўринаётир...

Унинг «ука» деганига гашим келса-да, одамгарчилик ҳисси голиб чиқди. Ҳарбийлик йилларида бир-бирига яқинлик, ҳамдардлик туйғуси кучайган эди менда. Ўйлаб-нетиб ўтирмай шимимнинг чўнтагига қўл юбордим. Она тили, тарих, адабиётдан айрим қоидалар, саналар, адиблар ҳақида қисқача маълумотларни бир-икки вараққа ёзиб, беш-олти буклаб солиб қўйган эдим. «Ҳарна бўлсаям мадал-да. Шунини берайин», дея улардан бирини суғуриб олаётган эдим, тагин биттаси унга илашиб чиқса бўладими, сабил қолгур. «Шап» этганича полга тушди. Жимгина аудиторияда қоғоз овози ҳам момақалди роқ гумбурлагандай эшитилар экан.

Эҳтиёткорликни унутиб, туфлимни полдаги қоғоз устига босдим. Бояқиш қоғоз бу оғирликка чидалмай галати товуш чиқариб «зорланди». Аъзойи-баданимдан миллионлаб аллақандай совуқ жониворлар ўрмалаб кетгандай туюлди.

Кафтимдаги қат-қат қоғоз сувга ботириб олингандай ивиб қолди.

Ҳайъат аъзолари бесаранжом бўлишиб, бараварига менга кўз тикишди. Бояги виқорли ўтиришимдан зарра ҳам қолмади. Сочининг бир чеккасидан фарқ очиб тараган, оппоқ юзига қундузнинг мўйнасидай мўйлови ярашиб тушган ёшгина домла «Биз кичикроқмиз, хизмат биздан», дегандек дарҳол ўрнидан туриб, ясама тавозе билан ёнимга келди. Нозик кафтини тугилган муштим устига қўйди. Жимжилоғида ўстирилган учли тирноғи қўлимга калхатнинг чангалидек қадалди. Беихтиёр кафтимни ёзиб юбордим. Домла «мадад қоғоз»нинг қатларини намойишкорона ёзди-да, ҳайъат аъзоларига кўрсатди.

Ҳайъат аъзолари бошларини бир-бирига теккузгудек бўлиб шивирлашиб маслаҳатлашишди. Бир тўхтамга келишди шекилли, улардан буйруқ бўлди:

– Сиз бўшсиз, бораверинг!

Бу буйруқ ҳарбийдаги бошлиқларим томонидан айтилганда-ку ирғишлаб кетган бўлардим. Ҳозир эса баттар зил бўлиб, ўриндиққа қўшилиб қолгандай эдим.

– Чиқиб кетинг, дейилаяпти сизга!

Қаҳр билан шеригимга, кейин ҳайъат аъзоларига қарадим-да, юзлаб ручкалар қитирлаши тўхташи натижасида ҳосил бўлган сукунатни бузиб ташқарига отилдим.

V

Кечгача у автобусдан бунисига алмашиб, шаҳарни айланиб юрдим. «Кўпқаридан қуруқ чиқдингиз, мулла Яхшибой. Ҳар ҳолда, Шоқосим ака айтганидай, «законний» бўлмади. Сохта мардлининг, кўнгилчанглининг қурсин. Анави давангирга раҳмдиллик қилиб орттирган давлатинг шуми? Тирноқ ўстирган домланинг бир таҳдиди биланоқ чўкиб қолдинг-ку. Имтиҳондан чиқиб кетмасдан, воқеани тушунтирсанг бўлармиди. Э, қулоқ солишармиди! Сенга у ер сомон бозорими, савдолашиб ўтирадиган. Нима, аюҳаннос солишинг, ўзингнинг ҳақ эканлигингни исботлашга уринишинг керакмиди? Бунинг устига домлаларга ялиниб-ёлвориб: бир ярим йил сизларни деб чегара қўриқлаганман. Англашилмовчилик бўлди, қайта имтиҳон олингизлар дейсанми?

Зерикиб ўтиришганди, роса ҳангома қилишарди-да. Онам, энг муҳими тоғамга нима дейман? Тоғам тоза майна қилар, бир кунда ўқишни битириб келибсан, деб. Менинг гапимга кирмаганнинг жазоси шу, дейди. Ҳа, айтади. Энди нимадан бошлайсан, мулла Яхшибой? Нимадан бўларди, милициядан-да. Ҳарбийдан сержантлик унвонини олиб қайтгансан. Ишлаб, сиртдан ўқийсан. Университет дегани уйингдан тўрт қадам. Ҳовлингда акса урсанг у ердагилар «соғ бўлинг» дейдиган масофада. Ана шу аҳдингдан қайтма, ниятинг йўлдошинг бўлгур!»

Шу ўй-хаёллар билан кузги баргдек шалпайиб уйга кириб бордим. Онам мени остонада қаршилади. У бирор маъно уқиб олиш учун бўлса керак, юзимга тикилди.

— Келдингми, болам. Имтиҳон бердингми, ишқилиб?

— Келдим. Этимни домлаларга, суягимни эса ўзингизга қолдирмайдиган бўлдим, — дедим ўзимни хотиржам тутишга уриниб.

— Вой, бу нима деганинг, болам?! Этинг нимаси, суягинг-чи? Одам тушунадиган гап гапир...

— Одам тушунадигани шу: Мен ўқиб бўлдим!

— Хайрият-эй, хайрият-эй, — онам кўйлагининг ёқасидан ичига туфлади. — Бугунгисини ўқиб бўлган бўлсанг, эртага яна борарсан. Мен отинг ўчқур, нима балоларни ўйлаб кўрқиб кетибман-а.

— Эртага ҳам бормайман, индинга ҳам.

— Бирор кор-ҳол бўлдими, ўғлинг кўпайгур?

— Онанг қушноч экан дейишиб ўқишга қабул қилишмади.

— Э, анавини қаранглар. Қушночликни ҳар замонда қилсам. Ўшандаям қистаб қўйишмаганида қиламан. Бўпти, энди зинҳор қулоқ чўзиб, чироқ ёқмаганим бўлсин. Бориб айт, онамни кўндирдим де, боланг кўпайгурларга.

— Майли, айтаман. Аввал егулик бирор нима берсангиз-чи. Худди ўн йилдан бери оч юргандайман.

— Ҳозир болам, ҳозир. Худонинг кўп гуручини қозонга солганман. Ҳализамон тоғанг ҳам келиб қолар. Соатингга қара-чи, неча бўлдийкан? Тушда келиб бўсагадан қайтиб кетди. Кечқурун келаман, деб бир пиёла чойга ҳам қарамаса бўладими...

«Яна тоғам саҳнага чиқди! Кинога жўнаворсаммикан. У келгач суриштиравериб кишини ўн ёшга қаритиб юборади.

Тўғрисини айтмасанг, бўлмаса. Воқеани эшитгач, мендан бир умрга юз ўгириб кетиши ҳам мумкин. Қани, кўраверайлик-чи, буёғи нима бўларкан. Тоғамнинг қон босими бор. Ҳар қалай ўзи билан дори-пори олиб келсин-да».

Онам ошнинг тагини ағдариб, мен эса аччиқ-чучук тайёрлаб бўлдим ҳамки, тоғам ҳайдовчиси билан «Бормисизлар», деганича кириб келди. У менга кулимсиради:

— Қани, бўлажак адолат посбони. Остиданми ё устиданми?

— Иккаласи ҳам эмас.

— Яъни масалан, буни қандай тушунамиз? — сергакланди тоғам қовоқларини солинтириб.

— Олдин ошни еб олинглар. Бердиёржон. Кейин аччиққина чой устида гаплашасизлар, — сўзга аралашди онам. — Қани, ўтинглар.

— Кўятуринг, опа. Биласиз-ку ош менга тўғри келмайди. Аввал кун тартибидаги масалани ҳал қилайлик-чи. — дея тоғам сув қувури атрофига ўралган цемент деворчага ўтирди. — Қани сўз сизга, ахборот учун.

«Ахборотим»ни тинглаган сари тоғамнинг ранги бўздек оқара бошлади. Гапимни охиригача ҳам эшитмай, музлаткичдан сув келтиришимни сўради. Музли сувга юзини, бошини ҳафсала билан ювгач, сал дуруст бўлди чоғи заиф овозда деди:

— Ўзим билувдим хол қўйишингни... Ҳеч замонда сувдаги киши қирғоқдагига ёрдам берадимми. Ёрдам берадимми? Ўз аравангни манзилга судрайвермайсанми, жиян.

Муллага қўйилгандай «миқ» этмай ўтиравердим.

Тоғам нима қиларини билмай хижолат бўлиб турган ҳайдовчисига: «Машинани буриб тур, мен ҳозир чиқаман», дея биз учун холи вазият вужудга келтирди. Ҳайдовчи чиқиб кетгач, тоғам яна сув сўради-да, шивирлагандай қилиб деди:

— Бирор билим юртига кирасанми?.. Киритиб қўяйми?

— Қўйинг, тоға, овора бўлманг, — дедим онамнинг сув келтираётганини кўргач дадилланиб. Чунки бу жавобимдан кейин тоғамнинг сувга иши тушмай иложи йўқ эди-да.

Тоғам олов туташган хасдек ловуллаб кетди:

— Опа, кўриб қўйинг бу сийлов билмасингизни! Одамни юзинг, кўзинг демайди-я!

Боятдан бери «Худонинг кўп гуручидан бўлган» ошга талабгор тополмай, тоғамни кўрпачага ўтқазолмай, бунинг

устига ҳайдовчини қуруқ оғиз билан чиқарганига хуноб бўлиб турган онам дийдиёсини бошлади:

— Ана шундай-да бу. Илгари айтсам ишонмай кулиб қўярдингиз, Бердиёржон. Ҳой, тоғаннинг қарғишига учрагинг келаяптими, кўрнамак. Нима дединг...

— Мен бир ўқишни айтсам «кирмайман» деяпти. Мен қайси эшикни очсам, бунингиз ўшани бориб ёпади. — куюнди тоғам дастурмолини сувда чайқаб чаккасига, пешонасига ҳадеб босаркан. — Ўғил сизники, ўзингиз гаплашинг. Мен эса кетдим!

— Ҳай, ҳай, Бердиёржон. Сизгина оғир бўлинг. Кўз-ғалманг, кўзғалманг. Бир товоқ ош сузиб берай, уйга олиб кетинг. Келин, болалар ейди. Мана ҳозир...

Онам бир лаган ошни дастурхонга ўраб олиб келгунча тоға-жиян лом-мим демай ўтирдик. Онам тепамга келиб ўшқирди:

— Энди менга бир қара! Отанг мошиндан аварий бўлиб уч бола билан қолганимда ким менинг жонимга ора кирган эди?! Шу тоғанми ё бошқамиди? Бошқа биров оғзинга бир нарса тутдими? Нимага индамайсан? Сени ўқитган, ҳарбийнинг зўр жойига жўнатган ҳам шу Бердиёр эмасми?

Шу ерга келганда тоғам сал бесаранжомланди.

— ...Пешонамга шу оғам битган экан, Худога шукур. Икковнинг бири бўлиб ўтирибман. Шунинг гапини оёқости қилсанг отангнинг руҳиям, менам сендан рози бўлмаймиз. Билиб қўй...

Отамни эслаб хўрлигим келиб кетди. Унинг баланд бўйи, чорпахилдан келган гавдаси, меҳр билан чақнаб турувчи кўзлари кўриниб кетгандай туюлди. У менга гўё «Ҳа, рози эмасман, тойчоғим» деб таъна қилаётгандай эди.

— Майли... онажон. Айтганингизни қиламан, — деганимча ҳовли четига ўтиб кетдим. Кўз ёшларимни яширинча артарканман, тоғамнинг овози эшик олдида эшитилди:

— Эрталаб идорамга борсин, гаплашамиз...

Сўнг ҳовли эшиги очилгани, мошинанинг қисқа сигнал бериб жўнаб кетгани элас-элас қулоғимга чалинди.

VI

Эрталаб қабул ҳайъатидан ҳужжатларимни олишга бордим. Одам кўп эмасди. Навбат кутиб турарканман, кимдир елкамга битгани туширди. Ўгирилиб қарасам кечаги чаккасоқол шеригим. У хурсандликдан қийқириб кулди.

— Пес песни ёруғда топди, дейдиларми буни. Аммо сенга кеча «беш» кетмадим. Ҳарбийдаям бошинг навбатчиликдан чиқмаган бўлса керак, укам. Шунақаям латта бўладими одам. Аҳволингни кўриб ачинганимдан менам ҳеч нарса ёзолмадим.

Менинг мум тишлаб турганимни кўриб гапини хоти-малади:

— Бу йил ҳам бўлмади. Келгуси йил яна шу ерда кўрасан мени. Энди ошна бўлиб қолдик. Келиб тур, мени истироҳат боғидаги ошхонадан топасан.

Индамай ҳужжатларимни олдим-да, «шилт» этиб жўнаб қолдим.

Ҳокимликка етиб борсам, тоғам ҳайдовчисига тайинлаб қўйган экан, мени кўрасолиб ичкарига кириб кетди. Зум ўтмай тоғам билан бошлашиб чиқди. Тоғамнинг авзои дуруст, кайфияти жойида. Кафтимга қоқиб машинага киритгач, буйруқ қилди:

— Маданий-оқартувга ҳайда. Илм чўққилари сари!

Шаҳарнинг четроғидаги бино олдида тўхтадик. Қора лавҳадаги «Маданий-оқартув коллежи» деган зарҳал ёзувга кўзим тушиб мажолсизланиб қолдим. «Илм чўққилари шу ердан бошланар экан-да, мулла Яхшибой. Бўйнидан боғланган улоқдек келтирилибсиз-да. Ана энди шу ерда таҳсил кўриб, милицияда ҳаваскорлар тўғарагини бошқарасиз. Ахир болалиқдан миршаблиқни орзу қиласиз-ку».

Тоғам ҳужжатларимни олиб ичкарига йўналди. Бир соатлардан кейин жуда мамнун қиёфада қайтиб чиқди. Сездимки, Бердиёр Бобоёровичнинг жиянларининг «тақдири» ҳал бўлган. «Яшасин, қўли қаерга узатса етадиган Бобоёров, ҳам унинг билимга ташна жияни!»

Тоғам машинанинг ўнг томонини хийла чўктириб жойлашиб олгач, менга, тўғрироғи, ҳайдовчига тантана билан эълон қилди:

— Табриклайман энди. Тест бўлади. Қўрқмай киравер, гаплашилди.

Мени уй ёнида ташлаб утиб кетишди...

Коллежнинг бадиий раҳбарлик деган бўлимида икки ярим йил ўқиб, кўп нарса орттирганим йўқ. Мени оддий талаба эмас, доимий унвоним билан «Бобоёровнинг жияни» сифатида танишарди.

Бир гал «Маданий ишларни уюштириш» деган синовдан йиқилдим. Одатда бундай ҳолларда китоблар, қўлланмалар қайта-қайта ўқилади. Бошқатдан синовдан ўтилади. Агар тағин муваффақиятсиз бўлса, стипендиясиз ўқиладеради. Мен эса бошқача йўл тутдим. Шу куниеқ тоғамнинг идорасида пайдо бўлдим. Тоғам дарҳол телефон гўшагини кўтариб, директоримиз билан боғланди:

– Саломлар билан бирга байрам табригимизни ҳам қабул қиладилар, – деди у ёйилиб тушиб. – Қанақа байрам дейсизми? Ахир йигирма кундан сўнг саккизинчи март-ку. Ҳи, ҳи, ҳи! Ҳа-да, сиз билан бизга ҳам байрам-да, ахир. Мушфиқ оналару меҳрибон аёлларсиз яшашни тасаввур қилиб кўрингчи. Ана энди ўзингизга келдингиз. Байрамда бизникига ташриф буюрадилар, деб умид қилсак бўладими... Алло, алло, алло! Узилиб қолди дейман...

Тоғам телефон мутахассислари шаънига нордонгина гал айтгач, рақамларни қайта терди:

– Ҳа, яна ўзимман. Э, биласиз-ку АТСдагиларни. Шуларни бир тартибга олишим керакка ўхшайди. Шундай дўстим, байрамда келингизлар. Нима хизмат бўларди? Ўзим шундай... ҳол сўрашай деб қўнғироқ қилдим-да. Сизлар йўқламасангизлар бундай бир. Ҳа айтгандай, бизнинг жиянтой ҳам юрибдими сабоғингиздан баҳра олиб. Дуруст, дуруст. Қачондир аллақайси синовдан қайтдим деяётганмиди-ей. Тўғри бўлиб кетгандир. Домласими, ҳозир...

Тоғам гўшакнинг микрофони кафти билан ёпиб, мендан ўқитувчининг исм-шарифини сўради. Айтдим.

– Рўзиев дегани экан. Ҳа, шунақа бўлса керак-да. Йўғей, қачон?! Аризаси борми бизда? Уч йилдан бери? Бўпти. Суриштираман. Ҳал қиламиз. Зиёфатга тайёрланаверсин. Яхши, хайр.

Гўшак қўйилгач, тоғам менга юзланди:

– Роса одамига тушибсан-ку. Бу Рўзиев деганинг томорқа сўраб ариза берган экан. Бориб менинг номимни айтганда:

«Томорқангиз масаласи тезлашаётган экан», деб қўй. Ўзи тушунади. Буёғи директорингга ҳам қаттиқ тайинладим.

Рўзиевни ўқитувчилар хонасида ёлғиз ушлаб, тоғамнинг гапини етказдим. У юзимга қизиқсингандай қараб турди-да, баҳо дафтарчамни олди:

— Мана жаноб Бобоёровга «беш», сизга эса «уч».

Ўта қаттиққўл деб шуҳрат қозонган ўқитувчининг бу кинояси менга миннатдорчиликдай бўлиб эшитилди.

Ўқиш охиригача шундан бошқа арзийдиган воқеа рўй бермади.

VII

Коллежнинг тақсимот ҳайъати мени Чорчинор деган узоқ тоғ қишлоғига юборадиган бўлди. Шаҳарда қолиш, милицияга ишга ўтиб кетиш ниятим қишнинг сўнгги музидек эридикетди. «Хайр, рақс заллари, кафелару музқаймоқлар Сув сепилган қора бахмалдек кўчалар. Ҳаммасига хайр. Хайр!» Отеллонинг машҳур монологини ўзимбоп қилиб мингирладим.

Тоғамнинг «Тақсимот натижасини хабар қил», дегани эсимга тушиб, коллеж яқинидаги ойнаванд телефон хонасига кирдим. Гўшакдан тоғамнинг «Эшитаман» деган салобатли овози янгради. Мени танигач, ўз овози билан гапира бошлади. Воқеани айтгандим. «Олдимга тез етиб кел», деб тайинлади.

Ўйингоҳга кечиккан ишқибоздек ҳовлиқиб кириб бордим. Тоғам аллақарга кўнғироқ қилиб, ким биландир бир пиёла чой ичар фурсат қаймоқлашди. «Бор, қурғурнинг истеъдоди бор. Жамики газетани ўқимаса қўймайди. Хўп. Юбораман», деганича ҳамсуҳбати билан хайрлашди.

Маълум бўлишича, у шаҳар газетасининг муҳаррири билан гаплашган экан. Муҳаррир мени синов шарти билан ишга олмоқчи бўлибди.

Буни эшитиб, ноҳосдан қўрқитилгандек чўчиб тушдим. «Ўтирувдим ғамсиз, келди сигирим думсиз», деганларидек буниси қандоқ бўлди. Ёзув-чизувга қобилият деган нарса бўлмаса менда. Бирорга газета кўлимга тушиб қолса «Ҳодиса», «Кунлардан бир куни», «Спорт» деган жойларидан бошқасини ўқимасам».

Фикримни тоғамга билдирувдим, юзлари қизарди, чаккасини ушлаб қолди. Сездим. Босими кўтарилади. Силлиққина бўлиб чиқиб кетдим.

Муҳаррирнинг қабулхонасида ўтирарканман, бўлажак касбим ҳақида ўйлардим. «Бир ҳисобда мухбирлик зўр иш. Қаерга борсанг, обрўйинг баланд. Енгил машинадан тушмайсан. Катта-катта бошлиқлар, офатижон қизлар бир оғиз сўзингга маҳтал бўлиб туришади. Ёзаверасан, ёзаверасан. Китоб чиқарасан. «Ойнаи жаҳон»да кўринасан. Кимсан, фалончи, дейишади. Пул деганинг қаламнинг учиди...»

Котиба аёлнинг «киринг» деган овози билан ўйларим иссиқ сувга томган сиёҳдек парчаланиб кетди. Ўлжани чўчитиб юборишдан қўрққан овчидай эҳтиёткорлик билан ичкарига кирдим. Муҳаррир мен билан хийлагина гаплашди. Унинг нурли чеҳраси, мулойим, маъноли гапларидан мумдек эриб ўтирдим.

— Сизни хатлар бўлимига тайинлаймиз. Ишингизга қараб уёғини келишаверамиз. Ёзиб кетолсангиз, каттароқ бўлимга ўтказамиз. Боринг, ишда муваффақият.

Мен билан ўрнидан туриб хайрлашди.

Эртасига ишга киришдим. Ишга киришдим эмас, тушгача хатлар бўлимида нима қиларимни билмай, кирган-чиққаннинг бетига термилиб ўтирдим. Тушдан кейин бўлим мудир Хадича опа — барваста, кумушранг сочли аёл келди. Мени кўргач: «Қулиевмисиз. Кеча муҳаррир айтганди», деб қўйди. Бу танишувимиз эди. «Бошланиши чакки эмас», дея хаёлимдан ўтказдим.

Хадича опа вазифамни нари-бери тушунтиргач, «Маданиятга кириб айтинг «Шапка»си муҳаррирга маъқул бўлмабди», деб қўлимга машинкаланган қоғозни тутқазди.

«Шапкаси муҳаррирга маъқул бўлмабди». Бу нима дегани? Мени ўйнатяптими бу аёл. Бировларнинг шапкаси билан нима ишим бор».

Шу хаёллар билан иккиланиб қолдим. Бир кўнглим рад этмоқчи эди, яна биринчи кунданоқ шаккоклик қилмайин», деб бўлимга равона бўлдим.

Ичкарига кириб бурчакдаги илгакка ўғринча назар ташладим. Эскироқ, униққан шапка осиглиқ турарди. Уни кўргач, мудирга хотиржамлик билан дедим:

– Шапкангиз муҳаррирга ёқмабди. Бошқасини олинг. Ҳа айтгандай, Хадича опа манавини берувди...

«Муҳаррирга хуш келмаган» шапка эгаси бўзрайиб қолди. Қогозни олиб ўқигач, воқеанинг тагига етди шекилли, қаттиқ кулиб юборди. Дераза ойналари зириллаб кетгандай бўлди.

– Оббо, янги ошнам-эй. Ҳазилдан роса оларкансизу... Юсуфжон қизиқнинг ҳамшаҳари эмасмисиз? – сўради кула-кула мудир. – Шапка дегани саҳифанинг юқорисига қўйиладиган сарлавҳа-ку. Мен эса янги шапкага пулни қаердан оламан деб ўйлаб қолдим, гапингиздан кейин.

Камоннинг ўқидек зувиллаб хонадан чиқдим. Бошимга таёқ теккандай гарангсиган эдим. «Бу одам бунча хушчақчақ бўлмаса. Кулгиси томни ёради-я. Йўқ. Бунақаси кетмайди. Сенларга эрмак бўлгани келганим йўқ бу ерга. Яна булар мухбир эмиш. Яхшими бировнинг устидан қулиш. «Бировга кулмагин зинҳор, сенга ҳам кулувчилар бор», деб Абай тўғри айтган. Шунини Абай айтганми ёки Толстойми? Тоғамнинг мурувват қилиб топиб берган ишидан ўргилдим. Кетаман. Чорчинорга кетаман!»

Қатъият билан эшикни очганимда Хадича опа кимгадир телефонда қаттиқ-қаттиқ гапирарди:

– Эртага «Бош»ингиз кетади. Режалашган. Хўп, хўп. Яхши...

Бу гапларни эшитиб, эшикни оҳиста ёпдим. Энди мени бу ерда ҳеч қандай куч тўхтатиб қололмасди.

Кейин билсам Хадича опа «Бош»ингиз кетади» деганида бош мақолани кўзда тутган экан.

VIII

«Чорчинорга борсам, у ерда менга ким илҳақ бўлиб ўтирибди? Қаерда ётиб, қаерда турасан, мулла Яхшибой? Бу ердаги ёру жўраларинг у ерда топиладими?»

Дарвоқе, ёру жўралар... Улардан кўплари у ёки бу ишнинг бошини тутиб кетди. Бир нечови бошини иккита, оёғини тўртта қилиб ҳам улгурди.

Бир хиллари антиқа ҳунар дейсизми, касб дейсизми, йўқ тўғрироғи сабаби тирикчилик йўлини танлашган. Яъни

ҳафтанинг маълум кунда Тошкентми, Самарқандми, Ургутми, шунга ўхшаш гўшалардан у-бу нарса келтириб сотиб, ўзларини «бизнесчи» деб номлаб олишган. Солиқ идорасидан биттаси рухсатнома олса, икки-учтаси унинг паноҳида «иш олиб бораркан». Бундай ҳомийлик эвазига рухсатнома соҳибига «бўнак» беришаркан...

Сен ҳам «бизнесчи» бўлволсанг-чи, тойчоқ? Эй, бозорда безрайиб ўтган-кетганга умидвор боқиб ўтиришнинг ўзи бўладими? Бобоёровнинг жияни олиб-сотар бўлибди, деган залворли гапни кўтариб юришни айт. Бунинг устига мол олиб келинадиган шаҳарларда, йўлда ҳар хил воқеалар ҳам мўл дейишади. Баъзан олиб келган нарсаларнинг ўтмай, касодга учраш ҳам мумкин эмиш».

Хуллас, бу турдаги яшаш тарзи менга хуш келмай турибди. Шу боис «Меҳнат биржаси» деган ташкилотга учрашдим. «Ариза ташлаб кетинг. Хабарлашиб турасиз. Сизбоп иш топилса, жойлаштирамиз», деди у ердаги керагидан ортиқча хушмуомалалик кўрсатган ходим.

Латтаси қўрғур яна сувга тушди...

Онам олдимга бир коса чалоп қўяр экан, деди:

— Сенбоп иш топишгунча биров вақт ўтар, ахир. «Беш-қўтон»га бориб бир-икки кун юриб кел. Амакиларингнинг ҳандалаклари чиқиб қолгандир. Фермерми-сермерми бўлган дейишганди. Уларнинг ҳам Наврўзда келишгани. Ишлари кўпайиб қолдими, жим бўлиб кетишди...

«Бешқўтон» — амакимларнинг қишлоғи. Туман марказига туташиб кетган. Менинг киндик қоним ҳам ўша ерга тўкилган. Отам шаҳарга ишга олингандан кейин вилоят марказига кўчиб келган эканмиз. Онамнинг маслаҳати жўяли кўринди.

Шоҳбекатга келиб автобустга чипта олдим. Бир елим халта харид қилиб, ичини ўров қоғозлари кўзни яшнатадиган егуликлар билан тўлдирдим: амакимнинг бола-чақаларига «городской» қариндошларидан туҳфа.

Автобуста узоқ ерларга кетиш ҳам гаштли нарса. Лекин, кўп тўхтагани ёмон-да. Йўл четда турган одам бошини қашииш учун калласига қўл юборса ҳам ҳайдовчи бунга ўзича тушуниб, унинг олдида тормоз босаверар экан. Чойчақа дегани бунчалар тотли бўлмаса!

Йўлда уч марта миршаблар ҳам тўхтатишди. Ҳар гал ҳайдовчи алланималар деб пўнғиллар, луғатда йўқ сўзларни ишлатиб, чўнтагини кавлай-кавлай пастга тушарди. Олатаёқ тутган киши билан тезгина қўл олишиб «кўришар», дарҳол қайтарди. «Кўришишда» бир хосият бўлса керак, миршаб ҳеч қандай ҳужжат текширмас, аксинча мамнун жилмайиб қўярди.

Ҳайдовчи ўртаси чўкиб, пружинаси кўринаёзиб қолган ўриндигига чўкаркан «уф» тортиб қўйди:

– Учтасидан ўтдик. Яна хувариларнинг тўрттаси бор...

Англадимки, ҳайдовчимиз манзилга етгунча тагин тўрт бор автобусдан тушиб, «дўстлари» билан шундай «қуюқ кўришади».

«Бешқўтон» бекатида тушиб қолдим. Ҳайдовчига раҳмат айтдим. Ичимда «Ошналаринг билан «кўришавериб» қўлларинг қавармасин, жўрам деб қўйдим.

IX

Қишлоқнинг «Бешқўтон» деб аталишига боис шундай. Эллигинчи йилларда чорвадор халқ бўлган «бешқўтон»ликлар даштдан шу ерга кўчириб келтирилганлар. Вахтамғали уруғининг очамайли бўғинига мансуб бўлган бу кишилар жамоа ҳўжалигига бирлашиб, ўзларидан раис сайлаганлар. Пахтакор бўлиб кетишган. Олтмишинчи йилларда кенгликларни қўмсаган ўн-ўн беш хонадон яна даштга кўчиб кетиб, бир қишлоқ бўлиб жойлашган.

Онам билан қишлоққа сўнгги бор келиб-кетганимизга ҳам беш-олти ой бўлибди. Ўшанда Абдурахмон ибн Авф (негадир уни Об-ота дейишади) қабристонига бориб, бобомоларимиз мозорини зиёрат қилгандик. «Бегоналашиб боряпмиз, болам. Шаҳарга ўрганиб қолдикми, ҳадеганда чиқолмаймиз. Сен қишлоққа тез-тез келиб тур», дегандилар онам ўшанда оғир сўлиш олиб.

Мана, қадрдон қишлоқ кўчасидан кетаяпман. Бировлар танийди, бир хиллари, айниқса ёш-яланглар билмайди мени. Анави икки қаватли бино газлаштириш идораси. Нарироқда мактаб. Мен ҳам биринчи синфда шу ерда ўқиганман. Пахсадан қўтарилган деворлари хийла захлаган. Таътил пайти эмасми, бир пол йўнғичқага сув қўйиб юрган киши, афтидан

қоровул бўлса керак, кўринади, холос. Мактаб директори ҳам отамнинг жиянларидан.

Қишлоқ сезиларли даражада ўзгариб, манзарали сувоқ қилинган уйлар пайдо бўла бошлабди. Асфальтининг сақичи кетиб, тошлари кўриниб қолган йўлдан энг сўнгги русумдаги машиналар ҳам бот-бот юрадиган бўлибди.

Қоржов амаким (дунёга келган куни қаттиқ қор ёғадиган бўлган) нинг уйи бетон ариқнинг ёқасида. Дарвозасиз ҳовли. Унда — ёлғиз Қизларсулув янгам бор экан. Гирдига тол-арча аралаштириб экилган супадаги сояга кўрпачалар ташлади. Ҳол-аҳволлашгач, амакимни, унинг мен тенги ўгли Бойимқулни сўрадим.

— Амакингиз ҳам, Бойимқул ҳам дала бошига кўчиб, бегона бўлиб кетишган, — янгам кулимсираб менинг: «Қўйинг ташвиш қилманг», дейишимга қарамай ошхонага йўналар экан.

Буни эшитиб онамнинг «Амакиларинг фермерми-сермерми бўлишган» дегани ёдимга тушди.

Янгам ичкаридан ёстиқ олиб чиқди:

— Ёнбошлайверинг, бемалол...

... Атрофга назар солдим. Устига ўрмакда тўқилган гилам ёпилган «Волга»нинг кўланкасида қулоқ-думи кесилган гавдашин ит мулғиб ётибди. Нарироқда устига айвон қилинган тандир-ўчоқ. Кейин боғ, зироат. Супа ёнига гуллар, райҳон экилган: дидлари чакки эмас!

Боя ўтаётганимда шовқин-сурон билан чўмилиб ётган болалардан иккитаси узун-қисқа бўлиб ҳовлига кириб келди. Улардан каттаси — ўн ёшлардаги сарғиш. қўй кўзли бола ладилгина салом бериб қўл чўзди. Иккинчиси билан эса менинг ташаббусим туфайли кўришилди.

— Охири балиқ бўлиб кетасизлар. Чошғоҳда ариққа кирувдинлар, тушда чиқдинлар-ей, — уларга дашном берди янгам. — Акаларинг билан кўришдинларми? Ё ҳар куни кўриб юргандаймисизлар?

— Миҳдай йигитлар экан булар, янга. Бўлажак аскарлар-да.

— Эй, кун бўйи сувдан чиқмай ётадиганларни аскарликка оладими...

Янгамнинг бу гапига кулишдик. Шу билан бояги дашномнинг ҳам тафти босилди.

Дастурхонга чалоп, чиллаки, ҳандалак, яна кўп нарсалар келди.

– Полиздан, боғдан у-бу нарса чиқиб ётибди. Шундай-да келмайсизлар. Бизам йўқлаёлмаймиз, — дейди янгам ёзғириб. — Катталари ишда. Манавилардан бериб юборай десам, шаҳарни билмайди. Одам ишонмайди буларга. Адашиб кетадими, деб.

– Мана, келдик-ку. Бир-икки кун юраман. Онам ҳам «Насиб бўлса бир бориб гурунглашиб қайтаман», деб юборди.

– Бораман, бораман, демай келсин-да, овсин. Борди-келди қилмасак узоқлашиб кетавераркан-да, одамзод.

Дастурхонга фотиҳа ўқилгач, янгамга маслаҳат солдим:

– Кичкиналардан бирортасини қўшсангиз. Ўзим топиб боролмасман. Қоржов амаким, Бойимқул билан ҳам бир ияк уриштирай...

– Майли-ку. Лекин йўл юриб келдингиз. Бир фасл дам олиб кейин борсангиз маъқул эмасми?

– Дамни бурундан олиб бораверамиз.

«Бўлажак аскар»лардан бировининг етовида йўлга тушдим.

Х

«Бешқўтон»га келиб, шу ерда қолиб кетганимга ҳам бир ярим йилдан ошди.

Тақдир тақозоси экан, Қоржов амакимнинг фермер хўжалигига аъзо бўлиб кирдим. Онам дастлаб рухсат бермади:

– Ҳовлида бир ўзим ҳайкалдек қолиб кетаманми?

– Йўқ, сизни ҳам кўчириб кетамиз. У ердан томорқа беришмоқчи. Бу ҳовлини сотиб, пулига қишлоқдан уй тиклаймиз.

– Бердиёр нима деркан?

– Эй, тоғам рози бўладилар. Фермерлик нималигини яхши тушунади. Менинг ҳам саланглаб юрганымдан кўра ўзим билан ўзим бўлиб, жойлашиб кетганим унга ҳам маъқул бўлади.

Дарҳақиқат, тоғамга бу ҳақда маълум қилгандим. «Ўзларинг биласизлар. Лекин шаҳарлик пўримдан фермер чиқишига сал кўниколмай турибман», деди одатдагидек пича истеҳзо билан.

«Кўниколмаётган бўлсангиз, кўникиб кетасиз ҳали. Кўрасиз, деҳқон бўламан. Замомага ҳам қараш керак ахир», деб қўйдим ўзимча.

Қишлоққа кўчиб келгуниimizча онам ҳам ҳовлида «ҳайкалдек» бўлиб қолиб кетмайдиган бўлди. Амакимнинг ўғилларидан бири — Норсафар агроколлежга ўқишга кирганди. Ётоқхона эмас, бизнинг уйда тура бошлади. Бор бўлсин, шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги ҳамкорлик!

Фермер хўжалигимизда йигирма гектар ер бор. Ғалла, пахта етиштирамиз. Газеталарда ёзишганидек «ер ўз эгасини топган». Керакли жойлар билан шартномалар тузилган.

Ўтган йил якунига кўра менга ҳам анча бугдой, оқ мой, кунжара, яна кўп нарсалар теккан. Амаким ҳовлидан бир бостирма ажратиб берган, шунга жойлаб қўйибман. Насиб этса, қишлоққа кўчиб келсак, мол-ҳол қиламиз. Пулдан ҳам анча-мунча жамғариб қўйдим.

Мен сувчиман. Устозим Норғўч ака, маданий қилиб айтганда, «Касб сир-асрорларини кунт билан ўргатган».

Сомон шляпа кийиб, офтобда қорайган, анча сипо тортган дўстларини, яъни мени шаҳарлик тенгу тушларим энди кўришса, таниёлмай қолишар.

Хуллас, ишларим ёмон эмас. Қишлоқнинг ўз одами бўлиб қолганман. Бахтимни ҳам шу ердан топаётганга ўхшайман. Норғўч аканинг невараси — бултур мактабни тамомлаб, боғчада ишлаётган Бибидур кўзимга бирам яхши кўринади-ей. Кечаги гапга чечан шаҳарлик, унга рўпара бўлсам сўзимнинг эгакесимини тополмай қоламан.

Хўжалигимизнинг ҳисоб рақамида каттагина маблағ бор. Режалар бажарилиб, ошиб кетаётир. «Даромадимиз кўпаяверсин. Худо хоҳласа қишлоқдаги мактаб биносини янгилаймиз», деб қўяди Қоржов амаким.

Эй, айтаверса гап кўп. Ишим эса ундан ҳам кўпроқ. Бизга ҳам томорқа теккан. Бошламасига икки хонали уй қуриб олмоқчиман. «Кузгача кўпайлашиб битказамиз», деяпти Қоржов амаким. Кейин онамни ҳам кўчириб келамиз.

Қишда бир келингизлар, азизлар, ташвишлар озаяди. Ёстиқни ёнбошга тортиб бир гурунгни қизитамиз...

1995-96 йиллар.

ҚАТРАҒАР

ХОТИРА

Файзулла эътибор қилмаган экан: ҳовлидаги ўрикнинг довуччалари қизара бошлабди. Бейхатиёр биттасини узиб олди. Кафтдаги сепкилдор мева бир воқеани эсига туширди. Ўшанда кечирилмас хато қилганини ўйлаб, елкасидан тош босгандай дарахт тагига ўтириб қолди.

... Файзулла алоқа коллежининг биринчи курсида ўқир, таътилни тугатиб эртага Тошкентга жўнайман, деб турганди. Онаси Адолат хола иллизини дока рўмолчага ўраб ўрик ниҳоли олиб келди.

– Ўғлим, шуни ўз қўлинг билан эк. Мусо боғбондан бу йил нишона берадиганини сўраб олдим.

Файзулла чўнтак радиони қитирлатиб кавлаштириб ўтирарди. Бир қадар тўнглик билан деди:

– Қўйсангиз-чи! Бир-иккида кўчат экиб юрувдимми? Нима қиласиз, бошимни оғритиб.

Адолат опанинг дили ўксинди. Лекин сиртига чиқармади. Ўғлининг бетга чопарлигини энди кўраяптими. Ёлғизгинам, деб эрка ўстирди. Оқибати шу-да.

– Кел энди, гапимни қайтарма. Биринг икки бўлгур...

– Халақит берманг, ойи...

Адолат опа ўзини вазминликка олди. Чуқурча қазиб, унга бир сиқим арпа ташлади. Сўнгра ниҳолни экди-да, дуо қилди:

– Ўғлим, шу дарахт сеники бўлди. Илоё, икковларингтаям узоқ умр берсин!

Файзулла кетди. Адолат опа ниҳолга меҳрини қўйди-қолди. Баҳорда кўклам тагидан гуж арпа униб чиққанида севинчига сизмади. Дарахтча ривожга кирганда, «қисилмасин, болагинамнинг ниҳоли. Ўзи экмасаям эккан қатори», деб ёнидаги атиргулни бошқа жойга кўчирди.

Кўздан бир дард онани қийнаб келаётган эди. Ўрик вояга ета борган сари онанинг дармони кета бошлади. Ниҳоят, хасталик енгди. Тўшакка михлади.

Файзулла қишда келганида, Адолат опа касалхонада эди. Ўғлининг манглайини қоқ суяк бўлиб қолган кафти билан сийпаб гапирди:

– Келдингми, ўғлим! Кўчатиңг ҳам ўзинг қатори бўлиб қолган.

Файзулланинг кўнгли хиралашгандай бўлди. Ҳаётида илк бор нотаниш туйғуни ҳис қилди. У нимадандир афсусланмоқда эди. Лекин нимаданлигини билолмасди...

Адолат опа касалхонада узоқ ётди. Қисталанг қилавериб, уйига жавоб олди, уни ўз тупроғи тортаётган эди.

Ёзда Файзуллага даҳшатли хабар етди. Йўлга тушди-ю, волидасининг дийдорига етолмади. Онасининг ҳали тупроғи қуримаган қабрини кучоқлаб ўкириб-ўкириб йиғлади. Овози онанинг қулоғига етмасди.

Файзулла судралиб уйга қайтди. Унинг учун жаҳон ҳувуллаб қолгандай эди. Супага оғир чўкди, фотиҳага келганларнинг чой-пойига қарашиб юрган аммаси нимадир тугилган дастрўмолча берди.

– Янгам бечора узилиш олдидан бергандилар. «Ўғлимга топшираман деган ният қилувдим. Бўлмади. Қайсаргинамга беринг, ўз кўли билан эксин. Мендан хотира бўлади», дегандилар.

Файзулла дастрўмолчани авайлаб очди. Ичидан аллақачон сўлиган, қота бошлаган икки дона ўрик чиқди. Бу файзуллага аталган ниҳолнинг илк ҳосили эди.

Файзулла дастрўмолчани қайта тутди. Уни ҳужжатлари турган жомадонга соларкан, киприкларидан ёш юмалади.

Бу ёш кечиккан ёз ёмғиридек илиққина эди.

ҲАССА

Бобомни Болта мироб дейишарди. Етмиш учга кириб вафот этди. Дафн куни шунақаям одам йиғилдики, бобомнинг нечоғлик ҳурматли киши эканлигини ўшанда билдим.

Орадан бир ойча ўтгач, уйимизга ёши олтмишларни қоралаб қолган оқсоқол киши кириб келди. Уни танирдим. Бобом ҳаёт эканликларида соатлаб гурунглашиб ўтирарди.

У бирпас ўтиргач қўзғаларкан, момомга деди:

– Миробнинг ҳассаси турибдими, опа?

– Турибди.

– Шуни менга берсангиз. Суяниб юрсам... Табаррук...

Бобомдан қолган ёдгорликни кўзи қиймади шекилли, момом аллақандай бўлиб кетди. Лекин, ранги униқиб, учи ёйилган ҳассани обчиқиб берди.

Меҳмон узоқ миннатдорчилик билдирди. Сўнгра ҳассага бағрини бериб салмоқли одимлаб кетди.

ВОЛИДА КЎНГЛИ

Катта ўғли Жовқаш «Кенжани кўриб келамиз», дегандан сўнг Қизларой момо дока рўмолининг учини тишлаб дўконга чиқди. Шампан шишасини тўлғазиб мой олиб қайтди. Чарм супрани ёйиб ун элади.

Момо қувонганидан чарчоқни ҳам сезмасди. Севинмай нима? Кенжасини кўргани борапти, ахир. Ўғилгинаси жонини жабборга бериб олти ойдан буён каттакон шаҳарда ўқиб ётибди. Шу йил мактабни битириб, техникумга кирди. «Акаси икковимиз бирдан кириб борсак. Кенжагинам олам-жаҳон суюниб қолади. Хат-пат ҳам қилмайди. Орқада қолганларнинг алағда бўлганиминан иши йўқ. Ундай дейману Бухоро бегона жойми? Жовқашнинг айтишича, кўп азиз-авлиёларнинг зиёратгоҳлари бор эмиш. Ахир ўзим эмасмидим, ўғилгинам гапимни қайтариб «онажон, ҳали уйланмайман, ўқийман» деганида «майли, онанг ўргилсин» деган. Бухорога боришга кўндирган ҳам ўзим эдим. «Уйга яқин дейишади. Бир чети у ердан кўп олим кишилар чиққан эмиш», деган ҳам ўзим эмасмидим.

Шу ўйлар билан Қизларой момо келинининг ёрдамини ҳам рад қилиб, «болагинамга ўз кўлим билан пиширай», деб хамир қорди. Бирталай қатлама қилди. Қизартириб пиширди. Сўнгра томатдан бўшаган банкага гўшт қовуриб солди. Чий бахмал камзулининг чўнтагига кеча почтачи олиб келган нафақа пулини солгач, Жовқашнинг эшигини қоқди.

Жовқаш тайёр экан, автобуста ўтириб жўнашди. Йўлда Қизларой момонинг кўзи илиниб, тўрт соат қандай ўтганини, Бухорога қандай келиб қолганларини сезмади. Тўғри

Кенжанинг ётоқхонасига кириб боришди. Эшикни Кенжа очди ва кўришгани кўлини чўзди. Қизларой момо унинг кўлини қайириб ташлади-да, меҳр билан бағрига босиб, юз-кўзидан ўпди.

Ўтиришди. Кенжа электр чойнакни улади. Чойнак жигиллагунча момо қишлоқдаги янгиликлардан гапириб берди. Кенжа хомуш ўтириб эшитди.

Чой дамланди. Қизларой момо ёғ теккан тик дастурхонини очиб қатлама, гўштли банкани олди. Буларни кўриб Кенжа негадир ижирғанди. «Қара, Жовқаш, ҳали иссиғиям кетмабди», деб қатламани столга қўяётган онасига норозидай назар ташлади.

— Буларингиз нимаси, — минғирлади у.

— Ейсан деб опкелдим, болам, — деди ўғлининг димоғли гапига жавобан момо.

Жовқаш укасига қуш қараш қилди, лекин индамади.

— Ҳализамон ўртоқларим келади... Улар... — чайноғланди Кенжа.

— Келишсин, айланай, уларга ҳам етади. Ўзим кўнгиллаб кўп пишириб келдим, — гапни илиб кетди она.

— Тўғри-ку... лекин... улар бундай нарсаларни кўрмаган. Шаҳарлик болалар... — деди Кенжа муддаосини айтолмай.

У онасининг содда кийимлари, олиб келган қатламаларидан негадир хижолат тортаётгандай эди.

Кенжанинг гапидан кейин суҳбатдан ҳовур кўтарилди. Жовқаш ичида жиғибийрон бўлса-да, сиртига чиқармай ўтирди.

Қизларой момо иссиқлади шекилли, камзулини ечиб каравот устига ташлади. Кенжа «дик» этиб туриб унинг устига газета ёпиб қўйди...

Буни кўриб Жовқаш тағин безовта бўлди. Лекин момо Кенжанинг бу ишига эътибор бермади.

Тағин пича гурунглашишган бўлишди. Ниҳоят момо «Кенжатоимни ҳам кўрдим. Энди қайтайлик, Жовқаш» дея фотиҳага қўл очди.

Улар кетишди. Автобусда Жовқаш укасининг бояги қилиқларини эслаб ўзича маъносиз гудунглаб борар, момо эса ҳеч нарсадан хабари йўқ, ўғли билан дийдорлашганидан масрур эди.

ИЖОБАТ БЎЛАДИГАН ДУО

Бугун майнинг тўққизинчиси. Байрам.

Қимирлаган жон борки, жамоа хўжалиги марказидаги ёдгорлик томон ошиқади. Шу қишлоқдан қаттол урушга кетиб омон қайтмаган ўттиз бир нафар алп йигитлар руҳи шарафига урнатилган у.

Илоё, тупроғи енгил бўлсин, уларнинг!

Менгқобил бобо ҳам ўша ёққа йўл олган.

Чап оёғини авайлаб босади. Қўлида асо, ҳар қалай мадад. Хиёл оқсоқланиши қирқ иккинчи йилнинг чирсиллаган қишидаги муҳорабалардан машъум хотира.

У яёв борапти. «Запорожец»и чўккалаб қолган. Ўғли Эшкелдиннинг бултур Жарқўрғон машина бозоридан ўттиз қўйнинг пулига олган «Жигули»сининг орқа гилдираклари ўрнига ҳам гишт қадаб қўйилган.

Хуллас, байрамда, ўзи учун энг азиз бўлган кунда Менгқобил оқсоқол пойи пиёда қолди.

Икки бола салом бериб ундан ўзиб кетди. Таниди: Эгамшукур морбознинг эгизак неваралари. «Ялангқават қўйлақда кетишаяпти. Шамоллаб қолишмасин, гўдаклар. Бу йилги савр салқин келди...»

ЎТКИР ҚАЛАМ СОҲИБИ

Хўжамурод ака билан қарийб 26 йил бирга ишладим, десам муболаға бўлмас. Сабаби, таҳририят билан босмаҳонанинг вазифаси бир — газета чиқариш учун масъул эди. Мен 1972 йилдан Термиз (ҳозирги Ангор) туман босмаҳонасида саҳифаловчи вазифасида ишлаганман.

Хўжамурод ака ўта ишчан, тиришқоқ, ўткир қалам соҳиб эди. Унинг бекор ўтирганини кўрмаганмиз. Чарчаган пайтларимизда (ўша даврларда газета ҳафтасида уч марта, асосан кечки пайтларда тайёрланар эди) у киши босмаҳонага тушиб, янги-янги латифалар айтиб берарди. Бир сўз билан айтганда, Хўжамурод Тоштемиров ҳар иккала жамоада ҳам катта ҳурматга эга инсон эди.

Ажойиб қалб эгаси, иқтидорли журналист Хўжамурод аканинг ҳаёт йўли бугунги ёш авлод учун ибрат бўлгусидир.

*Ҳасан Сатторов,
босмаҳона собиқ ишчиси*

Бобонинг ёнидан ёмғирми, эрталаб асфальтга сепилган сувни сачратиб «Уазик» ўтди. Тўхтамади. «Раисники шекилли. Шошилиб бораётир-да. Чигит экиш чўзилиб кетди. Кун оша челақлаб қуйгандек ёмғир. Раисларга бундай-да байрам татийдими. Менга эътибор қилмади. Бўлмаса тўхтатар-миди...»

Оқсоқол ярим йўлга етганида тагин бир «Уазик» ел қувиб ўтиб кетди. «Буям яп-янги. Муовинники эмас. У бўлса тўхтатарди. Унга раиснинг эски мошини теккан. Туман бошлиқларидан бўлса керак. Катталар ҳам келишади-да, бутун».

Менгқобил бобо яна эллик қадамча жилганди, қаватига «Тико» келиб тўхтади. Туман «Камолот» жамғармаси бошлиғи Бойқобил экан.

Тушиб салом бергач, эшикни очиб бобони машинага ўтирғизди ва жилмайди:

– Кўча бошига участка нозирини қўйишибди. «Катталардан бошқанинг мошинига рухсат йўқ» дейди баччағар. Зўрға қўндирдим: «Бизам бир кун катта-да. Ҳамма улуғлар аввал ёш бўлган», деб.

Бобонинг чеҳраси ёришди. Боя бўш машиналарда гўдаийб ўтиб кетганларни тезда унутди.

«Йигит ўлма, бало кўрма», деб Бойқобилни дуо қилди.

Бундай дуонинг ижобат бўлишига мен ишонаман.

ЎКИНЧ

Ишдан бир қадар толиқиб, «Уйга етаману ёстиқни ёнбошимга оламан» деб қайтган Жовлибой яна хотини Себжамолнинг дийдиёси устидан чиқди:

– Неча марта айтдим, шу эгангни егурни йўқотинг деб. Кўнмайсиз, уволи бор дейсиз. Каптар увол экан, нон-чи? Кўринг, эсиз нонларни ифлос қилиб ташлаган. Егулиги қолдими энди?

Жовлибой хотинининг изидан пешайвонга кирди. Ўртадаги шол дастурхонга тандирдан янги узилган нонлар ташланган. Иккитасининг устида маккабодроқдек нарса кўринади. Жовлибой беихтиёр вассага қаради. Ундаги чўпқори уя ёнида иккита мусича қўниб ўтирар, улар Жовлибой билан Себжамолга тамом бепарво эдилар.

Жовлибой устма-уст чапак чалиб, уларни учириб юборди. Лекин мусичалар узоққа кетишмади, ҳовли тўридаги яқинда каллакланган баҳайбат тутта бориб қўнишди.

«Айб Себжамолда. Нонни уларнинг тагига қўядими, ақли бўлса. Лекин мусича ҳам ўлардай дангаса, ношуд нарса бўлади-да. Уясини эплаб қуролмайди-е. Қалдирғочнинг инини қара. Одам ундай қилолмайди. Ҳайдайверайлик, ҳайдайверайлик, охири безор бўлиб жойини бошқа қилар» хаёлидан кечирди Жовлибой. Негадир унинг ёдига «Мусича тўй келтирар, тўққиз қўй келтирар», деган афсона тушди. Қўл силтаб қўйди.

Кеч тушди. Жовлибойлар оиласи тахта каравот устидаги хонтахта атрофида жам бўлди. Жовлибой дастурхондаги нонни кўриб, бояги воқеани эслади ва кўнгли озди.

— Ҳалиги нонларни нима қилдинг? — сўради хотинидан.

— Нима қилардим, молга тўғраб бердим.

Шундан сўнг Жовлибой таҳдид билан пешайвонга кириб мунғайиб ўтиришган мусичаларни яна қувди. Пешайвоннинг қишин-ёзин ёпилмайдиган ягона ойначасини маҳкамлаб қўйди.

Каптарлар бу сафар сигирхона харисига қўнишди. «Энди киришолмайди. Икки-уч кунда жойи бегона бўлиб безиб кетади», ўйлади Жовлибой.

... Жовлибой саҳар туриб яқин орада бузоқлайдиган тарғилдан хабарлашди. Жонивор молхона бурчагига қараб устма-уст пишқириб қўярди. Жовлибой ўша томонга қаради... ва сесканиб кетди. У ерда мусичанинг икки қаноти, қорамтир оёғи, бир ҳовуч парлари ётарди.

Қувғинди мусичалардан бири кечаси дайди мушукка ўлжа бўлган эди.

Жовлибой ортиқ туролмади. Дилида кимгадир ранж, нимадандир ўкинч билан нари кетди. Уни «Мусичанинг қотили қайси биримиз?» деган савол қийнарди.

ЧИЛЛАКИЛАР

Қишлоқда ҳамма Маманазар аканинг уста соҳибкорлигига тан берган. Унинг боғи ҳақида мишмишлар юради. Шаҳардан чиққан олим унда уч ой текшириш ўтказиб, китоб ёзган дейишади.

Қўд: ниси Соли данакхўр умри бино бўлибдики, Мама-назар акага ҳасад қилади. Бироқ иши ўнгимай Маманазар акага бош эгиб келган. Маманазар ака эртапишар чиллаки ниҳолидан берган.

Шу қўшниларнинг чиллакиси эрта чиқади. Бу йил ҳам шундай бўлди. Маманазар ака қора-қизғиш бўлиб етилган узумлардан бир сават узди-да, кўчага чиқди. Буни кўрган данакхўр чақиртикан ўраб ташланган боғига ўзини урди. «Маманазар олдин бозорни эгаллайдиган бўлди. Мен ландавур эса...» деб гўдрана-гўдрана икки челакни узумга тўлгазди. Терлаб-пишиб бозорга етиб келганда, Маманазар ака кўринмасди. «Оббо, қизталоқ, аллақачон ҳамёнини тўлдирибди-да. Энди иккинчи саватни обкелади», ўйлади данакхўр фиғони ошиб. У узумларни баланд баҳода сотиб бўлди ҳамки, Маманазар акадан дарак йўқ.

Кечқурун бугунги фойданинг йиригини йирикка, май-дасини майдага ажратиб ўтирганди, боғчадаги невараси бидирлаб кириб келди:

– Бобо-чи, бобо. Боғчада узум едик. Бирам ширин экан-ки...

«Э ҳа, ана гап қаерда? Маманазар боғчада пуллабди-да. Тўхта, буни бозорқўмга секин тиқиллатиб қўяй».

Бу фикр Солининг миясига яшиндек урилди. У Маманазар аканинг «Илк ҳосилдан татиб кўринглар», деб боғчага уч сават узум совға қилганини билмасди.

Келини ишдан қайтгач, Маманазар аканинг жамоа хўжалиги аъзоларига тўрт сават чиллаки ҳадя қилганини гапиргач, данакхўр қай аҳволга тушаркин?

ТОЛ

Ҳовлимиз ўртасидаги виқорли тол узоқ-узоқлардан кўзга ташланиб туради. Ёзда уйимиз унинг тагига кўчиб, тахта сўри, ойнаи жаҳон, газ ўчоқ жой олди.

Толнинг тарихи ибратли. Ҳовлимиз қурилган йили отам унинг саҳнига турли кўчатлар қадаб ташлади. Ниҳоллар орасида битта тол бўлиб, шундай ривожландики, икки-уч ойда одам билан бўйлашиб қолди.

Қишда отам қаёқдандир «Тол бехосият бўлади», деган гап эшитиб келиб, унга болта урди.

Баҳор келиб ҳаммаёққа яшил кийдириб ташлади. Толнинг ер барабар тўнчасидан нозиккина, гўзал барг чиқиб, кўп ўтмай новдачага айланди. Отам кўриб гулқайчи билан «чирт» кесиб ташлади.

Бўлмади. Қайсар тол ер юзига яна яшил элчиларни юборди. Отам сўкиниб яна кесди.

Кунлар ўтди. Ёзнинг ўрталарига бориб тол тагин нишона кўрсатди. Отам унга фаройиботга қарагандай узоқ тикилиб қолди. Сўнгра нари кетди.

... Бир куни улоқча толни юлқаб-юлқаб ғажий бошлади. Буни кўрган отам улоқни хипчин билан савалаб ҳайдаб юборди. Кейин толнинг атрофига қунт билан панжара ясаб қўйди.

ИККИ КЎРГАН...

Ишхона уйимиздан йироқ бўлмагани учун пиёда бориб келаман. Ҳар куни ишга борарканман, чорраҳадан ўтгач бир йигитга дуч келаман. Олдиндан аҳдлашиб қўйгандай бир жой, бир вақтда учрашамиз. Бу иккаламизни ҳам ҳайрон қолдирса керак, маъноли қарашиб қўямиз.

Кунларнинг бирида унга бош ирғаб салом бердим. Жилмайиб алик олди. Эртасига тагин саломлашдик. Индинига яна... Бора-бора тўхтаб қўл қисишадиган бўлдик. Ҳали бир-биримизнинг номларимизни билмаймиз.

Қизиқ, бир кўрган таниш, икки кўрган билиш деганлари шумикан?

КАМТАРИН ОДАМ

Бошқарув идораларидан бирининг дарвозаси олдида икки қоғоз пулдан иборат эллик сўмлик тушиб ётарди. Одам кириб-чиқиб турибди. Бировнинг ҳам назари пулга тушгани йўқ.

Шу тахлитда туш ҳам бўлди. Тушдан кейин ҳам аҳвол шу. Пул бир-икки босилиб анча ифлосланди. Аввал ётган жойини бир қаричча масофага ўзгартирди.

Иш куни тугай бошлади. Идоранинг қоровули ҳам велосипедини физиллатиб етиб келди... Ва пулни кўриб қолди. Атрофга уч марта овоз бергач «ердан топсанг ҳам санаб ол», дея шалдироқ қоғозларнинг чангини қоқди.

Қиссадан ҳисса:

Бугун шу идорага қадам ранжида қилганлардан фақат қоровулгина оёғининг тагига қараб юрар экан!

ТОК БИЛАН ҚАЙРАҒОЧ

Ток билан қайрағоч қўшни эди. Ток ўсиб она-Заминга таъзимга эгилади. Кибрли қайрағоч эса бўйига эрк берган.

Кунларнинг бирида қайрағоч димоғдорлик билан деди:

— Раҳмим келади сенга, букрвой. Қаддинг дол, эгилганинг-эгилган. Менга қарамайсанми, ҳаммадан баладман.

Ток жавоб бермайди. Сахий тупроққа таъзимда.

Ёзда ток шигил-шигил ҳосил берди. У камсуқумгина бўлиб, фарзандлари — узумларни вояга етказаверди.

Кузда боғбон ток ҳосилини қувона-қувона йиғиб олди. Қайрағочни эса ўтинга кесиб, ғамлаб қўйди.

Ток ҳамон таъзимда.

САНОҚ

У болалигиданоқ санашни ўрганди. Ўқиш ёшига етиб мактабга борганида тўрт амал, карра жадвалини ёд олди. Каптар, ошиқ, танга-чақаларни санайдиган бўлди.

Саккизинчини амал-тақал қилиб битиргач ошпаз отаси шогирдликка олиб сомса, мантини санаб сотишга қўйди. Бир йил ўтгач у «ўсди». Оёқ-қўли енгилгина эканлигини кўрган умумий овқатланиш корхонаси директори унга пиво дўконини берди. Энди пивоҳўрлардан чўтал қилинган «кўпик пули»ни санай бошлади.

Дарвоқе, қинғир ишнинг қийиғи чиқиб у қўлга тушибди. Ҳозир эса кун санаб ўтирибди.

МИНГТИЛЛОНИНГ КАБОБИ

— Кимдир ўтга нон ташлаб юборди шекилли, куюк ҳиди келаяпти, — деди ошхона ёнидан ўтаётганлардан бири.

— Юравер, Мингтилло қийма кабоб пишираяпти, — унга таскин берди шериги.

ЎЛЖА

У қурилишда қоровул эди. Навбатини топширгач уйига нимадир олиб кетарди. Бунинг учун брезентдан хуржуннинг бир кўзидек халта тиктириб олган. У шу тариқа ҳовлисини гишт, алланималарга мослаб рандаланган ёғочлар, катта-кичик плиталар билан тўлдириб ташлаганди.

Бугун ҳам уйига йўл оларкан, қурилиш майдонига синчиклаб сер солди. Бинокорлар ишни битириб кетишган, ҳеч қандай материал қолмаганди.

У кўп иккиланиб ўтирмади-да, нарироқда ётган уч яшар гўдакнинг калласидек келадиган тошни халтасига солиб олди. Шу «ўлжа» билан ўрганган кўнглини таскин топтирди.

СОВЧИЛАР ҚАЙТДИ...

Икки овсин шу маҳаллага совчи бўлиб келишмоқда.

Кичик овсин уйлар пештоқидаги ёзувларга аланглаб бораётир.

— Мана шу кўчага кирамиз. Ана ёзиб қўйибди-ку, «Салоқат» кўчаси деб, — деди у.

— Ҳа. Бобоёржонимиз ҳам танлаб-танлаб топган-да. Айтгандай, нечанчи уй эди? Бояги қоғозни олинг-чи...

— Йигирма биринчи экан...

— Бўлмаса кўчанинг бу томонидан юрамиз. Тоқ рақамлар буёғида-да.

Совчилар ўн тўққизинчи уйдан ўтиб, йигирма биринчининг чегарасидан ҳатлаган эдилар-ки, ичкаридан 17-18 ёшлардаги қиз чиқиб, теварак-атрофга шошилинич назар ташлади-да, бир челақ мағзавани кўчанинг ўртасига сепиб юборди ва тезгина уйига кириб кетди.

Овсинлар чўчиб бир-бирига қарашди. Каттаси хижолатомуз деди:

— Айланай овсинжон, шу қиз... Бобоёр суратни кўрсатган эди. Бизни танимайди, ҳали.

— Агар шу бўлса танимагани яхши! Бобоёржонимиз хотинсиз ўтсаям шуни келин қилмаймиз. Қани қайтдик, уйга, — чўрт кесди кичик овсин.

БОШДАН САДАҚА

Бир дўстим билан дўконга кирдик. Ичкарида сотувчидан бошқа ҳеч ким йўқ экан.

Сотувчи бизнинг ташрифимиз мазмунини биларкан шекилли, омонлашгач ичкарига кириб кетди.

Шу орада дўстим чўнтагидан битта эллик сўмлик чиқарди-да, бошидан уч марта айлантириб олди.

Унга ҳайрон бўлиб қарадим.

— Бошимдан садақа қилаяпман. Уйдан чиқишда болаларимнинг бошидан ҳам айлантириб олганман, — деди дўстим бамайлихотир. — Ҳозир сотувчи менга 35 сўмлик нарса олиб чиқиб эллик сўм олади. Кеча ваъда берган. Ўн беш сўм бошдан садақа. Тушундингми?

Мен тушунган эдим. Унинг қилиғини ичимда маъқуллаб қўйдим.

ТЕЛЕФОН ВА ЁЛҒОНЧИЛИК

— Сизда имконият бор. Суқсур ака, уйингизга телефон туширтирсангиз бўлмайдими?

— Телефонни-ку аллақачон туширтирардим, лекин болаларим ёлғончиликка ўрганиб кетишади, деб қўрқаман.

АРОҚНИ ТАШЛАШ ЗИЁФАТИ

— Кеча Шишақул ошнам ароқни ташлагани учун зўр зиёфат қилиб берди, — деди биров.

— Ўша мен билган Шишақул бўлса, унинг бунақа зиёфатини ҳали кўп еяр экансиз, — деди иккинчиси.

* * *

— Мажлиста қатнашиши лозим бўлган ўн кишидан иккитаси жавоб олган, тўрт киши узрли, икки одам узрсиз сабаб билан иштирок этолмаяпти. Мажлисни очиш ҳақида қандай таклифингиз бор?

* * *

– Эшитдингизми, Зокир магазинчи ўзи сув қўшган арақдан ичиб заҳарланибди...

* * *

– Ўқи мўлжалга тегмаган овчи милтиғини сўкди, ўзини эмас.

ДИПЛОМ ОЛДИ ДЕНГ...

«Эвини қилиб» ўғлини институтда ўқитган Бўри атрофдагиларга кериларди:

– Бизди ўгилам беш йил ўқиб олий маълумот олди. Ўзимнинг соҳамга ишга қўяман...

Ёнидагилардан бири гапни бўлди:

– Олий маълумот эмас, диплом олди денг. Шунда тўғри бўлади.

ЯНГЛИШИШ

Ёнгинамдан дўмбоққина ўғилчасини етаклаган бир жувон илдамлаб ўтиб кетди. Ҳуснининг гўзаллиги расо қаддиқоматига монанд тушиб ажиб бир тароват касб этибди. Унга маҳлиё бўлиб борарканман, ўйлардим: «Бизнинг пешонага ҳам шунақаси ёзилганмикан? Қачон институтни тугатиб шундай маҳлуқога...»

Хаёлларимни шапалоқ овози, боланинг чинқириб йиғлагани, жувоннинг заҳар-заққумга йўғрилган овози бузиб юборди:

– Юр дейман, кунинг калта бўлгур! Анави машинанинг тагида қолгур! Ҳозир унинг остига ташлаб юборайми?! Ҳе, оғзингдан қора қонинг келсин...

Бояги фикрларимдан уялиб кетдим. Чиройли бўяб қўйиладиган гулқоғозни эсладим-да, қадамларимни тезлаштирдим.

МУНДАРИЖА

Беозор инсон эди (<i>Л. Тангриев</i>)	3
---	---

Ҳажвиялар

Қобил ўғил	8
Тадбиркор табиб	9
Тоза бензин томошаси	12
Тикланган «Москвич»	13
Пишт, ола мушук!	18
Соч олдириш	20
Йўқ, мен дорифуруш эмасман	22
Рамазоннинг «Жорж» тоғаси	24
Қайси Бердиев?	25
Омон қолган бош	27
Тирикчилик	29
Бошлиқнинг «акаси»	30
Ошга тушган пашша	32
«Овқатшунос»	33
Тунги шарпалар	35
Тежамкорлик	36
Томоша	38
Тиртиқ	40
Янги «тоға», «тарвуз шерик» ва бошқа «қариндошлар»	41
Ичмасликнинг «қасофати»	42
Назари паст ўғри	45
Фаройиб шахматчи	46
Эста соласиз-да	47
«Мажлисий»	48

Импровизация	51
--------------------	----

Ҳикоялар

Бир коса сув	54
Ниҳоллар	55
Ўчмас ном	56
Қотил уста	59
Тақдир ҳукми	62
Бўсағада	66
Қирқилган из	70

Қиссалар

Ўтов	78
Бобоёровнинг жияни	97

Қатралар

Хотира	120
Ҳасса	121
Волида кўнгли	122
Ижобат бўладиган дуо	124
Ўкинч	125
Чиллакилар	126
Тол	127
Икки кўрган	128
Камтарин одам	128
Ток билан қайрағоч	129
Саноқ	129
Мингтиллонинг каботи	129
Ўлжа	130
Совчилар қайтди	130
Бошдан садақа	131

Телефон ва ёлғончилик	131
Ароқни ташлаш зиёфати	131
Диплом олди денг.....	132
Янглишиш	132

Адабий-бадиий нашр

Хўжамурод Тоштемиров

МИНГИЛЛОНИНГ КАБОБИ

Ҳажвиялар, ҳикоялар, қиссалар, қатралар

Муҳаррир *Абдурахмон Жўраев*
Бадиий муҳаррир *Шухрат Мирфаёзов*
Техник муҳаррир *Татьяна Смирнова*
Мусаҳҳиҳ *Дано Тўйчиева*
Компьютерда саҳифаловчи *Сурайё Раҳмедова*

Нашр. лиц. № 154. 14.08.09.

Босишга 2013 йил 11 ноябрда рухсат этилди.

Бичими 84x108 $\frac{1}{32}$. Таймс гарнитураси. Офсет босма.
7,14 шартли босма тобоқ. 6,75 нашр тобоғи. Адади 1000 нусха.

502 рақамли буюртма.

Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйида чоп этилди.
100128. Тошкент. Шайхонтохур кўчаси, 86.

Бизнинг интернет манзил: www.gglit.uz

E-mail: info@gglit.uz